

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

1/2014

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645, 721 094 106

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.postabo.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 13. 2. 2014

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)
Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)

Vážení čtenáři,

v prosinci roku 2013 se míra nezaměstnanosti vyšplhala o několik desetin procentního bodu a počet evidovaných uchazečů o práci přesáhl hranici šesti set tisíc. Nezaměstnanost jsou významně postihováni mladí lidé, kterým se po ukončení studia nedaří sehnat zaměstnání, stejně jako ostatní skupiny znevýhodněné na trhu práce. Statistické údaje o vývoji hospodářství v poslední době ukazují zlepšení situace v průmyslu, ve stavebnictví pokračoval negativní trend vývoje. Analytici očekávají v letošním roce mírné ekonomické oživení, také zaměstnavatelé vyjadřují umírněný optimismus a někteří dokonce uvažují o zvyšování mezd.

V rubrice Recenzované stati, studie, úvahy a analýzy, do níž jsou zařazovány výhradně recenzované články, se autorky prvního z nich „Chudoba, definování a možnosti jejího uplatnění“ zabývají deskriptivní pojmu chudoba a způsoby jejího měření, k čemuž využily obsahovou analýzu dostupných relevantních zdrojů české i zahraniční provenience. Jejich cílem je nabídnout způsoby měření dvou nejhodněji užívaných druhů chudoby, a to chudoby objektivní a subjektivní, a následně diskutovat pozitiva či limity jejich měření. Definování chudoby se měnilo v průběhu času. Primárně byla chudoba spojována pouze s nedostatkem materiálních zdrojů, což bylo limitující, od devadesátých let 20. století nabývá na významu chudoba jako multidimenzionální jev. Výchozí teoretický koncept vždy určuje způsob a postup měření chudoby jako sociálního konstruktů. Z běžně užívaných definic chudoby vyplývá primární nutnost stanovení dvou základních prvků - stanovení indikátoru blahobytu a oficiální hranice chudoby. Nejužívanější metodou měření objektivní chudoby je určení procenta mediánu příjmu na spotřební jednotku. Měření subjektivní chudoby se nejčastěji opírá o položení diskretní otázky. Stať se opírá o argumenty z řady užívaných způsobů měření chudoby ve výzkumech v zahraničí a České republice.

Autoři článku „Zkušenosti cizinců se službami úřadu práce vybraného regionu v době ekonomické krize“ se zabývali situací pracovníků pocházejících ze zemí mimo EU, které v době ekonomického poklesu postihla ztráta zaměstnání. Část z nich se následně rozhodla pro opuštění České republiky, větší část reagovala spíše snahou o opětovnou integraci na pracovní trh, přičemž pouze ti, jimž byl v ČR udělen trvalý pobyt, mohli v tomto úsilí využít také veřejných služeb zaměstnanosti. Rozhovory s cizinci, kteří mají v poslední době zkušenost s nezaměstnaností, ukazují, že úřady práce selhávají při zprostředkování zaměstnání mj. s ohledem na nízký počet doporučených volných pracovních míst i jejich charakter a celkově nízkou frekvenci kontaktů mezi uchazeči a zprostředkovatelkami. Očekávání cizinců vzhledem k úřadu práce jsou spojena především s možností zúčastnit se některého z programů aktivní politiky zaměstnanosti, zejména rekvalifikací. Účast v programech je cizincům dostupná, pokud jsou informováni, motivováni a úřad práce o ni sami požádají. Absolvování rekvalifikačních však respondentům zpravidla k získání zaměstnání nepomohlo. Účinnost služeb zaměstnanosti ve vztahu k cizincům ovlivňuje mj. nejasný přístup pracovníků úřadu práce k zahraničnímu původu coby znevýhodňujícím faktoru na trhu práce, reprodukce stereotypů ve vztahu k cizincům i nedostatečný prostor zprostředkovatelů pro práci s klientem.

V nerecenzované části je do rubriky Z Evropské unie zařazen článek „Rodovo podmiěnené násilie jako indikátor Indexu rodovej rovnosti - Výzva pre členské štáty EÚ?“, který se zabývá analýzou evropské legislativy. V rubrice Statistika a analýzy se autorky článku zabývají rodinnou mediací v ČR a možnostmi jejího uplatnění v sociální práci. V rubrice Poznanky z praxe přinášíme článek o vzniku, zaměření a činnosti o. s. OKNA a další o podpoře uplatňování práv osob s mentálním postižením, kterou přináší transformace sociálních služeb. V rubrice Informační servis čtenářům je zařazena stručná informace o konferenci o chudobě v ČR konané v listopadu v Praze a o setkání UNECE zaměřeném na statistiku stárnu a dále, obvyklé podrubriky a aktuální informace.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Chudoba, definování a možnosti jejího měření¹

Eva Nedomová, Marie Špiláčková

Přehledová stať se zabývá deskripcí pojmu chudoba a způsoby jejího měření. Zvolenou metodou je obsahová analýza dostupných relevantních zdrojů české i zahraniční proveniencí. Cílem stať je nabídnout způsoby měření dvou nejhojněji užívaných druhů chudoby, a to chudoby objektivní a subjektivní a následně diskutovat pozitiva či limity jejich měření. Definování chudoby se měnilo v průběhu času. Primárně byla chudoba spojována pouze s nedostatkem materiálních zdrojů, což bylo limitující. Od devadesátých let dvacátého století nabývá na významu chudoba jako multi-dimenzionální jev. Výchozí teoretický koncept určuje způsob a postup měření chudoby jako sociálního konstruktů vždy. Z běžně užívaných definic chudoby vyplývá primární nutnost stanovení dvou základních prvků - stanovení indikátoru blahobytu a oficiální hranice chudoby. Nejužívanější metodou měření objektivní chudoby je určení procenta mediánu příjmu na spotřební jednotku. Měření subjektivní chudoby se nejčastěji opírá o položení diskrétní otázky. Stať se opírá o argumenty z řady užívaných způsobů měření chudoby ve výzkumech v zahraničí a České republice.

Cílem přehledové stať je deskripce chudoby a způsobů jejího měření z dostupných relevantních zdrojů české i zahraniční proveniencí. Přestože panuje všeobecná představa o tom, co je chudoba a koho lze zařadit mezi chudé a koho již ne, v odborné literatuře se stále vedou debaty ohledně definování chudoby, způsobů jejího měření, příčin a souvisejících faktorů, a to již po mnoho let (Niemiets, 2010). Tyto debaty budou i nadále pokračovat. Cílem stať je nabídnout způsoby měření dvou druhů chudoby, a to chudoby objektivní a subjektivní a následně diskutovat pozitiva či limity jejich měření. V první kapitole jsou uvedena dělení chudoby z různých úhlů pohledu. Na podkladě odlišných teoretických konceptů autoři adekvátně definují chudobu jako pojem, což je obsahem druhé kapitoly. Následuje přehled způsobů měření chudoby v zahraničí a v českých zemích dle vybraných konceptů chudoby, jako kapitoly tři a čtyři. Závěr je věnován diskusi limitů zvoleného typu měření.

Koncepty chudoby

Chudoba jako sociální konstrukt je vždy měřena prostřednictvím výchozího teoretického konceptu (srov. Mareš, 2004). Existuje řada typologií konceptů chudoby podle mnoha kritérií, přičemž se tato dělení často překrývají (Mareš, Rabušic, 1996). Jejich zástupci zpravidla oscilují mezi dvěma odlišnými póly.

První popsaný model chudoby je od autora Rowntree z roku 1901. Rozlišuje různě stupně chudoby ve své první studii z Yorku. „Primární chudoba znamenala být bez výdělků nezbytného k zachování stavu fyzické funkčnosti. Sekundární chudoba znamenala život ve zjevném nedostatku a bídě z důvodu neefektivního využívání dostupných prostředků“ (Rowntree, 1901; Ringen, 2005: 127). Studie Rowntreeho je z počátku 20. století, přes tuto skutečnost je hojně citována doposud. Profesor oxfordské univerzity Stein Ringen (2005) však upozorňuje na mylný předpoklad Rowntreeho, že každý jedinec je nebo není chudý.

Primární chudoba předpokládá příjem domácnosti, které nejsou dostatečné k zajištění jejich základních potřeb. **Sekundární chudoba** je stav, kdy příjmy by potenciálně

postačovaly k uspokojení potřeb domácnosti, ale neděje se tak v důsledku nevhodného vynaložení těchto příjmů (Rowntree, 1901; Mareš, 1999). Klasickým příkladem sekundární chudoby je rodina osoby závislé na alkoholu nebo gamblingu, který svou (popř. i manžela/manželky; partnera/partnerky) mzdu investuje do své závislosti, takže ostatní členové žijí v bídě. Důležitým momentem je chudobu stanovovat dle standardu v dané zemi.

Ze sociologického hlediska znamená chudoba sociální problém, který má svou objektivní a subjektivní stránku (Rabušic, 1998). Tato dvě hlediska jsou nosná pro dva polární typy chudoby - **objektivní a subjektivní chudobu**. Rozdíl mezi nimi je v pohledu zúčastněných osob na chudobu - v perspektivě aktérů (Sirovátka in Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený, 2002). Objektivita znamená měřitelnost dle kritérií, která se stanoví nejčastěji normativně nebo společenským konsenzem v každém státě individuálně. To znamená, že pokud je někdo objektivně chudý v jedné zemi, nemusí být objektivně chudým v zemi jiné, poněvadž každá země má svá vlastní kritéria (nejčastěji procenta mediánu z příjmu nebo životní minimum apod.). Objektivně stanovená chudoba ovlivňuje stát, sociální instituce, výplatu sociálních dávek a další. Promítá se do různých oblastí společenského života, využívají ji úřady, oficiální dokumenty monitorující stav chudoby ve státě. Subjektivitu určuje osobní zkušenost člověka s chudobou. Je zcela v rukou jednotlivců. V případě zjištění míry objektivní chudoby postačí k jejímu stanovení zveřejněné statistiky (např. SILC-EU, ČSÚ). Je to jednodušší, rychlejší a také pohodlnější cesta. Avšak pokud chceme popsat rozsah chudoby subjektivní, je nutné se zeptat každého člověka individuálně, zda se za chudého považuje. Zjištěné výsledky neodpovídají vynaloženým nákladům. Rozsah subjektivní chudoby není aplikován do žádných státních transferů. Slouží zejména akademické obci k popisu chudoby ze zcela jiné perspektivy.

Zástupcem objektivního konceptu chudoby je chudoba příjmová, zatímco příkladem subjektivního konceptu chudoby je chudoba pocitová (situační) (Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený, 2002).

Objektivní hledisko je rozhodující pro chudobu absolutní, zatímco subjektivní hledisko je spojeno s relativní chudobou.

Absolutní chudoba je stavem, kdy je nedostatkem základních prostředků (jídlo, oděv, střecha nad hlavou) ohrožena samotná existence člověka. Vyskytuje se především v rozvojových zemích (Tomeš, 2001). Koncepty absolutní chudoby (pro měření chudoby využívané zejména v USA nebo v liberálních sociálních státech) jsou definovány substitučním minimem². Tedy těmi prostředky, které umožňují uhradit potřeby holého přežití v dané společnosti (Notten, Neubourg, 2011). **Relativní chudoba** je stav, v němž člověk uspokojuje své potřeby na výrazně nižší úrovni, než je průměrná úroveň v dané společnosti. S výskytem relativní chudoby je spojena hlavně Evropa (Tomeš, 2001), pro měření chudoby využívají relativní koncepty taktéž evropské státy a sociálně demokratické sociální státy. Koncepty relativní chudoby jsou založeny na rozložení příjmu domácností. Je ve vztahu k celkové úrovni prosperity v dané zemi a v daném čase.

Mimo tradičně popisované druhy chudoby se můžeme koncem 20. století setkat v odborné literatuře s dalšími oscilujícími typy vztaženými ke konkrétnímu objektu. Příčinou jsou nové poznatky například v souvislosti s novými sociálními riziky.

Vzhledem k trhu práce jsou nejčastěji uváděny dva druhy chudoby. Nezávislá na trhu práce je **stará chudoba** neboli chudoba demografická či horizontální. **Nová chudoba** neboli chudoba vertikální je spojena s trhem práce a s pozicemi jedinců, ale i celých sociálních kategorií na tomto trhu. Jak píše Krebs (2002), pojem nové chudoby vznikl jako koncept spojený, resp. protikladný s chudobou starou. Nová chudoba je podmíněna trvale znevýhodněnou pozicí jedince a sociálních skupin na trhu práce a je spjata s dlouhodobou nezaměstnaností. Nová chudoba má podobu pracující chudoby, jak píše Keller (2010).

Dále se můžeme setkat s **chudobou skrytou**, tedy takovou, která zůstává mimo společenskou pozornost (a pochopitelně i mimo oficiální statistiky). Týká se osob, které neuplatňují svůj nárok na sociální pomoc, a to z důvodu neznalosti vlastních

práv, obav ze stigmatizace či vědomého odmítnutí systémové pomoci. Typickým příkladem jsou bezdomovci. Naproti tomu **chudoba latentní** vyjadřuje reálnou přítomnost chudoby u osob nebo domácností, jejichž příjmy jsou do jisté míry dorovnávány systémovou sociální pomocí tak, aby se udržely nad hranicí sociálního minima. Jakékoli narušení (a jeho pravděpodobnost je vysoká) této pomoci pak přináší riziko propadu do chudoby. Ani latentně chudí nejsou započítáváni do statistických údajů, protože formálně chudí nejsou (Liška, 2006).

Dále Ringen (2005) argumentuje existenci stupňů chudoby slovy nalezenými v běžné řeči. Jsou jimi:

- **nouze (destitution)** - postrádání toho, co je bez pochyby potřebné,
- **nedostatek (want)** - postrádání toho, k čemu by měl mít přístup každý,
- **ohrožení (vulnerability)** - nejisté životní podmínky, kdy člověk není zcela chudý, ale za jistých okolností se chudým může snadno stát.

Prowse (2009) nabízí koncept **chronické chudoby**, která je definována jako dlouhodobá chudoba napříč generacemi. Nejedná se pouze o nedostatek po stránce materiální, ale i stránce deprivace, jako je hlad, negramotnost, nedostatek pitné vody, diskriminace a vyloučení. Také Zastrow (2008) upozorňuje, že do jisté míry se chudoba obecně přenáší z generace na generaci. Hovoří o „kultuře chudoby“ (the culture of poverty).

Širší pojetí chápání chudoby vymezují Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený (2002) ve třech ohledech:

1. chudoba je multidimenzionální - projevuje se nejen v nedostatečných příjmech, ale i v mnoha dalších indikátorech životního standardu (zahrnuje objektivní u subjektivní stránku chudoby),
2. chudoba je dynamická - je procesem, kdy je nedostatek materiálních zdrojů podmíněn jinými faktory ovlivňujícími závažnost a délku trvání chudoby,
3. chudoba je relativní - vymezení chudoby je vztaheno k určitému sociálnímu standardu.

Relativnost chudoby je úzce vázaná na společenskou stratifikaci ve společnosti. Proto má mnoho společného s konceptem chudoby jako formou nerovnosti.

Přes veškeré výše popsané i zde nepopsané druhy chudoby je nutné odlišit chudobu reálnou, která existuje, avšak není nikdy hodnověrně zjištělná, a chudobu popsanou oficiálními statistikami, leč nikdy nevystihující její skutečný stav. Chudoba daná normativním výpočtem dle stanovené hranice chudoby může označit člověka za chudého, aniž on sám se za něj považuje. Druhým extrémem je fakt, kdy se díky takto provedenému výpočtu někteří chudí do statistik vůbec nedostanou.

Jako zásadní pro měření chudoby považujeme hledisko objektivní a subjektivní vztahené k chudobě. S ohledem na cíl stati, kterým je diskutovat způsoby měření objektivní a subjektivní chudoby, se zaměříme dále pouze na tyto vybrané typy.

V současné době je chudoba nejčastěji popisována jako multidimenzionální deprivace. V ní se snoubí obě hlediska chudoby, jak objektivní, tak i subjektivní. Deprivace je vysvětlována omezením možnosti dosahovat na životní standard nebo průměrnou životní úroveň většiny obyvatel z dané společnosti. Společným znakem konceptů chudoby a deprivace je ohrožení zainteresovaných sociálním vyloučením. Těsný vztah mezi chudobou a konceptem sociálního vyloučení popisují i Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený (2002). Sociální vyloučení je chápáno jako širší koncept ve vztahu k chudobě, obdobně jako je k němu širším konceptem i koncept „sociální status“ či „sociální nerovnosti“ (Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený, 2002).

S ohledem na multidimenzionalitu chudoby Wagle (2008) doporučuje stanovovat míru chudoby vícerozměrně, tedy nezohledňovat pouze ekonomické aspekty chudoby v podobě materiálního zajištění, ale brát v úvahu i míru politického, občanského a kulturního začlenění. Rovněž Sirovátka a Mareš (2006) uvádí, že příjmy jsou jen nepřímou indikací chudoby a materiální deprivace a navíc nemusí vždy znamenat sociální exkluzi z hlediska přístupu k sociálním kontaktům, institucím a životním šancím. Proto i Eurostat zavedl indikátory měření chudoby a sociálního vyloučení založené na subjektivním posouzení deprivace v různých oblastech života. Je tedy zřejmé, že jednotlivé koncepty chudoby nemají ostré hranice, mohou se prolínat. Tento pohled je zohledněn zejména v multidimenzionalitě chudoby.

Důležitou okolností je rovněž délka trvání chudoby. V této souvislosti nabízí Mareš (2004) klasifikaci chudoby z hlediska délky jejího trvání. Dělí ji na chudobu situační, krátkodobou, dlouhodobou a mezigenerační. Mareš (2004) uvádí, že z uvedených typů chudoby je nejzávažnější chudoba dlouhodobá, která je sociálně děděna. Právě v ní se vyvíjí životní strategie, které se odlišují od běžných strategií v hlavním proudu společnosti.

Nejčastěji jsou zmiňovány koncepty chudoby: objektivní a subjektivní. Objektivní hledisko zohledňuje absolutní chudobu, která je definována minimálním příjmem umožňujícím uhradit potřeby pro holé přežití ve společnosti. Subjektivní chudoba je založena na subjektivním vyjádření pocitů jedinců ohledně dostatku či nedostatku. Subjektivní hledisko užívá relativní chudoba, která je založena na rozložení příjmu v dané zemi v souladu s úrovní prosperity v této zemi.

Definice chudoby

Pohled na chudobu a její definování se v průběhu let proměňoval. První pokusy o definování chudoby a chudého člověka v české literatuře se objevují v archivních dokumentech. Již v roce 1935 v publikaci Státního statistického úřadu Péče o chudé (1935) se uvádí, že neexistuje jednotná definice chudoby. Většina definic vycházela ze zákonných norem vztahujících se k chudin-

ství. Například dle domovského zákona z roku 1863 a dle českého chudinského zákona z roku 1868 je za chudého považován člověk, který není schopen si vlastními silami (myšleno prostřednictvím výdělků nebo jmění) opatřit prostředky k zabezpečení obživy. Chudobou se dle zákona z roku 1868 rozuměl stav, kdy se jednotlivec neutilizoval bez veřejné podpory.

Chudoba byla po dlouhou dobu spojována pouze s nedostatkem materiálních zdrojů. Žít v chudobě znamenalo mít nedostatek financí na pokrytí základních potřeb, nicméně tento pohled na chudobu se postupně měnil. Stále více se její chápání odklánělo od názoru, že chudoba znamená nedostatek materiálních zdrojů, a stále častěji byla dávána do souvislosti s možnou sociální, kulturní a politickou exkluzí (Bohnke, 2010).

Hagenaars (in Rabušic, 1998) uvádí, že být chudý znamená minimálně tři rozdílné věci: a) absenci možnosti uspokojit základní životní potřeby, b) mít méně než ostatní, nebo c) mít pocit deprivace kvůli nedostačitému příjmu k uspokojení svých potřeb. Rabušic (1998) k tomu dodává, že pro pochopení uvedené typologie je nutné definovat užité pojmy jako „životní potřeby“, „absence“, „méně než ostatní“ a další. Chudoba má mnoho podob a mnoho dimenzí, proto k vymezení pojmů je nutné chudobu adekvátně definovat.

V odborné literatuře se můžeme setkat se širokou škálou definic chudoby. Jedna z nejznámějších definic chudoby, z které vychází mnoho pozdějších autorů, pochází od Towsenda (1979: 31), který uvádí, že: „*Jedinci, rodiny a skupiny mohou být označeny za chudé, jestliže jejich zdroje nejsou dostačující pro zajištění stravy, participace a životních podmínek, které jsou obvyklé, nebo jejich dosažení je přinejmenším široce podporováno a schvalováno ve společnosti, do níž náleží.*“ I když je tato definice z osmdesátých let, je stále hojně citována a užívána v teoretických východiscích statí i výzkumů týkajících se chudoby. Z konceptu Towsenda vychází i Rada Evropy, která v kontextu Evropské unie přijala definici, podle níž se za chudé považují „osoby, jejichž zdroje (materiální, kulturní a sociální) jsou tak omezené, že je vylučují z jejich minimálního přijatelného způsobu života v členském státě, ve kterém žijí“ (EHS in Nolan, Whelan, 2010: 24).

V česky psané literatuře se můžeme setkat s definicí Krebse (2007: 107), který uvádí, že: „*Chudoba je stav, který je důsledkem nerovného přístupu k rozdělování bohatství společnosti, k jejím materiálním zdrojům, kdy životní podmínky a uspokojení základních potřeb není v potřebné míře zabezpečeno dostatečnými zdroji (příjmy, statky) a kdy tyto příjmy nelze z nějakých objektivních příčin zvýšit (stáří, invalidita, péče o dítě aj.) a kdy občan nedisponuje ani jinými zdroji či majetkem, který by mu umožnil získat prostředky ve výši, která je společností uznána jako minimální.*“

Podle Rákoczyové a Mareše (2005) „*chudoba obecně může znamenat vyloučení ze*

spotřeby, v relativním pojetí pak ze standardu a návazně i životního stylu obvyklého v dané společnosti.“ Dle Mareše (2004) představuje chudoba přetrvávající stav charakterizovaný nízkým příjmem, ztíženým přístupem ke vzdělání, zdraví, důstojnému bydlení a kvalitnímu životnímu prostředí, marginalizací na trhu práce, nevýhodnými pracovními poměry a nízkou kvalitou pracovního prostředí.

V osmdesátých letech se definice chudoby soustředily převážně na materiální stránku. Na chudobu bylo nahlíženo jako na neschopnost naplnit základní potřeby, zejména k získání přiměřené výživy, oblečení a bydlení. Od poloviny osmdesátých let definice chudoby zahrnovala také nedostatečné vzdělání a nedostatečný přístup ke zdravotní péči. Většina definic byla popisována z pohledu individuální perspektivy. V devadesátých letech stále převládá ekonomický aspekt chudoby, ale pozornost se již začíná věnovat také nepeněžním faktorům, definice chudoby zahrnují také bezmocnost, izolaci a zranitelnost. Od roku 1990 se chudoba začíná popisovat jako multidimenzionální jev a opouští se koncepty chudoby ve smyslu nedostatku materiálních statků. Od roku 2000 tento trend pokračuje (Misturelli, Heffernan, 2010). Jak je vidět, chudoba již není spojována jen s nedostatkem peněz, ale stále častěji se hovoří spíše o chudobě ve spojitosti se sociální exkluzí či deprivací. Podle Mareše (2004) se koncept sociálního vyloučení objevuje stále častěji a nabývá na významu. Podle Nolan a Whelan (2010) sociální vyloučení v sobě zahrnuje nejen nízké finanční příjmy a nedostatek zdrojů, ale i ztížený přístup ke vzdělání, špatný zdravotní stav, nedostatečné bydlení, omezený přístup ke zdravotním službám či vyloučení z pracovního trhu. Což odpovídá popsané multidimenzionalitě.

Chudoba tedy je a nadále zůstává abstraktním pojmem, tudíž každá nová definice bude vždy nepřesná. Na toto upozorňují i vedoucí odborů sociálních věcí v Moravskoslezském kraji, kteří uvádějí, že absence definice chudoby a její relativnost činí sociálním pracovníkům v praxi problémy (Gojová, 2011). Také Mareš, Rabušic (1996) uvádí, že neexistuje „správná“ či vědecká definice chudoby, o níž by se dosáhlo obecného konsenzu. Je zřejmé, že definice chudoby se vyvíjí v souladu s deskripcí konceptů chudoby a odpovídají vícerozměrnosti chudoby jako sociálního konstruktů.

Měření chudoby

Od konceptu chudoby, ve kterém se pohybujeme, se také odvíjí možnosti jejího monitorování, respektive měření. Jak říká Mareš (2004, 4), „neměříme chudobu jako takovou, ale její jednotlivé koncepty“. Neexistuje jedna jediná definice chudoby, stejně jako neexistuje jediný obecně přijatý způsob jejího měření, uvádí Mareš, Rabušic (1996). Skutečnost, že měříme vždy jen určitý koncept chudoby a způsob, jímž je chudoba definována, určuje nejen, kdo je chudý, ale i její

rozsah ve společnosti (Mareš, Rabušic, 1996).

Nezbytným předpokladem pro každou analýzu chudoby jsou dostatečně kvalitní data o příjmech domácností, která jsou vždy zásadní a nepostradatelná. Primárními zdroji dat jsou oficiální statistiky o příjmech, výdajích a spotřebě domácností z výběrových šetření, která provádí Český statistický úřad ve formě mikrocensu a statistiky rodinných účtů (Zelený, 2002).

Měření chudoby je nezbytné z hlediska sledování stavu chudoby v určitém konkrétním okamžiku nebo informace o procesu změny stavu chudoby v delším časovém úseku. Mareš (2004: 4) uvádí konkrétní determinanty samotného monitorování chudoby. Jsou jimi:

- volba konceptu chudoby (zda zvolíme absolutní nebo relativní koncept),
- rozhodnutí **jak** (přímo nebo nepřímo) a **kdy** (před sociálními transfery nebo po nich) ji měřit,
- nalezení vhodných validních (měřících skutečně to, co se od nich očekává, že měřit budou) indikátorů tohoto konceptu,
- **rozhodnutí o hranici chudoby - úrovně indikátorů oddělující chudé od ostatních**,
- data, která jsou k dispozici,
- účel, kterému má sloužit.

Jak bylo zmíněno, možnost měření chudoby vychází z konceptu chudoby, ze kterého vycházíme. Podle absolutních konceptů jsou domácnosti považovány za chudé, jestliže nemohou dostatečně uspokojovat své potřeby ve vztahu k samotnému přežití. Podle relativních konceptů jsou za chudé domácnosti považovány ty, jejichž příjmy jim nedovolí dosáhnout příjmu k zajištění potřeb standardních v dané společnosti (Notten, Neubourg, 2011).

K měření **absolutní chudoby** se zpravidla využívají tři základní prostředky. Prvním je hledisko základních potřeb (Basic Needs Approach), které představuje nejnižší nezbytné náklady na uspokojení základních potřeb. Druhým je přístup z hlediska základního spotřebního koše (Budget Standards Approach) představující seznam minimálních potřeb pro domácnosti různé velikosti. Třetí přístup vychází z potravinového průměru (Food ratio method), kdy se jedná o vztah mezi výdaji na potraviny a celkovými výdaji domácnosti. **Relativní chudoba** se opírá o různé statistické míry (Mareš, Rabušic, 1996). Z konceptu relativní chudoby vychází také Želinský (2010), který při měření individuálního blahobytu používá tzv. přímou metodu - newelfaristický přístup, založený na sledování materiálních a jiných forem deprivace jednotlivců a domácností. Jako reliabilní a využitelný doporučuje Halleröd (1996) na základě výzkumu index většinových potřeb (Majority Needs Index) vycházející z přístupu autorů Mack a Lansley. Halleröd (1996) zdůrazňuje, že veškeré měření chudoby by se mělo soustředit na zjišťování vlastní životní úrovně lidí než na zjišťování dostupných prostředků k dosažení určité úrovně blahobytu.

Z většiny běžně používaných definic chu-

doby vyplývají dva společné prvky potřebné pro její měření. Prvním z nich je určení indikátoru blahobytu a následně stanovení hranice chudoby, tedy určitého děličného bodu (Želinský, 2010).

Od počátku 80. let dvacátého století je stanovována tzv. „oficiální hranice chudoby“, která měla a stále má funkci orientační opory při poskytování různých typů dávek sociální péče orgány státní správy (Večerník, 1991). Pro výpočet hranice chudoby, jak uvádí Večerník (1991), byly využívány v 90. letech tyto metody:

- a) oficiální hranice chudoby definovaná pásmem sociální potřebnosti v dané době,
- b) standardní metoda OECD - % mediánu příjmu na spotřební jednotku,
- c) hranice chudoby definovaná prvním decilem distribuce ekvivalentního příjmu na spotřební jednotku,
- d) odpovědi na otázku „Máte pocit, že jste chudá rodina?“, přičemž za chudé jsou považovány domácnosti, které uvedly „určitě ano“,
- e) hranice chudoby definovaná metodou Kapteyna, založenou na subjektivně určeném nezbytném nutném minimálním příjmu pro vlastní domácnost,
- f) hranice chudoby stanovená na základě „Income evaluation question“ B. van Praaga, přičemž hladinou užitečnosti byla zvolena hladina 0,4.

Stanovení oficiální hranice chudoby dle mediánu příjmu je problematické. Medián příjmu nezohledňuje sociální kontext v dané zemi a regionální rozdíly. Tím pádem nemá vypovídací hodnotu, dle které by bylo možné jednoznačně stanovit, kdo patří ke skupině chudých, ohrožených nebo chudý ještě vůbec není. Ke stejnému názoru došel i Keller (2011), který v rámci výzkumu středních vrstev v Ostravě zjistil, že při použití mediánu příjmu jako oficiální hranice chudoby má sedm z deseti ostravských rodin příjmy na spotřební jednotku nižší, než je medián v celé České republice. Jako problematické vidí užití mediánu příjmu také Sirovátka, Kofroň a Jahoda (2011: 60). Tuto hranici označují jako „vždy arbitrální“ a zařazují ji mezi metodologické problémy při stanovení míry rizika chudoby.

Pacáková a Hlavsa (2011) argumentují, že pro měření chudoby není vždy nejvhodnější využívat příjmové ukazatele, jelikož nerespektují nepeněžní podporu státu, podporu přátel a rodiny. Niemieta (2010) poukazuje na nevhodnost mediánu příjmů jako ukazatele chudoby. Podle něj medián příjmů nedostatečně reflektuje sociální kontext chudoby, nebere v úvahu strukturální změny na trhu a změny cen a schopnost domácností ohrožených chudobou zapojit se do činností, jež jsou ve společnosti obvyklé.

Postupem času vznikla potřeba vytvořit jednoduché standardy, které by obsahovaly všechny tři klíčové momenty definice chudoby, a to výběr indikátoru dle typu příjmu, výběr spotřební jednotky a určení hranice chudoby.

Důležitým faktorem je také to, zda měří-

me chudobu přímo, tedy nedostatek statků a z toho plynoucí deprivace, a nepřímo, čili prostřednictvím nedostatku příjmů k pořízení těchto statků (Mareš, 2004, Večerník, 2004). Jak ale upozorňuje Vergolini (2011), empirické výzkumy ukazují, že oba přístupy, ať už přímé či nepřímé měření, mají své limity. Spotřeba a příjem představují objektivní ukazatele, ale chudoba může být měřena také pomocí subjektivních vyjádření, tedy pomocí toho, jak jednotlivci sami vnímají svou situaci.

Mareš (2004) popisuje dvě možnosti zjišťování subjektivní chudoby, které zachycují individuální reflexi životní situace konkrétního jednotlivce nebo domácnosti. Jako příklady zjišťování subjektivní míry chudoby uvádí dotazy:

- Cítíte se být chudou rodinou/chudou domácností/chudým jednotlivcem?

- Máte problém vyjít se svými příjmy?

Druhou možností je požadavek na jednotlivce/domácnost, aby se situovali na škále s minimální hodnotou „chudoba“ a maximální hodnotou „bohatství“.

Důležitý je rovněž účel, dle kterého subjektivní chudobu měříme. Sirovátka, Mareš, Večerník a Zelený (2002) formulovali tři základní cíle zjišťování subjektivní chudoby:

1. Kombinovat peněžní a subjektivní míry chudoby.
2. Identifikovat tzv. „skutečně chudé“ neboli osoby, jejichž příjem je pod konsenzuální hranici chudoby (například SPL neboli Subjective Poverty Line), respektive preskriptivní hranici (například životním minimem) a zároveň jsou chudými i podle dosaženého skóre v subjektivním indexu deprivace (Halleröd, 1995).
3. Identifikovat oba typy chyb v měření chudoby. Na jedné straně osoby, které jsou klasifikovány dle objektivních kritérií jako chudé, ale chudými se být necítí (chyba I. typu). Na druhé straně osoby, které dle objektivních kritérií chudými nejsou, se chudými cítí (chyba II. typu).

Večerník (1991) spojuje subjektivní přístup k chudobě s holandsko-vlámskou ekonomikou, v níž byly vyvinuty postupně tři konkrétní metody k jeho měření. Jednotlivé otázky jsou patrné z tabulky č. 1.

Dunclos a Araar (2006) nabízí k určování hranice subjektivní chudoby využití přístupu založeného na tzv. „diskrétním položení otázky“. Respondenti neuvádějí úroveň minimálního příjmu, který jim postačuje, ale na předem stanovené stupnici uvádějí schopnost vystačit s penězi vzhledem k úrovni jejich aktuálního příjmu (viz tabulka č. 2).

Podle Paugam (1996) je přístup měření chudoby pouze na základě ekonomických ukazatelů velice limitující, je třeba vzít v úvahu i neekonomické ukazatele chudoby, zejména podmínky možné akumulace sociálního znevýhodnění. Stejně argumentují i autoři Nolan a Whelan (2010), kteří poukazují na fakt, že kvantitativní výzkumy chudoby se pro stanovení hranice chudoby obvykle opírají o příjem a objektivně stanovenou hranici chudoby. Současně však sílí

Tabulka č. 1 - Metody měření subjektivního přístupu k chudobě

1. Subjektivní hranice chudoby: „Jaký čistý příjem považujete za absolutní minimum pro domácnost jako je Vaše?“
2. Leydenská hranice chudoby (tzv. Van Praagova otázka): „Uvedte, prosím, odpovídající příjem Vaší domácnosti pro každý z následujících případů“:
Příjem okolo.....velmi špatný
Příjem okolo.....špatný
Příjem okolo.....nedostatečný
Příjem okolo.....postačující
Příjem okolo.....dobrý
Příjem okolo.....velmi dobrý
3. Deleeckova otázka: „Vycházíte se současným příjmem Vaší domácnosti: s velkými obtížemi, s obtížemi, s určitými obtížemi, spíše snadno, snadno, velmi snadno.“ (Večerník, 1991: 584)

Tabulka č. 2 - Určování hranice subjektivní chudoby pomocí diskrétních otázek

Znění diskrétní otázky (Želinský, 2010):

Domácnost může mít různé zdroje příjmu a více než jeden člen domácnosti může přispívat do celkového příjmu. Pokud se zamyslíte nad celkovým měsíčním příjmem Vaší domácnosti, s jakými těžkostmi je Vaše domácnost schopná splatit obvyklé výdaje?

Odpovědi:

1. s velkými těžkostmi
2. s těžkostmi
3. s určitými těžkostmi
4. poměrně lehce
5. lehce
6. velmi lehce

Do souboru „subjektivně chudých“ jsou započítáváni respondenti s odpověďmi 1 a 2.

debaty o tom, že spoléhat se čistě na příjem jako ukazatel chudoby není vhodné. Objektivně stanovenou hranici chudoby jsme schopni zjistit kvantitativní rozložení chudoby a určit, kolik lidí žije nad a pod hranici chudoby, avšak již nejsme schopni zjistit to, co chudoba s sebou přináší, jak se lidé s chudobou vypořádávají. Proto zejména v Evropě je pro měření chudoby nejrozšířenější model nepeněžního měření pomocí různých deprivacních indexů. Výhodou nepeněžního měření chudoby je možnost zachycení multidimenzionální povahy chudoby a sociálního vyloučení. Podle autorů Alkire a Foster (2011) představuje multidimenzionální měření chudoby alternativní způsob, jak nahlížet a chápat chudobu. Pokud přijmeme, že chudoba je multidimenzionální povahy, měl by tomu odpovídat i způsob jejího měření. Stále více se opouští měření chudoby pouze na základě příjmu, ale zahrnují se i nepeněžní indikátory, které berou v potaz i životní podmínky lidí a přístup k různým službám. Jednodimenzionální metoda se využívá v případech, kdy stanovení hranice pro hodnocení chudoby využíváme jen jednu proměnnou, obvykle příjem (Alkire, Foster, 2001).

Hansen a Kneale (2012) diskutují způsob zjišťování příjmu ve vztahu k chudobě. Upozorňují, že způsob, jakým se na příjem ptáme, značně ovlivňuje výsledky. Diskutují dvě techniky, a to zjišťování prostřednictvím jediné otázky, nebo prostřednictvím

série detailnějších otázek. Uvádí, že využití série detailnějších otázek obecně vykazuje vyšší vypovídací hodnotu, zejména u skupin osob s nízkými příjmy, osob samostatně výdělečně činných či lidí s částečným úvazkem. Při využití jediné otázky zaměřené na příjem může dojít ke zkreslení dat a za chudé mohou být označeny i skupiny osob, které chudé nejsou.

Pokud uznáme existenci chudoby v několika stupních (nouze, nedostatek, ohrožení), je chybné si myslet, že populaci lze hladce rozdělit na *chudé a nechudé*. Problém chudoby totiž zahrnuje také ohrožení chudobou, tzn. míru, která reflektuje riziko zchudnutí. Jde o plynulý přechod mezi jasně chudými a jasně nechudými. Z tohoto důvodu Ringen (2005) upozorňuje při měření chudoby na vyřazení přístupů, které jsou založeny výlučně na sčítání osob, na měření příjmu a stanovení hranice chudoby. Jako alternativu k zavrženému konceptu příjmové hranice chudoby Ringen (2005: 138) doporučuje tzv. **multiindikátorový přístup**, který je však složitý a rafinovaný. Současně si však uvědomuje jeho obtížnou operacionalizaci. Proto řešením musí být přístup jednoduchý a střízlivý. Operacionalizace je možná pomocí indikátorů, které zahrnují různé dimenze kvality lidského života.

Významným prvkem při monitorování chudoby je délka jejího trvání. Mareš nabízí přehled možností, jak monitorovat rozsah a obsah chudoby v populaci. V první fázi je

dělí na možnosti extenzivní a intenzivní. Mezi *extenzivní možnosti* monitorování rozsahu chudoby dle Mareše (2004) patří panelové výzkumy (tzv. panely), rodinné účty, využití mikrocensů, využití dat o příjemcích sociálních dávek, opakované baterie v omnibusech výzkumu veřejného mínění nebo opakované surveys na reprezentativních či speciálních souborech. Například jako pozitivum panelů vidí Mareš (2004: 50) možnost identifikace některých základních strategií, jimiž se lidé chudoby zbavují.

Ke způsobu *intenzivního monitorování* obsahu, významu a důsledků chudoby Mareš (2004) řadí kvalitativní rozhovory s příjemci sociálních dávek nebo biografické studie chudých. Obě možnosti mohou přispět k poznání životních strategií chudých.

Z multidimenzionálního přístupu k měření chudoby vychází také vymezení tzv. *agregovaného indikátoru chudoby*. Jeho praktické použití na příkladu Slovenska v porovnání s celoevropským průměrem nabízí příspěvek autorů Ivančíkové a Vlačuhy (2010). Ohrožení chudobou je popsáno jako stav, kdy příjem osoby je pod hranicí chudoby definované jako 60% medián disponibilního příjmu. Stanovení hranice chudoby je však v rozporu s tvrzením Ringena (2005), který zavrhuje dichotomické dělení populace na chudé a nechudé. Údaje o ohrožení chudobou EU SILC vychází jen z mediánu příjmu.

Chudoba je jev dynamický, nikoliv statický. Vyvíjí se, proto i metodiky měření by měly tuto skutečnost zohlednit. Různost měření chudoby a získaných zkušeností uvádí i několik publikovaných výzkumů. Například Notten, Neubourg (2011) srovnávali metodiky měření v USA a státech EU. Oba celky používají odlišná měřítka pro stanovení hranice chudoby a ekvivalentní stupnice. I když rovnocenně používají jako hlavní indikátor příjem³ obyvatel, v USA je jím hrubý příjem, zatímco v EU čistý příjem (disponibilní, tedy po odečtení všech nutných výdajů). Guio (2009) zdůrazňuje nutnost kombinace odlišných přístupů pro lepší porozumění a prohloubení pochopení chudoby.

Pro oživení měření chudoby Atkinson et al. (in Notten, Neubourg, 2011) navrhuje aktualizaci stanovení hranice relativní chudoby na základě vývoje spotřebitelských cen. Zavádí pojem „zakotvená“ (anchored) hranice chudoby. „Zakotvenou“ hranici chudoby se sledují vlivy reálných příjmů na chudobu. V této metodě je hodnota relativní hranice chudoby stanovena v závislosti na kupní síle v daném roce.

V USA se používá tzv. váhové schéma (weighting scheme), které ovlivňuje hranici absolutní chudoby, avšak v menší míře ovlivňuje odhady relativní chudoby. Výrazně mění riziko chudoby určitých charakteristik obyvatelstva. Měření ukazují, že jen velmi malé rozdíly na stupnici váhového schématu mají velký vliv na odhad rizika ať už absolutní, či relativní chudoby u různých skupin obyvatel (Notten, Neubourg, 2011).

Rozdíly v trendech měření chudoby jsou největší v zemích, které zažily vysoký hos-

podářský růst, tvrdí Notten, Neubourg (2011). Analýza distribuce příjmů ukázala, že výše průměrného příjmu je důležitým faktorem, který vysvětluje absolutní chudobu, zatímco rozptyl příjmů je hlavním faktorem pro relativní chudobu. Ve výsledku výzkumu porovnávání metodik měření chudoby došli Notten, Neubourg (2011) k doporučení, že při analýze životní úrovně nízkopříjmových skupin obyvatel má smysl kombinovat koncepty absolutní i relativní chudoby. Současné použití konceptů absolutní i relativní chudoby by umožňovalo politikům pružněji reagovat a formulovat cíle ve prospěch chudých. Například by mohlo být argumentem pro zvýšení nízkých příjmů v případě absolutní chudoby nebo k iniciativě pro přerozdělování v případě relativní chudoby.

Rozdílům v měření relativní a absolutní chudoby se věnuje Niemetz (2010). Uvádí, že ukazatele absolutní chudoby jsou nedostatečné, protože neodráží to, co chudí lidé skutečně potřebují, ale to, co si vědci myslí, že by potřebovat měli. Tento nesoulad dal podklad pro vlnu kritiky, která říká, že se stala naprostým standardem myšlenka, že lidé žijí ve vzduchoprázdnu a neovlivňuje je sociální kontext. Zatímco ukazatele relativní chudoby zohledňují fakt, že chudoba se vyskytuje v určitém kontextu. Proto se staly v rozvinutém světě nejrozšířenějším způsobem měření chudoby.

Niemetz (2010) nabízí kombinaci použití dvou ukazatelů. Prvním je BSA (Budget Standard Approach), druhým jsou indikátory CMD (Consensual Material Deprivation). BSA ukazatel je v současné době samostatně nepoužitelný, protože adekvátně nereaguje na souvislosti a kontext chudoby. Kombinace ukazatelů více odpovídá současným sociálním podmínkám, je sociálně vnímavější, můžeme říci „sociálně relevantní“. Základem doporučení je výsledek výzkumu s názvem *Poverty and Social Exclusion* provedeného ve Velké Británii. Autoři vybrali zástupce z nabídky položek BSA a stejně z indikátorů CMD. Seznam položek předložili respondentům s úkolem, aby označili, co je dle jejich názoru nezbytné, aby vlastnili, nikoliv co by jen chtěli. Co k životu nezbytně potřebují, nikoliv jen chtějí. Výsledkem ankety bylo zjištění, že existuje jen minimální konsenzus v tom, co je opravdu k životu nezbytné. K diferenciaci nedošlo ani podle regionu či sociální skupiny obyvatel. Neexistuje shoda, co lidé k životu opravdu potřebují. Potřeby jsou definovány rozdílně odlišnými skupinami. Co je potřebné pro jednu skupinu, není důležité pro skupinu jinou. Na rozdíl od relativních indikátorů může BSA-CMD zobrazovat klesající míru chudoby v době rostoucí nerovnosti v dolní polovině příjmové oblasti.

Ke kombinaci způsobů měření přistoupily také členské státy EU, které se rozhodly v boji proti chudobě a sociálnímu vyloučení použít *otevřenou metodu koordinace* (byla přijata v roce 2001 na summitu v Nice). Metoda je založena na použití předem dané sady kvantitativních a kvalitativ-

ních indikátorů. Pro jednotlivé státy EU jsou stanoveny hlavní zásady použití, které jsou závazné, stejně jako pravidelné sledování vývoje těchto ukazatelů.

Shrneme-li předchozí zjištění, můžeme konstatovat, že způsob měření chudoby je závislý od konceptu, jenž je teoretickým východiskem pro dané měření. Pro realizaci je nutné stanovit oficiální hranici chudoby a dále definovat indikátory, dle kterých bude chudoba měřena. V případě zjišťování objektivní chudoby je nejčastěji za hranici chudoby používán medián příjmu. Subjektivní chudoba se měří položením diskretní otázky, zjišťující osobní názor respondenta na skutečnost, zda dosavadní příjem jejich rodiny/domácnosti postačuje na současnou výdaje. Přikláníme se k názoru Halleröda (1996), který zdůrazňuje, že veškeré měření chudoby by se mělo soustředit na zjišťování vlastní životní úrovně lidí než na zjišťování dostupných prostředků k dosažení určité úrovně blahobytu. K diskusi je stanovení hranice chudoby, protože se v posledních letech objevují názory, že medián příjmu nemá dostatečnou vypovídací hodnotu. Je potřebné zvolit jiné kritérium pro její stanovení.

Způsoby měření chudoby v ČR

Zkoumání chudoby má v českých zemích dlouhou tradici. Empirický výzkum chudoby byl již od počátku samostatně Československa považován za samozřejmou součást zájmu o životní podmínky obyvatelstva. Velkou zásluhu na tom má „masarykovsky“ pojatá sociální politika (Večerník, 2011).

Večerník (2011) popsal vývoj empirického výzkumu chudoby v českých zemích během 20. století s důrazem na chudobu a nízkopříjmovou populaci. Sledoval tři vývojová období. V první fázi se věnuje období před první světovou válkou a mezi světovými válkami, ve druhé fázi období po roce 1948 a závěrem období po roce 1989. Rozsahy popsaných výzkumů odrážely aktuální hospodářskou a sociální politiku v českých zemích včetně samotných možností k realizaci výzkumných šetření, která byla pro jednotlivá období charakteristická.

Po roce 1989 padla všechna tabu empirického výzkumu chudoby. Večerník (1991) v článku *Úvod do studia chudoby v Československu* shrnul ve světě používané přístupy ke zjišťování chudoby a demonstroval je na datech výzkumů z let 1990 a 1991. V těchto výzkumech byly poprvé položeny dotazy zaměřující se na subjektivní chudobu. Týkaly se příjmu považovaného za minimální pro vlastní domácnost, míry zvládnutí finančních těžkostí a pocitu chudoby rodiny dotazovaného.

Sociální politika v České republice užívala na konci 20. století k zjištění úrovně chudoby převážně koncepty objektivní chudoby (Rabušič, 1998). Oficiální hranice chudoby je nazývána v ČR existenčním minimem nutným pro přežití. Je to zákonem daná hranice chudoby.

Nejužívanější metodou se dle Večerníka (1991) stala standardní metoda OECD, zalo-

žená na % mediánu příjmu. V současné době je v ČR za chudého považován ten, kdo nedosahuje 60 % mediánu průměrného ekvivalizovaného⁴ disponibilního příjmu na spotřební jednotku.

To stvrzují i rozsáhlé výzkumy zabývající se popisem chudoby, materiální deprivace a sociálního vyloučení v ČR (Sirovátka, Kofroň, Rákoczyová, Hora, Trbola, 2005) vycházející z tradičně užívaného indikátoru, a to % mediánu příjmu, ke stanovení hranice chudoby. Rovněž je v současné době v České republice dle oficiálních úřadů ČR, jako jsou Ministerstvo práce a sociálních věcí a Český statistický úřad, využíváno stanovení hranice chudoby jako 60 % ročního národního vyrovnaného mediánového příjmu na spotřební jednotku. Takto získané hodnoty řadí Českou republiku k zemím s nejnižší mírou rizika chudoby v celé EU (Sirovátka, Kofroň, Jahoda, 2011).

Dubská, analytička z Českého statistického úřadu, upozorňuje na paradox při užití % mediánu jako oficiální hranice chudoby v České republice. Pokud by se medián zvýšil jen o 10 % na výsledných 70 %, výrazně by se zvýšil počet obyvatel ve skupině ohrožených chudobou, dokonce až na dvojnásobek. Ve výsledku by 10% navýšení hranice chudoby znamenalo 50% navýšení počtu obyvatel spadajících v České republice do skupiny ohrožených chudobou.

Způsob měření chudoby kritizuje Tomáš Tožička z Tax Justice Network na oficiálním portálu Českomoravské konfederace odborových svazů (in Cerqueirová, 2013). Stanovení hranice chudoby jako 60 % mediánu příjmu dokonce označuje jako pořádkové. Svě tvrzení dokládá faktem, že dle tohoto výpočtu vychází chudému člověku v Lucembursku příjem ve výši půl milionu korun ročně, ale v Rumunsku jen 20 tisíc. Vypovídací hodnota je tedy nulová.

Evropská unie rovněž reaguje novými nástroji k měření chudoby. Od vstupu nových členských států nabyla na význam zejména indikátory materiální deprivace (Sirovátka, Kofroň, Jahoda, 2011). Hlavním důvodem je fakt, že nové členské státy mají mnohem nižší úroveň mediánových příjmů než ostatní země EU. Což je stejné tvrzení jako Tožičkovo. To je další důvod k odklonu od užívání mediánu příjmu jako hranice chudoby.

Nově využívaný při stanovování míry deprivace v zemích EU je tzv. **Guio Index**. Ve výzkumu ho využili v České republice např. Sirovátka, Kofroň a Jahoda (2011). Principem je zjišťování procenta populace, které chybí specifikovaný počet položek. Jak již bylo řečeno výše, zatímco dle indikátorů rizika příjmové chudoby patří Česká republika k nejlepším zemím, v oblasti materiální deprivace zaostává za většinou zemí EU-15.

Závěr

Chudoba je velmi abstraktní a nejednoznačný termín, a proto její definování není jednoduché. V odborné literatuře zatím nedošlo ke konsenzu v definování, co to chu-

dobu je a jak by měla být měřena, a tyto diskuse budou i nadále probíhat (Niemietz, 2010). Toto potvrzují i autoři Mareš a Rabušic (1996), dle kterých neexistuje „správná“ či vědecká definice chudoby, u které by došlo k obecnému konsenzu. Pohled na chudobu a její definování se v průběhu let proměňoval. Po dlouhou dobu bylo na chudobu nahlíženo pouze z materiálního hlediska, tedy chudoba představovala nedostatek finančních či materiálních zdrojů na zajištění základních potřeb, nicméně tento pohled na chudobu se postupně měnil (Bohnke, 2010). Řada autorů se postupně odklání od materiálního pojetí chudoby a dává jí do souvislosti s možnou sociální, kulturní, pracovní, zdravotní a politickou exkluzí.

Metodika, způsob měření chudoby a využitě nástroje jsou určeny nejen výchozím teoretickým konceptem, ale měly by se odvíjet i od účelu, za jakým jsou data sledována (Hansen, Kneale, 2012; Alkire, Foster, 2011). Ve vyspělých zemích je příjem stále považován za jeden z nejjasnějších ukazatelů socioekonomického postavení a vysoce koreluje s jinými oblastmi života, jako je vzdělání, rodinný život, zdraví, kriminalita aj. (Hansen, Kneale, 2012). Objektivně zjišťovaná chudoba využívá k měření zejména příjmu, spotřební koš nebo potravinový průměr. Jde o nástroje, které jsou snáze dosažitelné. Výsledky měření jsou směřodonné pro sociální instituce, sociální transfery, výchozí pro tvorbu sociální politiky. Výzkumy využívající k zjišťování chudoby pouze objektivně měřitelné indikátory nereflktují skutečnost, jak se lidé s chudobou vypořádávají, jaké strategie používají pro přežití, případně pro vymanění se z kategorie chudí. Výzkumné otázky se spokojí s odpovědí, kolik % obyvatel je ve skupině chudých, ohrožených chudobou a nechudých. Měření subjektivní chudoby umožňuje reflektovat životní situace konkrétních jedinců a to, jak se s chudobou vyrovnávají, avšak je vzhledem k vynaloženým prostředkům oproti objektivnímu hledisku méně efektivní. Její rozměr není zohledněn v rámci sociální pomoci.

Měření chudoby pouze prostřednictvím peněžních indikátorů (zejména medián příjmů) bylo řadou autorů kritizováno. Využití mediánu příjmu jako indikátoru pro určení hranice chudoby považují někteří autoři za problematické (Pacáková, Hlavsa, 2011; Niemietz, 2010; Keller, 2011). Kritika je nejčastěji směřována k nedostatečnému zohlednění sociálního kontextu v dané zemi a opomíjení regionálních rozdílů. Sirovátka, Kofroň a Jahoda (2011) ještě přidávají ke kritice možné metodologické problémy při stanovení míry rizika chudoby.

V současnosti v Evropě převažují způsob měření zdůrazňující nepeněžní formy měření chudoby se zaměřením na zjišťování deprivací indexů. Snaží se naplnit multidimenzionální koncept chudoby i přes nelehkou operacionalizaci vstupních indikátorů. Významnější pro profesionální pomoc lidem v boji proti chudobě by bylo zjišťovat životní strategie obyvatel, kteří jsou na hra-

nici chudoby. Jednou z Marešem (2004) nabízených variant jsou panelové výzkumy.

Realizované výzkumy potvrzují fakt, že je nutné používat stále citlivější analýzy, které by poskytovaly nejen statistické údaje jako klíčové vstupy, ale rovněž údaje nutné pro odhad procesu vývoje chudoby. Jednou z variant je současná kombinace měření konceptů absolutní a relativní chudoby. Kritikové měření relativní chudoby navrhuji stanovení fixní hranice chudoby (Niemietz, 2010).

V ideálním případě by měl určitý standard chudoby odrážet společný jmenovatel napříč sociálními skupinami, které žijí v určitém čase na konkrétním místě s ohledem na standard v dané zemi.

Jedním z návrhů na měření chudoby ve 21. století je kombinace BSA-CMD ukazatelů. Je inovativní ve své kombinaci, reflektuje měnící se společenské normy a slepě nenásleduje často používaný medián příjmu jako výchozí hledisko měření chudoby. Z tohoto důvodu by kombinace ukazatelů BSA-CMD mohla poskytnout přesnější obraz vývoje chudoby v konkrétní zemi, v konkrétním čase. Rovněž by mohla být vhodná pro mezinárodní srovnání.

Dalším tématem do diskuse je způsob stanovení oficiální hranice chudoby, který by relevantněji zohlednil národní, regionální i sociální kontext v místě měření. Dosud převažující způsob dle stanovení mediánu disponibilního příjmu se zdá být vzhledem k výsledkům nevalidní a rovněž jeho užití metodologicky problematické. To znamená, že nepředstavuje skutečnou dělicí čáru mezi chudými a ohroženými chudobou, nýbrž jen sociální konstrukt odborné veřejnosti, která si jej předává z výzkumu do výzkumu. Jako varianta stanovení hranice chudoby relevantní pro Českou republiku se jeví například výše životního minima.

1 Text vznikl v rámci realizace projektu Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií, číslo projektu: CZ.1.07/2.3.00/20.0080, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

2 Substituční minimum je oficiálně stanovovaná hranice chudoby v USA. Jde o hrubý peněžní příjem nastavený jako trojnásobek výdajů na základní potraviny v roce 1963, každoročně aktualizovaný o inflaci pomocí indexu spotřebitelských cen a upravený dle počtu a stáří jednotlivých členů rodiny. („The U.S. Census Bureau determines poverty status by comparing pre-tax cash income against a threshold that is set at three times the cost of a minimum food diet in 1963, updated annually for inflation using the Consumer Price Index, and adjusted for family size, composition, and age of householder.“) I přes svou nedokonalost je hranice nepřetržitě používána již od roku 1963. Fischer (1992) zdůrazňuje potřebu změny výpočtu této hranice.

3 Příjem je považován za ukazatel blahobytu. Poskytuje informace o vyšší finanční prostředků domácností a jejich členů a jejich životní úrovni, kterou by mohli dosáhnout prostřednictvím tohoto příjmu. Zatímco průměrná úroveň příjmů (životní standard) v zemi je důležitým faktorem, který vysvětluje absolutní chudobu, rozptýlení těchto příjmů je hlavním faktorem relativní chudoby. Země s vyšší úrovní příjmů obvykle mají méně lidí v absolutní chudobě a země s vyššími příjmy mají obecně větší počet lidí v relativní chudobě (Notten, Neubourg, 2011).

4 Ekvivalizovaný příjem se vypočte vydělením celkového příjmu domácnosti podle její velikosti za využití následujících koeficientů: První dospělá osoba v domácnosti I,

Literatura:

Alkirke, S., Foster, J. *Understandings and misunderstandings of multidimensional poverty measurement*. The Journal of Economic Inequality. 2011, č. 9, s. 279-314.

Bohne, P. *Implications of the Activation Paradigm on Poverty and Social Exclusion in Germany: Facts, Hypotheses, Uncertainties*. German Policy Studies. 2010, roč. 6, č. 1, s. 185-209.

Cerqueirová, A. Chudoba v Česku vzrůstá. Portál Českomoravské konfederace odborových svazů. Aktual. 13.3.2013. cit. [17.06.2013] Dostupné na <http://www.e-sondy.cz/aktualne/3249-3/chudoba-v-cesku-vzrusta>

Duclos, J. Y., Araar, A. *Poverty and Equity: Measurement, Policy and Estimation with DAD*. New York: Springer, 2006. ISBN 978-0387-33318-2.

Gojová, A. *Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí: Dílčí zpráva č. 2*. Ostrava: FSS OU, 72 s.

EUROSTAT. *At risk of poverty or social exclusion in the EU27*. Newsrelease. [Online] 2012/21. cit. [25. 6. 2012]. Dostupné z: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=STAT/12/21&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

Fisher, G. M. *The Development and History of the Poverty Thresholds*. Social Security Bulletin. 1992, Vol. 55, No. 1, pp. 43-46. cit. [23. 8. 2013] Dostupné na <http://www.ssa.gov/history/fisheronpoverty.html>

Guio, A. C. *What can be learned from deprivation indicators in Europe?* Eurostat methodologies and working paper. 2009 edition. [Online] cit. [18.06.2013] ISSN 1977-0375 Dostupné na http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-09-007/EN/KS-RA-09-007-EN.PDF

Halleröd, B. *A New Approach to the Direct Consensual Measurement of poverty*. Social policy research center. Paper No 50. 1994. cit. [13.06.2013] Dostupné z <http://www.sprc.unsw.edu.au/media/File/dp050.pdf>

Hansen, K., Dylan, K. *Does How You Measure Income Make a Difference to Measuring Poverty?* Evidence from the UK. Springer Science+Business Media B. V. 2012. DOI 10.1007/s11205-011-9976-5.

Ivančíková, L., Vlačuha, R. *Stratégia EU 2020 a ohrozenie chudobou v regiónoch Slovenska*. In Pauhofová, I. Hudec, O. Želinský, T. (ed.) *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Zborník statí. 2010. s.31-36.

Keller, J. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Slon, 2011. ISBN 978-80-7419-059-9.

Keller, J. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010. ISBN 978-807419-031-5.

Krebs, V. a kol. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2002. ISBN 80-86395-33-2.

Krebs, Vojtěch a kol. *Sociální politika*. 4. přepracované a aktualizované vydání. Praha:ASPI, 2007, s. 504 ISBN 978-80-7357-276-1.

Liška, A. *Fenomén nové chudoby v kontextu tří základních typů sociální politiky a sociálně politické situace v České republice*. Diplomová práce. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 2006.

Mareš, P. *Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností)*: Dílčí studie o možnostech monitorování chudoby v ČR. - Praha: VÚPSV, 2004.

Mareš, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. 1. vydání. Praha SLON, 1999.

Mareš, P., Rabušic, L. *K měření subjektivní chudoby v české společnosti*, Sociologický časopis, 1996, vol. 32, č. 3, s. 297-315. Dostupné na [www. http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3be1bb3ca5a8029f3d271cf095cb426bdb8bb874b_297_297MARAB.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3be1bb3ca5a8029f3d271cf095cb426bdb8bb874b_297_297MARAB.pdf)

Misturelli, Federica, Heffernan, Claire. *The concept of poverty: a synchronic perspective*. In Progress in Development Studies. 2010, roč. 10, č. 1, s.35-58.

Niemitz, K. *Measuring poverty: Context-Specific but not Relative*. Journal of Public Policy. 2010, roč. 30, č. 3, s. 241-262. DOI: 10.1017/s014381X1000103.

Nolan, B., Whelan, Ch. N. *Using Non-Monetary Deprivation Indicators to Analyze Poverty and Social Exclusion: Lessons from Europe?* Journal of Policy Analysis and Management. 2010, roč. 29, č. 2, s. 305-325.

Notten, G., de Neubourg, Ch. *Monitoring Absolute and Relative Poverty*. „Not enough“ is not the same as „Much Less“. Review of Income and Wealth.2011 Roč. 57, č. 2. S.247-269.

Pacáková, Z., Hlavsa, T. *Complex assessment of poverty using composite indicator*. *AGRIS On-line Papers in Economics and Informatics?*. 2011, roč. 3, č. 2, s. 84-91. Cit. [13.06.2013] Dostupné na: http://online.agris.cz/files/2011/agris_on-line_2011_2_pacakova_hlavsa.pdf

Paugam, S. *La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté*. Paris: PUF. 1991.

Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931. Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931. Díl 1. Praha: Státní úřad statistický, 1935.

Prowse, Martin. *The Chronic Poverty Report 2008-2009*. The European Journal of Development Research. Roč. 21, č. 2. S. 160-168

Rabušic, L. *Jsou čeští senioři chudí?* Sociologický časopis, 1998, vol. 34, č. 3, s. 303-320.

Rabušic, L. *The Poverty of the Czech Elderly - Myth or Reality?* Czech Sociological Review, Vol. 6, No 1, s. 5-24. 1998. cit. [13.06.2013] Dostupné na http://sreview.soc.cas.cz/uploads/327514b41face5f17864b1d8c842451b9904dcfe_421_005RABUS.pdf

Rakoczyová, M., Mareš, P. *Sociální vyloučení a chudoba v ČR ve srovnání se zeměmi EU*. In Kolektiv autorů. *Směřování české sociální politiky s důrazem na agendu Lisabonské strategie*. Brno: VÚPSV Praha, 2005. s.26-48. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_171.pdf#page=26

Ringin, Stein. *Problém chudoby - několik doporučení k definici a měření*. - In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, Roc. 41, c. 1(2005), - ISSN 0038-0288. - s. 125-139.

Rowntree B.S. *Poverty: A study of Town Life*. London: Macmillan, 1901.

Sirovátka, T., Kofroň, P., Jahoda, R. *Rizika příjmové chudoby a materiální deprivace v České republice*. Praha: VÚPSV, 2011. ISBN 978-80-7416-092-9.

Sirovátka, T., Kofroň, P., Rákooczyová, M., Hora, O., Trbala, R. *Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU* (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby). Brno: VÚPSV, 2005.

Sirovátka, T. Mareš, P. *Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí*. Sociologický časopis, 2006. 42(4):627-655.

Sirovátka, T. Mareš, P., Večerník, J., Zelený, M. *Monitorování chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV, 2002. Dostupné na <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Sirchu.pdf>

Tomeš, I. *Sociální politika. Teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha, Socioklub, 2001.

Towsend, Peter. *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and standards of Living*. Harmondsworth: Penguin, 1979. ISBN 0-520-03976-1.

Večerník, J. *Úvod do studia chudoby v Československu*. Sociologický časopis 27 (5): s. 577-602. 1991

Večerník, J. *Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích*. Praha: Sociologický ústav, Vol. 5, No. 2, s. 133-146, 2011.

Večerník, J. *Who Is Poor in the Czech Republic? The Changing Structure and Faces of Poverty after 1989*. - In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Roc. 40, c. 6(2004)

Vergoolini, L. *Does economic vulnerability affect social cohesion?: Evidence from a comparative analysis*. *Canadian Journal of Sociology*, 2011, roč. 36, č. 1, s. 1-23.

Wagle, U. *Multidimensional Poverty Measurement: Concepts and Applications*. New York: Springer, 2008. ISBN 978-0-387-75874-9.

Zastrow, Ch. *Introduction to Social Work and Social Welfare*. 9.vyd. Thomson Brooks/Cole, 2008.

Zelený, M. *Příjmová chudoba*. In Sirovátka, T. Mareš, P., Večerník, J., Zelený, M. *Monitorování chudoby v České republice*. Praha: VÚPSV, 2002, s. 9-30.

Želinský, T. *Analýza chudoby na Slovensku založená na koncepte relativnej deprivácie*. Politická Ekonomie, 4, 2010.

Autorky působí na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity.

Jedna ze složek ILO, Bureau for Employers' Activities, uspořádala v Ženevě začátkem prosince 2013 symposium „The future of work“, na němž byla diskutována řada otázek souvisejících s měnícím se charakterem trhu práce, pracovních míst i standardních pracovních vztahů.

V současném měnícím se světě už nic není takové, jak bývalo, což platí i o pracovních, pracovních a práci obecně. V současné době se na trhu práce projevují dva důležité trendy, které mohou svět práce destabilizovat, a to polarizace pracovní síly a úbytek standardních pracovních smluv.

Polarizace pracovní síly se projevuje hlavně v rozvinutých ekonomikách, kde se v porovnání s nejvíce a nejméně kvalifikovanými pracovními místy snižuje podíl pracovních míst pro středně kvalifikované a středně placené pracovníky. Ti si musí buďto zvýšit kvalifikaci a ucházet se o menší počet vysoce kvalifikovaných pracovních míst nebo přijmout méně náročná a hůře placená pracovní místa, kde zcela nevyužijí svůj potenciál.

Klasické pracovní smlouvy na dobu neurčitou, které se staly normou v polovině minulého století, zajišťovaly pracovníkům stabilitu a zvýšený životní standard. Jejich počet se však nyní snižuje a stále běžnější jsou jiné druhy pracovních ujednání. Kontext, v němž je práce distribuována, organizována a prováděna, se neodvratně změnil. Je třeba najít nové způsoby, jak pro pracovníky a jejich rodiny zajistit jistotu a stabilitu.

Za těmito dvěma trendy stojí řada faktorů, z nichž nejvíce přímo a nepřímo převažují technologie. Až dosud zavádění nových technologií do práce, i když znamenalo náhradu lidské práce, vždy vedlo ke zvýšení produktivity, nárůstu pracovních míst a zvýšení životní úrovně, protože lidé byli chytřejší než stroje a jedinečné lidské schopnosti umožnily většinou nad technologiemi dominovat. Stroje se však staly sofistikovanějšími a začaly dělat věci, které lidé dříve sotva považovali za možné. Transformační technologie jsou vyvíjeny, zaváděny a sdíleny rychlejším tempem než kdy dříve. Lidé s nejvyšší kvalifikací, kteří tyto technologie vytvářejí a budují, vždy budou schopni je řídit a užívat. Ale co s většinou pracovníků se střední kvalifikací, co to bude pro ně znamenat, aby se udrželi?

I když se tyto otázky zatím neobjevují v úvahách tvůrců politiky, brzy se tak stane. Síly jako globalizace, technologie, demografické přesuny a klimatické změny budou mít vliv na každý aspekt světa práce a je třeba tyto vlivy využít tak, aby působily ve prospěch všech.

Zdroj: ILO

Zkušenosti cizinců se službami úřadu práce vybraného regionu v době ekonomické krize

Miroslava Rákoczyová, Robert Trbola

V době ekonomického poklesu postihla ztráta zaměstnání také řadu pracovníků pocházejících ze zemí mimo EU, z nichž se jen část následně rozhodla pro opuštění České republiky. Větší část reagovala spíše snahou o opětovnou integraci na pracovní trh, přičemž pouze ti, jimž byl v ČR udělen trvalý pobyt, mohli v tomto úsilí využít také veřejných služeb zaměstnanosti. Rozhovory s cizinci, kteří mají recentní zkušenost s nezaměstnaností, ukazují, že úřady práce selhávají při zprostředkování zaměstnání mj. s ohledem na nízký počet doporučených volných pracovních míst i jejich charakter a celkově nízkou frekvenci kontaktů mezi uchazeči a zprostředkovatelkami. Očekávání cizinců vzhledem k úřadu práce jsou spojena především s možností zúčastnit se některého z programů aktivní politiky zaměstnanosti, zejména rekvalifikací. Účast v programech je cizincům dostupná, pokud jsou informováni, motivováni a úřad práce o ni sami požádají. Absolvování rekvalifikací však respondentům zpravidla k získání zaměstnání nepomohlo. Účinnost služeb zaměstnanosti ve vztahu k cizincům ovlivňuje mj. nejasný přístup pracovníků úřadu práce k zahraničnímu původu coby znevýhodňujícímu faktoru na trhu práce, reprodukce stereotypů ve vztahu k cizincům i nedostatečný prostor zprostředkovatelů pro práci s klientem.

Finanční a ekonomická krize, jíž v současné době čelí světová ekonomika, dopadá již po několik let na národní a lokální trhy práce. Ačkoliv jsou cyklickým výkyvem do značné míry postiženy také skupiny pracovníků, které jsou za jiných okolností na trhu práce dobře začleněny, nejdramatičtější problém nezaměstnanosti dopadá na osoby v marginálních pozicích sekundárního trhu práce a na osoby, které i za příznivých okolností čelí na pracovním trhu výrazným bariérám (absolventi a mladí lidé s nedostatečnou praxí, osoby se zdravotním handicapem ad.). Zahraniční pracovníci jsou v tomto kontextu jednoznačně jednou z nejohroženějších skupin: významná část jich totiž pracuje na marginálních pozicích v sektorech, jež jsou ve zvýšené míře zasázeny ekonomickou krizí (srovnej např. OECD, 2012). V případě nezaměstnanosti pak jsou při hledání zaměstnání vystaveni působení podobných faktorů, resp. bariér jako domácí populace - nepříznivé situací na pracovním trhu a působení individuálně-specifických handicapů, jako jsou nízký nebo naopak vyšší věk, nedostatek odborné praxe, nedostatečná/nepoptávaná kvalifikace, zdravotní problémy a pečovatelské závazky. Navíc se však často potýkají ve srovnání s domácími pracovníky se specifickými handicapy a bariérami, které se projevují jak na jejich straně (např. nedostatečná znalost jazyka či specifický charakter sociálního kapitálu), tak také na straně hostitelské společnosti (stereotypy zaměstnavatelů, regulace zaměstnanosti cizinců státem ad.). Přistěhovalci ovšem představují vnitřně velmi heterogenní skupinu, ať už jde o typ a délku pobytu, celkový stupeň sociální integrace v hostitelské společnosti nebo o úroveň lidského kapitálu. Návazně se také mohou výrazně odlišovat jak dopady nezaměstnanosti na jejich životní situaci, tak i dostupné strategie, které mohou zvolit k jejich řešení. V situaci ekonomické krize a celkově rostoucí nezaměstnanosti tak ještě výrazněji vystupuje do popředí otázka

integrace přistěhovalců, jež je výslednicí procesů probíhajících současně na straně migrantů i na straně hostitelské společnosti¹, a také širší otázky ohledně rozsahu a povahy solidarity a sociální soudržnosti v rámci hostitelské společnosti.

Na makrosociální úrovni změněná situace na pracovním trhu činí z dříve všeobecně vítané levné zahraniční pracovní síly první propuštěné (Awad, 2009; OECD, 2012), příslušníky „out-group“, od nichž se nezdá očekávat především návrat do země původu. V české migrační politice se tento předpoklad projevil například reakcí v podobě zavedení programu Dobrovolných návratů, jehož prostřednictvím ČR v roce 2009 nabízela cizincům ze třetích zemí, kteří přišli o práci a nacházeli se v obtížné ekonomické situaci, asistenci s návratem do země původu včetně nouzového ubytování, zaplacení jednosměrné letenky a také finančního příspěvku². Kromě toho vláda zvýšila restriktce v přístupu cizinců na český pracovní trh (blíže viz Leontiyeva, 2011, 2012) a posílila kontroly zaměřené na odhalování cizinců bez platného povolení k pobytu. Současně u české veřejnosti zcela převládl pocit, že levná zahraniční pracovní síla ohrožuje zaměstnávání domácích pracovníků: zatímco na jaře roku 2008, tedy v době nejnižší míry nezaměstnanosti v ČR, takto cizince vnímalo 66 % lidí, o tři roky později to bylo již 81 %³ (CVVM, 2012). Nastavení migrační politiky a politiky zaměstnanosti, stejně jako celospolečenské klima, tedy v principu směřuje k (prostorovému) vyloučení cizinců - v tomto případě za hranice státu, jež je v našich podmínkách stále ještě do značné míry vymezen na národním principu. Vyostřená soutěž na pracovním trhu a zvýšené nároky na sociální výdaje v období hospodářského poklesu tak odhalují křehkost sociální soudržnosti a solidarity ve společnosti, jejíž etnická struktura se začala rozrůžňovat (v důsledku imigrace) teprve v posledních dvou desetiletích⁴.

Reálné strategie přistěhovalců se však neodvíjejí pouze od působení makrostrukturálních faktorů. Daleko spíše jsou výsledkem jejich vzájemného působení s faktory individuální a mikrosociální povahy, mezi něž patří sociální i ekonomický kapitál migranta či jeho osobnostní charakteristiky (blíže viz např. Castles, Miller, 2003). Platí to také o rozhodnutí ohledně zpětné migrace nebo migrace do třetí země. Odchod je očekáván především od pracovních migrantů, kteří v hostitelské společnosti pobývají relativně krátce a trvalý pobyt dosud nezískali. Ochota ke zpětné či další migraci však u nich rozhodně není samozřejmostí. V úvodních fázích migrace totiž může být motivace k návratu negativně ovlivněna faktory souvisejícími s náklady spojenými s migrací (např. zadluženost vzniklá v souvislosti s cestou, zprostředkováním migrace, víza) a s přetrvávající snahou o dosažení původního cíle (úspory, podpora rodiny v zemi původu, získání mezinárodní ochrany ad.). V terminologii neoklasické teorie migrace lze hovořit o přetrvávajících push faktorech i v situaci, kdy dochází k oslabení pull faktorů, jako jsou dostupnost pracovních míst nebo dobré podnikatelské příležitosti v cílové zemi migrace. Mezi osoby, které nezískaly trvalý pobyt, navíc patří mnoho takových migrantů, kteří v zemi žijí již několik let a jsou do české společnosti do značné míry integrováni - v předcházejícím období zde mj. platili daně a účastnili se i zdravotního a sociálního pojištění. Ti pak často hledají způsob, jak v hostitelské společnosti setrvat a znovu se uplatnit na jejím pracovním trhu. Přílišnou pomoc z její strany však očekávat nemohou; nárok na sociální dávky i služby, včetně služeb zaměstnanosti, vzniká typicky právě až s nabytím trvalého pobytu (tj. v českých podmínkách nejčastěji po 5 letech nepřetržitého přechodného pobytu).

Nejméně ochoty k vystěhování pak lze přirozeně očekávat od osob, které se v hostitelské společnosti usadily a získaly zde tr-

valý pobyt. S délkou pobytu totiž dochází k proměně životní perspektivy přistěhovalců - ti postupně vidí svoji budoucnost v nové zemi, zvláště pokud v ní žijí se svými dětmi. Jakmile děti přistěhovalců začnou navštěvovat školu, osvojí si jazyk hostitelské společnosti a vytvoří si v ní sociální vazby, je pro rodiče návrat stále obtížnější (Castles, Miller, 2003, v českém kontextu např. Rákoczyová, Trbola, 2009). V souladu s principem postupného nabývání práv pak mají tito migranti obvykle nejlepší postavení z hlediska pobytu i nároků v rámci sociálního systému. Přistěhovalci s trvalým pobytem se mohou registrovat jako uchazeči o zaměstnání a využívat služeb zaměstnanosti. Analýza Pořízkové (2010) ovšem naznačuje nízkou připravenost českých úřadů práce reflektovat specifika nezaměstnanosti cizinců a jejich omezenou ochotu přistupovat k cizincům s trvalým pobytem jako k rizikové skupině na pracovním trhu. Ve vztahu k cizincům byla působnost úřadů práce v době jejího výzkumu, tedy v prvních letech ekonomické recese, zaměřena především na regulaci zahraniční zaměstnanosti (především usměrňování vstupu zahraničních pracovníků na trh práce). Naopak integrační funkce, tedy aktivity, které jsou zaměřeny na zvyšování zaměstnatelnosti cizinců a jejich začleňování na trh práce, byly pouze reziduální (op. cit.).

V následujícím textu se zabýváme rolí služeb zaměstnanosti při začleňování cizinců na trh práce, a to prostřednictvím zkušeností samotných cizinců s těmito službami. Jakou roli sehrávají služby zaměstnanosti při hledání zaměstnání pro nezaměstnané cizince? Jakým způsobem pracovníci úřadu práce k uchazečům z řad cizinců přistupují?

Metoda

Zkušenosti nezaměstnaných cizinců se službami zaměstnanosti poskytovanými úřadem práce jsme zkoumali formou případové studie cizinců ze třetích zemí, kteří v době konání výzkumu pobývali v Brně a nejbližším okolí a kteří současně měli v posledních pěti letech zkušenost s nezaměstnaností v ČR⁸. Zaměřili jsme se přitom výhradně na problém nezaměstnanosti z pohledu dotčených cizinců a lokální dimenzi jsme zvolili s cílem sjednotit, alespoň do určité míry, kontextuální vlivy. Předkládaná zjištění jsou založena na analýze polostrukturovaných rozhovorů s respondenty z uvedené cílové skupiny, jež proběhl v druhé polovině roku 2012 v Brně⁹. Naším cílem bylo porozumět hlouběji procesům hledání zaměstnání, problémům i formám pomoci, jež je cizincům dostupná, a doplnit tak kvantitativní zjištění o vývoji zahraniční zaměstnanosti a nezaměstnanosti v ČR. V oblasti služeb zaměstnanosti jsme pak usilovali také o doplnění poznatků studie Pořízkové (2010) o roli úřadů práce v procesu integrace cizinců, jež jsou založeny na rozhovorech s pracovníky úřadů práce. Kontakt s cizinci jsme navázali prostřednictvím dvou místně příslušných poboček

úřadu práce a neziskových organizací, které v Brně poskytují služby cizincům ze třetích zemí. Menší část respondentů jsme pak do výzkumu zařadili pomocí kombinace techniky sněhové koule, účelového výběru z již existujících databází respondentů předchozích výzkumů a přímého oslovení cizinců na veřejných místech (vesměs v obchodech). Několik respondentů pocházelo také z vlastních sociálních kontaktů výzkumných pracovníků mezi cizinci. Výsledkem aktivit na tvorbě výzkumného vzorku byl soubor 42 cizinců ze třetích zemí, kteří mají zkušenost s nezaměstnaností, z toho 18 mužů a 24 žen. Nejčastěji se jednalo o občany Ukrajiny (9 osob) a Ruska (8). Jeden až dva respondenti pak pocházeli z Afghánistánu, Angoly, Argentiny, Arménie, Běloruska, Bosny a Hercegoviny, Brazílie, Egypta, Chile, Iráku, Iránu, Jemenu, Kanady, Kazachstánu, Konga, Libye, Mexika, Moldávie, Mongolska a Sýrie⁷. Téměř polovina z nich měla ukončené vysokoškolské vzdělání; naopak pouze šest cizinců z našeho výzkumného souboru dosáhlo nižšího než středního školství. Průměrný věk respondentů se pohyboval okolo 40 let, přičemž dvě třetiny z nich v ČR žijí v úplné rodině s dětmi. Rozhovory se zaměřovaly na okolnosti vstupu do nezaměstnanosti, dopady nezaměstnanosti na život respondenta a jeho rodiny, prožívání tohoto období a postupy uplatňované při řešení vzniklé situace. Součástí byla také identifikace zdrojů pomoci, které jsou dostupné cizincům v době nezaměstnanosti, a zkušenosti s jejich využitím.

Cizinci na trhu práce v době ekonomické krize

V České republice předcházelo nástupu ekonomické krize konjunkturní období, které bylo doprovázeno celkově zvýšenou poptávkou po práci a v našich podmínkách bezprecedentním nárůstem podílu zahraničních pracovníků na pracovní síle. Do země v tomto období proudily desetitisíce osob ze zemí Evropské unie (obzvláště pak ze Slovenska) a ještě početnější masy občanů třetích zemí. Tak tomu bylo také ve městě Brně, kde se počet pobývajících cizinců zvýšil během let 2006-2008 z 12 na 20 tisíc a množství zahraničních pracovníků se ve stejném období téměř zdvojnásobilo. V Brně-městě navíc nacházeli práci také cizinci s pobytem v jiných obcích⁸. Zatímco počet živnostníků zůstával prakticky konstantní, významně přibýlo zahraničních zaměstnanců pocházejících jak ze zemí EU, tak ze třetích zemí. Největší skupinu mezi zaměstnanci ze třetích zemí představovali Ukrajinci⁹; dalšími relativně početnými skupinami byli zaměstnanci z Mongolska, Moldavska a Vietnamu. Pracovníci z těchto zdrojových zemí migrace byli v Brně najímáni zejména jako (pomocní) dělníci ve stavebnictví a průmyslu; pro Vietnamce bylo typické působení v textilním průmyslu a pro Mongoly navíc také v elektrotechnice.

Naprostá většina byla zaměstnána na základě pracovního povolení¹⁰, mnozí z nich jako agenturní pracovníci.

A právě u těchto pracovníků byly dopady ekonomického poklesu nejvýraznější. Zatímco zaměstnanost cizinců ze zemí EU zůstala prakticky nedotčena, stavy zaměstnanců ze třetích zemí v letech 2009-2011 velmi rychle klesaly. Ubývalo přitom především těch pracovníků, kteří byli zaměstnáni na základě pracovního povolení a jejichž zaměstnanost tedy mohl stát nejnázde regulovat. V Brně k redukci ve vydávání povolení k zaměstnání přistoupili s určitým zpožděním: zatímco v průběhu let 2009 a 2010 došlo ke snížení počtu platných povolení k zaměstnání cizinců v ČR o 62 %, ve městě Brně to bylo pouze o 17 % (Úřad práce Brno-město, 2011). O to výraznější pokles pak následoval v roce 2011, v jehož průběhu se počet osob zaměstnaných v Brně na základě pracovního povolení snížil na pouhou jednu sedminu počátečního stavu (tedy o 85 %), a to právě v důsledku regulace ze strany úřadu práce (Úřad práce Brno-město, 2012). Razantním omezením zaměstnávání na základě povolení k zaměstnání došlo ke značné změně ve struktuře zahraniční zaměstnanosti v Brně: podíl cizinců ze třetích zemí se snížil z téměř poloviny na pouhou pětinu zahraničních zaměstnanců. Ke konci roku 2011 tak téměř 80 % zahraničních zaměstnanců pocházelo ze zemí EU, zejména pak ze Slovenska.

Propouštění pracovníků zaměstnaných na základě pracovního povolení a de facto pozastavení vydávání a prodlužování povolení k zaměstnání znamená, že se tisíce cizinců ze třetích zemí musely vyrovnávat nejen se ztrátou zaměstnání, ale byly také postaveny před nutností řešit otázku dalšího (legálního) setrvání v zemi. Povolení k pobytu je totiž u těchto osob podmíněno právě povolením k zaměstnání, jež je vázáno na výkon konkrétního pracovního místa. V případě propouštění z důvodu nadbytečnosti je sice - při splnění určitých podmínek - cizincům poskytnuta šedesátidenní ochranná lhůta, v jejímž průběhu je zachován legální pobytový status, nástup do nového zaměstnání je však opět podmíněn vydáním nového pracovního povolení. Získat práci je tak pro propuštěné cizince, u nichž se vyžaduje povolení k zaměstnání, obtížné hned ze dvou důvodů: jednak s ohledem na situaci na pracovním trhu a jednak v důsledku restrikcí ze strany státu. Jednou z nemnoha možností zachování legálního pobytového statusu je pro cizince v této situaci změna účelu pobytu na podnikání, tedy typicky založení živnosti, jež zákon umožňuje po dvou letech dlouhodobého pobytu na území. Těto možnosti také řada cizinců skutečně využila: v období let 2009-2011 se počet cizinců v postavení OSVČ v ČR zvýšil o 20 % a v Brně dokonce téměř o 70 %. Data tedy naznačují, že zřízení živnostenského listu představuje jednu z reakcí cizinců na zhoršené podmínky na trhu práce. Otázkou, již se níže rovněž věnujeme, je, zda se v jejich případě jedná

o strategii uplatnění na pracovním trhu či primárně o strategii zachování legálního pobytu v ČR.

Ztráta pracovního místa však v průběhu let ekonomické krize postihla také ty zaměstnance ze třetích zemí, u nichž se pracovní povolení nevyžaduje. Jedná se o osoby s trvalým pobytem, azylem či doplňkovou ochranou, dále o osoby s dlouhodobým pobytem za účelem sloučení rodiny a také o studenty a absolventy akreditovaných středních a vysokých škol v ČR. Mimo režim pracovních povolení jsou také ti cizinci ze třetích zemí, kteří jsou rodinnými příslušníky občanů EU. Možnost registrovat se jako uchazeč o zaměstnání na úřadu práce mají však pouze ti občané třetích zemí, jimž byl v ČR udělen trvalý pobyt, azyl či doplňková ochrana. Problémy cizinců ze třetích zemí se tak jen zčásti promítají do rostoucí registrované nezaměstnanosti. K nejvýraznějšímu nárůstu počtu nezaměstnaných cizinců došlo v ČR v průběhu roku 2009, tedy stejně jako u domácích pracovníků hned na počátku ekonomické recese.

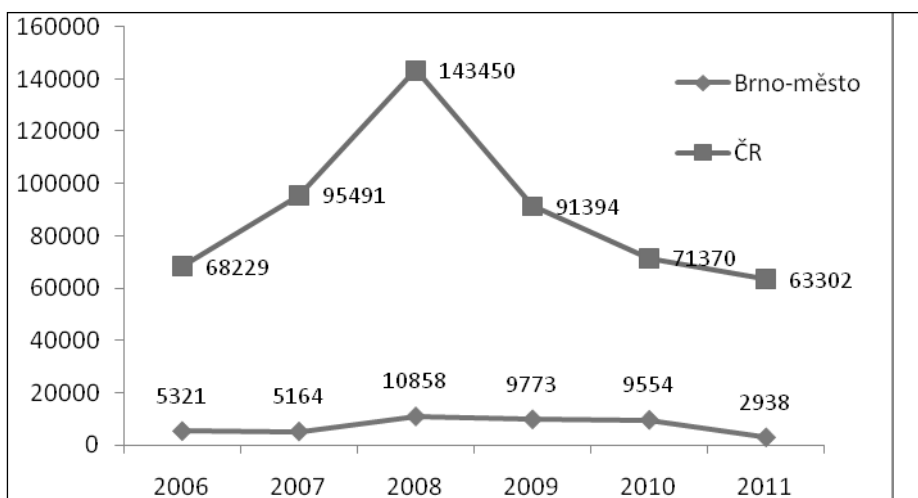
K nárůstu nezaměstnanosti došlo také v Brně, kde se počet cizinců registrovaných jako uchazeči o zaměstnání na úřadech práce Brno-město a Brno-venkov v průběhu let 2008-2011 ztrojnásobil. Zatímco celkový počet nezaměstnaných se v Brně, podobně jako v celé ČR, zvýšil skokově v roce 2009, nezaměstnanost cizinců se zde zvyšovala spíše rovnoměrně. Ke konci roku 2011 se jednalo o 2596 osob, z nichž téměř polovinu (47 %) představovali občané třetích zemí.

Úřad práce a služby zaměstnanosti

Pro většinu našich respondentů představovalo období nezaměstnanosti nepříznivou a frustrující fázi jejich života, která je mj. spojena s pocity vlastního selhání a neúměrné závislosti na pomoci okolí (zejména rodiny, ale také státu, resp. sociálních dávkách). Charakteristický pro ně však byl aktivní a samostatný přístup k hledání nového pracovního místa, přičemž vesměs spoléhali na své vlastní síly a na pomoc nejbližších příbuzných. Využití dalších zdrojů pomoci bylo individuální a navíc se také proměňovalo jednak v průběhu pobytu (v případě opakované zkušenosti s nezaměstnaností) a jednak v průběhu nezaměstnanosti (s délkou nezaměstnanosti). Do hledání se totiž promítaly změny v dostupných nástrojích (vývoj informačních a komunikačních technologií, proměny sociálního kapitálu cizince nebo změny nastavení politiky zaměstnanosti) a individuální zkušenosti s různými nástroji. Aktuálně představuje nejčastější formu samostatné hledání zaměstnání prostřednictvím internetu, zejména pak s využitím portálů specializovaných na zprostředkování práce.

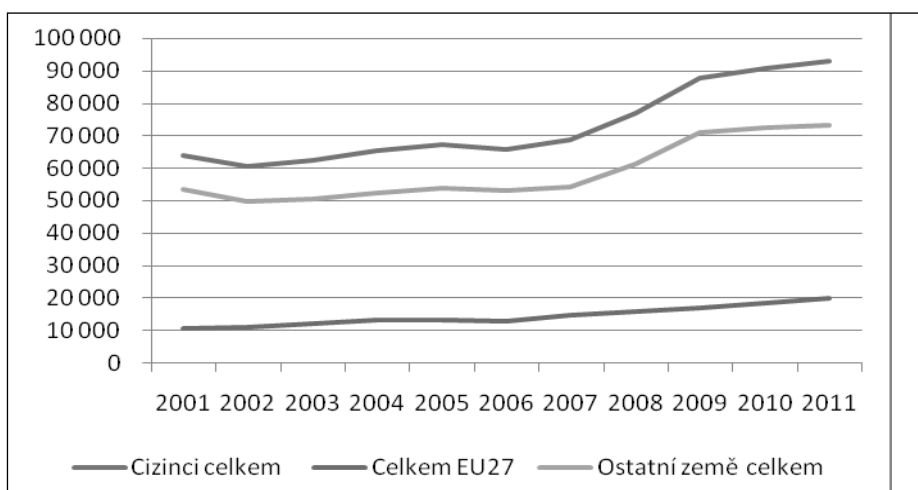
Registrace na úřadu práce není v případě cizinců ze třetích zemí vždy s nezaměstnaností spojena. Někteří ze zákona tuto mož-

Graf č. 1: Cizinci ze třetích zemí v postavení zaměstnanců

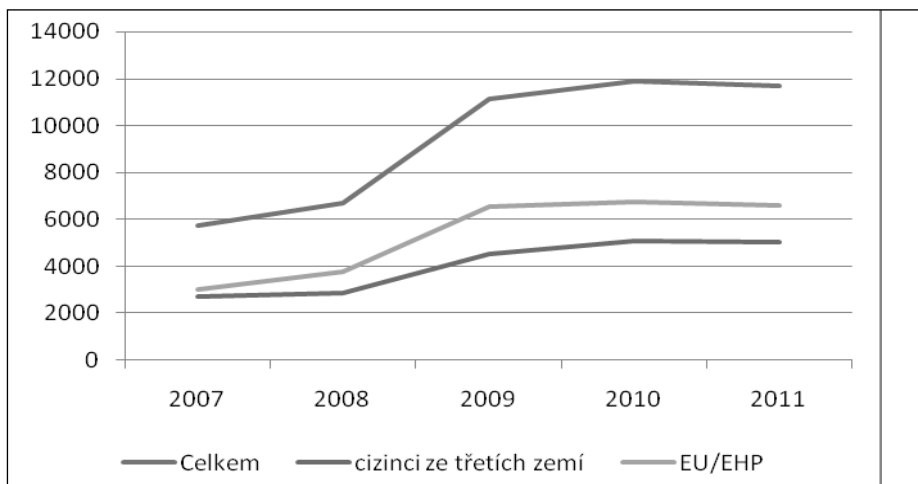
Zdroj dat: ČSÚ

Graf č. 2: Cizinci s živnostenským listem v ČR

Zdroj dat: ČSÚ

Graf č. 3: Cizinci registrovaní jako uchazeči o zaměstnání v ČR

Zdroj dat: Vavrečková, Baštýř (2012)

nost vůbec nemají (s ohledem na jejich pobytový status). Setkali jsme se však také s tím, že se naši respondenti sami rozhodli na úřadu práce neregistrovat. Důvody odmítání či odkládání registrace přitom byly různé, včetně studu, spoléhání na vlastní síly, víry v brzký nástup do příslibeného zaměstnání a nedostatku informací o této možnosti.

U osob, které nemají trvalý pobyt - a nemají tedy přístup ke službám zaměstnanosti - se projevila strategie nejprve legalizovat pobyt pomocí zřízení živnostenského listu¹¹. Zahájení podnikání u nich pak mělo výhradně formální charakter a nepředstavovalo způsob řešení problému s uplatněním na pracovním trhu (reálně totiž živnost vůbec neprovozovali)¹². V podstatě se jednalo o tzv. skryté nezaměstnané, kteří po získání trvalého pobytu živnost ukončili, případně pozastavili, a registrovali se na úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání.

Přestože někteří lidé registraci na úřadu práce oddalovali nebo v některých případech zcela zavrhlí, obecně je spolupráce s úřadem práce standardní součástí života nezaměstnaného cizince s trvalým pobytem v ČR.

Zprostředkování zaměstnání

Ačkoliv zprostředkování zaměstnání představuje jádro činnosti úřadu práce v oblasti zaměstnanosti, naši respondenti od něj výraznější pomoc při hledání zaměstnání očekávali jen velmi zřídka, a to pouze v počátečních fázích své registrace. S přibývajícím zkušenostmi s fungováním úřadu práce pak na získání pracovního uplatnění jeho prostřednictvím zcela rezignovali. Převládající přesvědčení o neúčinnosti pomoci ze strany úřadu práce pak podpořila některá opatření sociální reformy, jež vstoupila v platnost na počátku roku 2012 a jejíž součástí bylo mj. zrušení legislativní povinnosti zaměstnavatelů hlásit úřadu práce volná pracovní místa. Tuto okolnost vnímají cizinci, společně s neutěšenou situací na pracovním trhu, jako zásadní překážku pro výkon zprostředkovatelské činnosti. Naši respondenti pak vypovídali o určité bezmocnosti zprostředkovatele, které - podle jejich názoru - k monitoringu volných pracovních míst využívají informačních zdrojů, jež jsou veřejně dostupné (internetové portály) a celkově „nemají co nabídnout“.

Jako takhle, úřad práce dneska, ne že neschopná nebo nechce, prostě nemá ty podmínky, co by měla dejme tomu před dvěma, třemi lety jako, to teďka nemá. Nemají vám co nabídnout. Prostě přijdete tam, zapíšou, že v ten čas ten člověk přišel, podívá se v počítači, jestli něco nového je. Prostě nabídne: jestli chcete prostě, prosím, jedte tam, zkuste to zařídít, jestli vás vezmou. Víc dělat dneska nemůže, já to беру takhle [...] ty holky jsou prostě perfektní, jak zacházejí s lidmi. A nejenom se mnou, protože já tam sedím a vedle vidím jako ten další uchazeč, ale jednají stejně. Akorát

úřad práce dneska nemá co nabídnout, to je právě ten problém. (muž, 57 let, vyučen, Arménie, 17 let v ČR)

V souvislosti se změnami ve fungování úřadu práce po 1. 1. 2012 dokonce několik respondentů vyjádřilo (mylné) přesvědčení, že úřad práce nově ani nemá povinnost zprostředkovávat zaměstnání. Ve skutečnosti však nejsou dopady zrušení ohlašovací povinnosti na efektivitu fungování služeb zaměstnanosti jednoznačné. Zprostředkovatelky totiž sice dříve měly více možností doporučit nezaměstnanému volné pracovní místo, řada pracovních nabídek však byla hlášena jen formálně. Jak ukazují i zkušenosti jedné z respondentek, zaměstnavatel často měl na uvolněné pracovní místo dopředu vytipovaného pracovníka a jeho ohlášení bylo pouze formalitou. Za takových okolností pak „zprostředkování“ znamenalo pouze zvýšené náklady uchazeče o zaměstnání, zaměstnavatele a v souhrnu také úřadu práce.

Zatímco výše uvedený respondent z Arménie hodnotil přístup zprostředkovatelek ke klientům velmi pozitivně, několik dalších cizinců, s nimiž jsme vedli rozhovory, se v minulosti setkali s neochotou či dokonce s odmítnutím pomoci při hledání zaměstnání. Odmítnutí přitom zprostředkovatelky odůvodňovaly např. neznalostí českého jazyka u cizince, nedostatkem času nebo tvrzením, že úřady práce nejprve hledají práci domácím uchazečům¹³. Opakované výroky některých pracovníků úřadů práce, že „nemají práci ani pro Čechy“ a že v první řadě hledají zaměstnání Čechům, v respondentech navíc utvrzovaly přesvědčení o všeobecné - a státními úřady podporované - diskriminaci cizinců na pracovním trhu.

Průběh jednání se zprostředkovatelkou líčili respondenti typicky jako formální záležitost bez jakéhokoliv efektu:

T: Zkuste mi ještě jakoby velmi stručně popsat, jak s Vámi jednali na tom úřadě práce tenkrát, v těch dvou obdobích nezaměstnanosti.

R: Jako dobře, jako normálně jsem chodil tam. Chodil jsem tam, oni mi vždycky dali jedinou otázku, jestli je něco nového. ‚Ne, já vím, ale Vy jste cizinec...‘ Tak bylo všechno a pak zase mně dávali nějaký datum, abych přišel.

T: Jak Vám pomohli?

R: Jako vůbec nic. Jako nic mně jako... Nebylo tak, že když ona mě viděla, že se chci něco učít, nebo že mám zájem, abychom udělali nějaký kurzy nebo něco - tam bývají kurzy a tak zadarmo, ale bohužel, že nic. Jenom mi řekne, že jestli něco nového, já že nic. Tak podepíšu a řekne mi, že přijďte, příklad, já nevím, dvacátýho září. To je všechno. (muž, 24 let, VŠ, Afghánistán, v ČR 4 roky)

Návštěvy na úřadech práce navíc mají jen velmi nízkou frekvenci (aktuálně jedna návštěva během 2 až 3 měsíců) a jimi doporučených volných míst je minimum. Např. vysokoškolsky vzdělanému respondentovi z Kazachstánu byla během 1,5 roku doporučena pouze tři volná pracovní místa

a středoškolákov z Libye v průběhu dvou let registrace asi šest nebo sedm míst. Jako zvláště významný problém se pak respondentům jevila kvalita nabízených pracovních pozic. Jen zřídka se totiž jednalo o místa, jež by odpovídala jejich kvalifikaci. Naopak: cizinci bývají posíláni ucházet se o práce nekvalifikované, fyzicky náročné, nízko placené a celkově marginální. Místa nabízená úřadem práce respondenti někdy vnímali až jako stigmatizující (uklízení), případně zdravotně nevyhovující (práce ve výškách, v zimě venku apod.), celkově nevýhodná a neatraktivní. Vzhledem k vysokému počtu nezaměstnaných připadajících na zprostředkovatele, a tedy i omezené možnosti individuální práce s klientem, jsou také omezené možnosti vhodného výběru pracovní nabídky, která by odpovídala potenciálu a také aktuálním potřebám uchazeče o zaměstnání (matching). Takové selhání se může projevit nejen nabízením nevhodných pracovních míst (jako např. výkopové práce pro uchazeče po dvou operacích), ale také zcela opačným přístupem. Jako příklad může posloužit zkušenost respondentky z Ukrajiny, již zprostředkovatelka nenabídla v průběhu 9 měsíců žádné pracovní místo. Údajně jediné volné místo vyhodnotila jako příliš neatraktivní a uchazečce je doporučila na schůzce až poté, co ji (zřejmě poměrně emotivně) upozornila na svoji zoufalou situaci a poprosila o pomoc. Od následujícího měsíce totiž neměla nárok na podporu v nezaměstnanosti, rozváděla se a její finanční závislost na manželovi byla předmětem velmi častých hádek.

R: Já jsem jenom jednou zeptala, jestli můžou oni mně něco[najít]. Oni řekli ne, musíte hledat to sami, máte internet před sebou. To pak začíná každý den s tím, že jsem hledala tu práci.

T: Jak teda došlo k tomu, že vám potom nabídli tu práci?

R: Prostě já přišla, to bylo poslední den. Od toho dne už jsem nemohla brát žádnou podporu. Já už byla taková rozčilená a řekla, že já nemůžu najít sama práci, můžete mně něco pomoci? Ale tak se podívala: ale já nic nemám pro vás, no mám tu jedno, ale to je taková práce, že nikdo tam nechce jít, tam nepůjdete. No a já, že tam možná půjdu, aspoň se podívám. Tak mi dala to a já šla s tím, že možná i nepůjdu tam, protože to bylo strašně daleko, pro mě to bylo někde v lese, poslední zastávka [...] v takovém kopci, takže já podívala na tu mapu, myslím bože, to je v lese, to je někde, strašná tam. (žena, 55 let, VŠ, Ukrajina, 20 let v ČR)

Respondentka pak na toto pro ni skutečně ne příliš atraktivní místo pomocnice v kuchyni v odlehle restauraci nastoupila a pracovala tam více než dva roky.

Omezené možnosti úřadů práce při zprostředkování zaměstnání vystupovaly do popředí zejména ve srovnání s činností dvou neziskových organizací, jež v Brně poskytují svým klientům také zprostředkovatelskou činnost. Pracovníci těchto organizací vykonávají monitoring volných pracovních míst,

posuzují jejich vhodnost pro jednotlivé klienty (které obvykle poměrně dobře znají) a názvně jim poskytují např. seznamy vhodných nabídek práce. Významně přitom je, že jsou při hledání pro-aktivní a pokud identifikují vhodnou příležitost, klienta přímo kontaktují např. telefonicky nebo mailem¹⁴.

Je patrné, že úřad práce zdůrazňuje, podobně jako sami respondenti, iniciativu především na straně uchazečů o zaměstnání. Tu podporuje mj. bezkontaktními formami zprostředkovatelské činnosti, například prostřednictvím internetu, který je pro cizince - jak již bylo uvedeno - nejnázvnější nástrojem hledání zaměstnání. Rozhovory ukazují, že uchazeči využívají portálu úřadu práce k monitoringu pracovních příležitostí; v jednom případě navíc respondentka z Moldavska využila možnosti vložit na webovou stránku úřadu práce vlastní životopis. Obdobou internetových služeb jsou již tradiční informace o volných pracovních místech na nástěnkách úřadu práce. Ty jsou pro určitou část nezaměstnaných, v našem případě zejména starších respondentů, stále velmi ceněnou pomůckou.

Úřad práce se také snaží uchazeče k hledání práce aktivně pobízet. Pro zvýšení incentív pak využívá různých nástrojů, z nichž některé jsou spojeny s hrozbou sankce. Jedno z brněnských kontaktních pracovišť úřad práce například vykonává 'kontrolu' úsilí nezaměstnaných při hledání zaměstnání: na každou schůzku mají přinést seznam zaměstnání, o která se aktivně ucházeli, a to nejen pokud jde o volná místa doporučená úřadem, ale i místa samostatně vyhledaná nezaměstnaným. Ačkoliv se jedná o nástroj, který lze snadno ošidit, je jednou z méně direktivních forem, jak stimulovat hledačské úsilí nezaměstnaných. Vzhledem k tomu, že většina našich respondentů byla při hledání práce velmi aktivní i bez dalších pobídek, představoval pro ně takový výkaz možnost zprostředkovatelkám ukázat, že skutečně vyvíjejí velkou snahu a že problém není primárně na jejich straně.

Jiný nástroj, jenž může zahrnovat aktivační prvky, představují individuální akční plány (IAP), které úřady práce ze zákona sepisují s každým nezaměstnaným po 5 měsících evidence. Ve skutečnosti však IAP příliš incentivně nepůsobí - cizinci je prakticky nezmiňovali a pokud ano, pak pouze jako formalitu.

Ve dvou případech, kdy se zprostředkovatelkám úsilí cizinců jevílo jako nedostatečné (prakticky nehledali práci), byli respondenti upozorněni na možnost zpřísnění jejich přístupu. Respondenti pak vyjadřovali obavu, že budou muset vykonávat „veřejné práce“ (veřejnou službu¹⁵) v podobě zametání ulic či se pravidelně hlásit na kontaktním místě. Nikdo z nich se však neobával toho, že by mohl být z registru úřadu práce sankčně vyřazen. Statistiky přitom ukazují, že úřady práce k tomuto opatření skutečně nezřídka přistupují: v roce 2010 bylo sankčně vyřazeno 1023 cizinců ze třetích zemí, tedy přibližně každý devátý (Vyhlídál, 2013).

Programy aktivní politiky zaměstnanosti

Zatímco naši respondenti neočekávali od úřadu práce přímé zprostředkování zaměstnání, mnozí vkládali naděje do pomoci v podobě účasti na některém programu aktivní politiky zaměstnanosti (APZ). Největší zájem měli o účast v rekvalifikačních kurzech a část respondentů se také zajímala o možnosti podpory zahájení samostatné výdělečné činnosti, tj. o program společensky účelných pracovních míst.

Nezaměstnaným cizincům jsou přitom programy APZ v České republice ještě o něco méně dostupné než nezaměstnaným z řad domácí populace. Jak na datech OKpráce ukazuje Vyhlídál (2013), některým z programů APZ v roce 2010 prošlo 11,2 % všech nezaměstnaných. Mezi cizinci ze zemí EU se však jednalo pouze o 7,5 % a mezi cizinci ze třetích zemí o 8,5 %¹⁶. Všeobecně nejvíce využívaným nástrojem APZ jsou v ČR rekvalifikace, u cizinců ze třetích zemí pak je důraz na rekvalifikační programy ještě výraznější¹⁷. V Brně představovaly rekvalifikace v daném roce dokonce téměř dvě třetiny všech programů APZ (blíže viz Vyhlídál, 2013).

Obecně se mezi našimi respondenty, kteří byli registrovaní jako uchazeči o zaměstnání, projevovaly tři různé přístupy ve vztahu k APZ:

- Nejpočetnější skupinu tvořili nezaměstnaní, kteří se o různých programech APZ dozvídali spíše náhodně od známých či z internetu a kteří se následně na možnou účast v nich dotazovali svých zprostředkovatelek. O účast měli zájem, ale pokud jim byla z nějakého důvodu (dočasně) odepřena, se situací se smířili a respektovali přístup úřadu práce. Těmto respondentům pak byla v řadě případů poskytnuta rekvalifikace, ale až po několika měsících od vyjádření zájmu.
- Velmi aktivní přístup zahrnující snahu využít nástrojů APZ v maximální možné míře se projevil u některých nezaměstnaných žen ze zemí bývalého Sovětského svazu. Také ony primárně čerpaly informace ze zdrojů mimo úřad práce, zejména pak ze zkušeností přátel v podobné situaci. Tyto respondenty byly schopné si, i přes občas nevstřícný přístup zprostředkovatelky, nárok na účast v některém z programů APZ zajistit. Jedna z nich tak např. absolvovala v krátké době dva rekvalifikační programy, další - již byla zamítnuta žádost o rekvalifikaci - nakonec nastoupila na nově zřízené společensky účelné pracovní místo (viz níže).
- Malá část respondentů o programech APZ neměla vůbec povědomí. Jednalo se zejména o osoby s omezeným přístupem k neformálním informacím, případně s krátkou dobou v evidenci.

Rekvalifikace

Cizinci, s nimiž jsme vedli rozhovory, vykazovali značnou ochotu k funkční flexibilitě. Ta se mimo jiné projevovala velmi

častým zájmem o zvyšování a rozšiřování vlastní kvalifikace. Realizaci této strategie pak jsou ochotní obětovat, dle možnosti, vlastní finanční prostředky¹⁸, čas i nemalé úsilí. Rekvalifikaci poskytnutou úřadem práce v rámci aktivní politiky zaměstnanosti absolvovala asi pětina respondentů (8 osob) a několik dalších uvádělo, že se rekvalifikačních kursů zúčastnili jejich partneři (rovněž cizinci). Jejich zkušenosti, ale také zkušenosti dalších respondentů, svědčí o nízké cílenosti programu na cizince. Ukázalo se například, že je zprostředkovatelky o této možnosti neinformují; výjimkou jsou pouze některé kursy financované prostřednictvím evropských strukturálních fondů, u kterých úřad práce pravděpodobně hraje roli partnera a podílí se na náboru participantů (např. kurs práce s počítačem). Respondenti, kteří se některého z rekvalifikačních kursů zúčastnili, měli informace o takové možnosti a pravidla od známých nebo z internetu a zařazení do programu od úřadu aktivně vyžadovali. Z rozhovorů tak zcela jasně vyplývá, že předpokladem zařazení do rekvalifikačního programu je informovanost, zájem a aktivní přístup nezaměstnaného cizince.

Poskytnutí rekvalifikace však rozhodně není samozřejmostí ani v případě, že o něj cizinec projeví zájem. Jedním z klíčových kritérií používaných v ČR úřadem práce pro výběr účastníků rekvalifikací je délka nezaměstnanosti přesahující pět měsíců (Horáková, 2013), což se projevilo také ve zkušenostech našich respondentů. Vzhledem k tomu, že naši respondenti měli o rekvalifikaci velký zájem a byli značně motivováni aktivně situaci řešit záhy po zařazení do evidence, stávalo se, že museli na poskytnutí rekvalifikačního kursu čekat i několik měsíců. Takový přístup úřadu práce je spojen s rizikem tzv. efektu uzamčení (locking-in), jenž spočívá v poklesu či úplném pozastavení hledání zaměstnání v období před nástupem do kurzu a v jeho průběhu. V případě našich respondentů se ovšem tento efekt neprojevil - práci nepřestávali hledat ani v tomto období. Žena z Ukrajiny, které byl kurs poskytnut po několika měsících od zažádání, toto období popisuje následujícím způsobem:

T: A těch prvních pár měsíců [nezaměstnanosti], co jste čekala na ten kurs, tak vám nabízeli nějakou práci? Hledala jste něco, nebo jste jenom čekala?

R: Všudy chodila, hledala.

T: Hledala jste i tak?

R: No, tady chodila a říká: „Bože můj!“ Jsem smutná byla velice, brečela. Říkám: „Bože můj, co mám dělat? Bože můj, dej mi práci,“ říkám.

T: Chtěla jste radši do práce než do školy?

R: Tak radši no. Ale teď říkám, že pokud hledáte práci, tak musíte mít [...] na všechno musíte mít nějaký kurs.

T: Jo, jo.

R: Tím pádem se i líp práce shání, jo, že vidí, že jste cizinka a tady jste to zvládla, že vám to jde, nebo tak nějak. (žena, 46 let, SŠ, Ukrajina; doba pobytu v ČR nezjištěna)

Kromě cílenosti na dlouhodobě nezaměstnané je někdy poskytnutí programu APZ cíleno na skupiny s kumulací znevýhodnění na pracovním trhu. Zdá se ovšem, že mezi zvažované „handicap“ patří charakteristiky považované za všeobecně znevýhodňující (péče o malé děti, vyšší věk)¹⁹, nikoliv však zahraniční původ. Například osmatřicetiletá respondentka z Běloruska byla informována, že rekvalifikační kursy úřad poskytuje dlouhodobě nezaměstnaným ženám v předdůchodovém věku. Výpovědi respondentů tak potvrzují zjištění Pořízkové (2010) z výzkumu role úřadů práce v ČR v procesu sociální integrace cizinců, v němž vedoucí pracovníci utvářejí zprostředkování vybraných úřadů práce uvádějí, že cizincům v evidenci je věnována zvýšená pozornost většinou až ve chvíli, kdy spadají do některé z kategorií osob, kterým by měla být ze zájmu o zaměstnanost věnována zvýšená péče při zprostředkování zaměstnání²⁰. Zákon přitom v době realizace uvedeného výzkumu zařazoval mezi ty, jimž by měla být zvýšená pozornost věnována, mj. osoby ze sociokulturně znevýhodněného prostředí; také v současné době par. 33 Zákona o zaměstnanosti (435/2004 Sb.) umožňuje cizince do této kategorie zařadit na základě „jiných vážných důvodů“. Podle Pořízkové (2010) však pracovníci úřadu práce takovou možnost nepřipouštějí a spíše zdůrazňují, že nedělají rozdíly mezi uchazeči z řad domácí populace a uchazeči cizí státní příslušnosti.

Část respondentů se setkala se zamítnutím žádosti o poskytnutí rekvalifikačního kursu. Jednalo se o situace, kdy respondent nespadal do cílové skupiny programu nebo např. projevil zájem o takový typ kursu, který není v rámci APZ poskytován (typicky jazykové kursy). Kromě toho byly jejich žádosti zamítnuty/odloženy také z důvodů organizačních - například proto, že požadovaný kurs není právě dostupný nebo kvůli nedostatku financí. Jako významná bariéra se pak projevila podmíněnost poskytnutí kursu příslibem zaměstnání, jenž je vyžadován zejména v případě kursů zaměřených na získání specifické kvalifikace (např. u svářečů). Obdobným požadavkem je závazek zahájení podnikání po absolvování kursu - toho se naopak někdy respondenti obávají (viz níže) a od rekvalifikace je odradí.

Na druhou stranu však byly dvěma respondentkám poskytnuty rekvalifikace opakovaně. Zatímco v prvním případě se patrně jednalo o modulově nastavený rekvalifikační program realizovaný s podporou ESF, v dalším případě bylo zařazení do druhé rekvalifikace výsledkem úspěšné strategie uchazečky o zaměstnání při jednání na úřadu práce.

Z hlediska charakteru převažovaly mezi poskytnutými rekvalifikacemi specifické programy zaměřené na konkrétní profesi. Ženám byly nejčastěji poskytnuty kursy v oblasti osobních služeb, typicky péče o pleť (kosmetika) a péče o tělo (masérské kursy, manikúra, pedikúra), případně v oblasti obchodu (rekvalifikace na prodavačky). Zaměření kursů do značné míry odpovídalo preferencím žen a jejich osobním zájmům.

U mužů pak výběr kursu častěji zohledňoval situaci na pracovním trhu a směřoval k profesím poptávaným zaměstnavateli, jako je např. svářeč nebo řidič nákladních vozidel. Specifickou kategorií v tomto ohledu tvořili zájemci o rekvalifikaci v oboru, pro který již mají kvalifikaci ze země původu. U těchto osob měla rekvalifikace směřovat k přizpůsobení znalostí místním specifickým a měla představovat cestu k uplatnění původní profese na trhu práce v ČR; typicky se jednalo o kursy účetnictví či administrativní činnosti. Pokud jde o nespécifické rekvalifikace, v několika případech byly poskytnuty kursy práce na počítači.

Otázkou je, nakolik jsou rekvalifikace skutečně účinnou strategií. Zatímco u absolventů kursů práce na PC i v případě výše citované ženy z Ukrajiny byl patrný efekt rekvalifikace na posílení sebevědomí, která je při hledání jistě také významná, obecně respondentům absolvování rekvalifikací k získání zaměstnání nepomohlo. Někteří z absolventů kursů vnímali jako limitující jejich nastavení z hlediska nedostatečného rozsahu²¹ a někdy i z dalších důvodů. Například respondent z Arménie, který absolvoval svářečský kurs, byl zaměstnavateli odmítnut s tím, že kurs nezahrnoval požadovanou státní zkoušku. Pochyby o efektivnosti rekvalifikačních kursů v respondentce z Ruska utvrdila také zprostředkovatelka:

Když úplně dole oni mají vyvěšené všechny ty pracovní místa, ale prostě každý pracovní místo chce nějaký potvrzení, třeba buď výuční list, nebo prostě nějakou praxi, což já vůbec nemám. Já jsem zkoušela přes úřad práce zeptat se prostě, když půjdu na ty rekvalifikační kursy, tak jak to bude vypadat, prostě jestli mě vezmou do práce. Ona [zprostředkovatelka] říkala, že prostě můžete tam chodit, to je rekvalifikační kurs, ale prostě tam nebudete žádný papír k tomu, že jste vyučená nebo něco, protože to je taková krátká doba, jo, to je prostě pro mě. Prostě kdybych náhodou něco našla, jo, abych o tom něco věděla. To je tak, že prostě nemáte žádný papír, žádný potvrzení. (žena, 32 let, bez vzdělání, Rusko; doba bytu v ČR nezjištěna, ale více než 9 let)

Na určitou nespokojenost pracovníků úřadu práce s charakterem a kvalitou rekvalifikačních programů, zejména jejich krátkodobostí a nízkým kreditem u zaměstnavatelů, poukazuje také výzkum Horákové (2013). Ten však současně ukazuje, že s delším časovým odstupem se absolventům rekvalifikací daří opouštět řady nezaměstnaných výrazně častěji než těm, kteří se rekvalifikačního programu nezúčastnili²². Zvláště výrazný je pak přínos rekvalifikací pro rizikové skupiny nezaměstnaných. Je tedy možné očekávat, že dopad rekvalifikací na zaměstnanost se u našich respondentů plně projeví až po delší době.

Společensky účelná pracovní místa

Část našich respondentů spatřovala řešení svého problému na trhu práce ve zřízení živnosti. Jejich možnosti reálně zahájit podnikání se do značné míry odvíjely od potře-

by vstupního kapitálu, jímž ovšem v době nezaměstnanosti nedisponovali. Jako významný faktor se přitom jeví silná obava vzít na sebe riziko a zadlužit se. Někteří proto problém s nedostatkem financí řešili tím, že si pro podnikání zvolili obor bez větších nároků na vstupní kapitál (např. výuka cizího jazyka), zahájení podnikání odložili nebo se, v případě registrovaných nezaměstnaných, zajímali o možnou pomoc od úřadu práce.

Dalším z nástrojů APZ, o něž naši respondenti projevovali v době nezaměstnanosti zájem, proto byla podpora zahájení samostatné výdělečné činnosti, kterou může úřad práce poskytnout v rámci programu společensky účelných pracovních míst (SÚPM)²³. Zájem o tuto formu pomoci byl u nich typicky spojen se skutečností, že po určité době nezaměstnanosti zcela ztratili naději v nalezení regulérního zaměstnání a ve zřízení živnosti (tedy v sebezaměstnání) spatřovali prakticky jedinou příležitost k opětovnému začlenění na pracovním trhu. Zájemci o podporu ze strany úřadu práce měli, na rozdíl od některých dalších skupin cizinců s odlišnými motivy pro zřízení živnostenského listu²⁴, skutečný zájem zahájit a také provozovat samostatné podnikání. Ačkoliv prvotní iniciativa musí, podobně jako v případě rekvalifikací, vycházet od nezaměstnaného, podrobnější informace o tomto nástroji někteří respondenti získali přímo od pracovníků úřadu práce. Postup úřadu popisuje žena z Ukrajiny, která po devíti měsících intenzivního hledání zaměstnání zvažovala možnost prodávat vlastní rukodělné výrobky:

T: Mohla byste mně stručně ještě popsat tu pomoc toho úřadu práce v tomto období, když jste teď nezaměstnaná?

R: No žádná pomoc, ne, neřeknu že žádná - žádná pomoc od té paní, která tam sedí [zprostředkovatelky]. A když já jsem přišla a zeptala jsem se jí, tak že mi nemůže nic nabídnout. A já co by bylo, kdybych já nějaké podnikání sama rozjela. A ona mi hned dala ten papír a poslala mě na poradnu, protože ona mi řekla, že mi nemůže věnovat hodně času a ta paní na paní na tom pracuje, tak pojďte. [...] Tam na úřadu práce je poradna. Tam jsem šla za paní [jméno] a vysvětlila, co bych chtěla dělat. Teoreticky mohlo by to být. Prostě já potřebovala znát: „Češi o to mají zájem, nebo ne?“ Protože v této době máte všechno, mají v každém obchodě, co by chtěli, a mají zájem dělat rukama. Ona se podívala, ukázala jsem jí fotky na své výrobky a ona řekla, jo, tak to by bylo jakoby sociální nějaký podnik. Tak můžete ještě získat nějakou podporu, teoreticky, a poslala mě za druhou paní, která se stará o podpory. No ta mi dala takový formulář, který musím vyplnit, kdybych chtěla tu podporu. To je všechno.

T: A vyplníte formulář?

R: No, když skončím ten podnikatelský plán, hlavně tam napsat ten podnikatelský záměr a tam napsat, kdy by to bylo, tak nad tím pracuji. (žena, 55 let, VŠ, Ukrajina, v ČR 6 let)

V případě této respondentky bylo zřejmé významné, že byla nezaměstnaná dlouhodobě a navíc i vzhledem k svému vyššímu věku patřila mezi skupiny, jež úřad práce identifikuje jako znevýhodněné na trhu práce. Výpověď další zájemkyně o podporu zahájení samostatné výdělečné činnosti naznačuje, že tento program je cílen právě na skupiny s kumulací handicapů; pracovnice úřadu práce ji totiž informovala, že podporu přidělují přednostně matkám dětí do 5 let, matkám s postiženými dětmi a matkám-samoživitelkám.

Jak je zřejmé i z výše uvedeného úryvku, žádost o příspěvek musí být provázena zpracovaným podnikatelským plánem. Zpracování takového plánu ovšem bylo pro respondentky, kteří nemají s podnikáním žádné zkušenosti, poměrně obtížné. Jedna z respondentek, matka po mateřské dovolené, považuje kvalitu předloženého podnikatelského plánu, který zpracovávala sama s manželem, za důvod nepřidělení příspěvku. Právě v této oblasti se projevil značný potenciál neziskových organizací. V jedné z nich totiž nabízeli program, v jehož rámci participantům z řad cizinců ze třetích zemí poskytovali praktické informace o zřízení živnostenského listu a souvisejících povinnostech, diskutovali s nimi zaměření podnikání a pomáhali s vypracováním podnikatelského plánu. Účast v tomto programu vedla starší z obou ukrajinských uchazeček k vážným úvahám o založení živnosti a podnikatelský záměr, jenž bude k žádosti přikládat, zpracovává za podpory pracovnic této neziskové organizace.

Mezi našimi respondenty však nebyl nikdo, jemuž by byl příspěvek na zahájení samostatné výdělečné činnosti skutečně poskytnut. V některých případech si respondenti o příspěvek nakonec nezažádali, jedna respondentka v době rozhovoru zpracovávala podnikatelský plán a pouze jedné byla žádost zamítnuta (viz výše).

Zcela výjimečně byl v jednom případě poskytnut zaměstnavateli příspěvek na zřízení společensky účelného pracovního místa, jež obsadil nezaměstnanou ženou z Běloruska. Tato respondentka možnost přidělení příspěvku, o němž informovala potenciálního zaměstnavatele, vnímala jako další z kvalit, jež mu může nabídnout.

Vlastně nebylo mně nabízeno nic, já jsem byla pouze evidovaná, musela jsem podle určitého datumu přijít, já nevím co, prostě na mě se podívali a tím to skončilo, zeptali se mě: „ Máte práce, nemáte“, to je všechno. Žádné rekvalifikační kursy, nic nebylo nabídnuto, nic. Všechno co jsem zjistila, že prostě od jedné známé jsem zjistila, že mě můžou zaměstnat jako cizinku a že ještě ten zaměstnavatel dostane za mě nějakou odměnu po dobu půl roku nebo tři měsíce, podle zkušeností, že můžou dostávat za mě peníze, a že to vlastně může být pro někoho lukrativní, vlastně mít někoho s ruským jazykem a zároveň dostává on podporu, což se tak stalo, že já jsem sehnala tu práci a zaměstnavateli jsem řekla, že pokud se budu zaučovat, zkušební období, že prostě za mě

budou dostávat dotace, takže byla jsem přijata, byli se mnou spokojeni a to byla ta práce s tím dlouhým dojížděním. (žena, 38 let, SŠ, Bělorusko, v ČR 9 let).

Ve skutečnosti její zkušenost spíše ukazuje příklad tzv. mrtvé váhy - jedná se totiž o situaci, kdy by uchazečka byla na pracovní místo s největší pravděpodobností přijata i bez poskytnutí příspěvku. Jednalo se totiž o pozici, pro kterou byla vyžadována ruština pro obchodní činnost a navíc v poměrně odlehle lokalitě (Znojemsko) s nutností dojíždět. Přístup respondentky však ukazuje schopnost využít všech dostupných možností pro zvýšení vlastní atraktivnosti na pracovním trhu.

Závěr

Ačkoliv zjištění případové studie nelze zobecňovat, výpovědi cizinců ze třetích zemí, kteří mají recentní zkušenost s nezaměstnaností, ukazují na několik oblastí, v nichž veřejné služby zaměstnanosti selhávají při začleňování této skupiny na pracovní trh. Mezi identifikované problémy patří postoje pracovníků úřadu práce k cizincům. Na jednu stranu je patrné, že zprostředkovatelky vnímají cizince ze třetích zemí jako skupinu znevýhodněnou na trhu práce, když např. vyjadřují pochopení pro ztíženou situaci, v níž se nachází, s odkazem na jejich zahraniční původ: „... já vím, ale vy jste cizinec...“. Na stranu druhou však tento handicap příliš nezohledňují při výkonu své činnosti, ať už jde o zvýšenou péči při zprostředkování, nebo o poskytování programů aktivní politiky zaměstnanosti. Cizinci jsou považováni za ohroženou skupinu teprve v situaci kumulace s dalšími všeobecně uznávanými handicapami, jako je vyšší věk či péče o malé dítě. V případě absence dalších handicapů jsou cizinci považováni za znevýhodněné až v okamžiku, kdy se z nich stávají dlouhodobě nezaměstnaní. Přesto jim je pomoc v podobě programů APZ dostupná méně než nezaměstnaným občanům ČR. Zkušenosti cizinců, s nimiž jsme vedli rozhovory, navíc naznačují, že zprostředkovatelky ve svém jednání reprodukují dichotomii mezi „my“ a „oni“, když je informují o tom, že nejprve hledají práci Čechům. Přitom se v případě osob registrovaných na úřadu práce jedná o cizince, kteří mají v ČR povolen trvalý pobyt, a jejich zaměstnávání ani přístup ke službám zaměstnanosti nejsou oproti právům českých občanů nijak omezeny. Zkušenosti zejména respondentů-mužů pak také naznačují, že zprostředkovatelky do určité míry jednají také na základě stereotypů ohledně charakteristik zahraniční pracovní síly, když předpokládají, že tyto budou vykonávat tzv. 3D práce (dirty, dangerous, demeaning, tedy špinavé, nebezpečné a ponižující).

Jako významný faktor selhávání úřadu práce se jeví také nesporné přetížení kapacit zprostředkovatelů, které vede k formalizaci jejich činnosti, nízké frekvenci kontaktu s nezaměstnanými a celkovému nedostatku prostoru pro individuální práci s klientem.

To se projevuje zřejmě nejen ve vztahu k cizincům, ale také k dalším uchazečům o zaměstnání. V případě skupin, které jsou na trhu práce znevýhodněny, má však takový přístup zvláště negativní důsledky. Zkušenosti s nízkou zprostředkovatelskou aktivitou ze strany úřadu práce pak vlastně podporují přesvědčení o tom, že úřady práce v současné době ani nemají povinnost zprostředkovávat zaměstnání, které vyjádřilo hned několik respondentů.

- 1 K definici integrace viz např. Bosswick, Heckmann (2006), Tollarová (2006) nebo Rákočzyová, Trbola (2009). Oboustrannost procesu integrace je obecně přijímána také v koncepčních a strategických dokumentech na úrovni EU (viz Společné základní principy politiky integrace přistěhovalců v Evropské unii z roku 2004) i na národní úrovni v ČR (viz pravidelně aktualizované vládní Koncepce integrace cizinců v ČR).
- 2 K hodnocení projektu viz Leontijeva, 2011.
- 3 V roce 2012 pak došlo k mírnému poklesu na 78 %.
- 4 V literatuře je hojně diskutován potenciálně negativní dopad migrace, resp. s ní souvisejícího růstu etnické a národnostní heterogenity, na míru solidarity a na legitimitu sociálního systému v hostitelské společnosti (srovnej např. Freeman, 2013, Banting, Kymlicka, 2006).
- 1 Za nezaměstnané jsme považovali všechny osoby nad 15 let, které se ocitly v situaci, že neměly žádné zaměstnání (žádnou práci), přičemž práci aktivně hledaly a byly připraveny do práce nastoupit. Do výzkumu tak byli zahrnuti i ti cizinci, kteří v průběhu nezaměstnanosti nebyli registrovaní na úřadu práce.
- 6 Naprostá většina rozhovorů byla provedena v češtině; pět rozhovorů proběhlo v angličtině a ke čtyřem rozhovorům (v ruštině a španělštině) jsme využili služeb tlumočnicka.
- 7 Pro účely výzkumu se nepodařilo získat kontakt na žádného respondenta z Vietnamu, který by zároveň splňoval charakteristiky cílové skupiny. Je přitom známo, že v důsledku proměny podmínek na trhu práce i regulačních mechanismů v období ekonomické krize došlo k proměně postavení vietnamských pracovníků v ČR, přičemž u řady z nich nutně došlo ke ztrátě zaměstnání.
- 8 V roce 2008 v Brně-městě pracovalo 23 663 osob, což je asi o 15 % více než počet pobývajících cizinců. Tito pracovníci do Brna dojížděli za prací zejména z přilehlého Brna-venkova.
- 9 K 31.12. 2008 bylo ve městě Brně zaměstnáno 7538 Ukrajinců, tj. 69 % všech zaměstnanců ze třetích zemí a 37 % všech zahraničních zaměstnanců. Počet ukrajinských zaměstnanců byl v daném období jen nepatrně nižší než počet zaměstnanců ze Slovenska.
- 10 V roce 2008 bylo v Brně zaměstnáno 10 154 cizinců na základě pracovního povolení, což představuje 93 % všech brněnských zaměstnanců-cizinců ze třetích zemí.
- 11 Ani tato možnost však není dostupná všem cizincům. Zákon o pobytu cizinců č. 326/1999 Sb., v aktuálním znění, umožňuje požádat o změnu účelu pobytu na podnikání, pokud je cizinec držitelem platného povolení k dlouhodobému pobytu a pobývá na území ČR po dobu delší než dva roky.
- 12 Část cizinců, kteří přišli o zaměstnání, se pokusila o skutečné rozjetí vlastní živnosti, kterou vnímali jako jedinou možnost, jak se na trhu práce v ČR uplatnit. Kromě toho je „živnost“ spojena ještě s další formou marginalizace na trhu práce, a to se švarcsystémem. Pro osoby bez trvalého pobytu však bylo primární motivací udržení legálního pobytu v zemi.
- 13 Vyložené negativní zkušenosti s jednáním zprostředkovatelů však nebyly příliš časté.
- 14 Na neziskové organizace se však se žádostí o pomoc při hledání zaměstnání obrací jen část respondentů; zejména ti, kteří mají zkušenosti s jejich

- pomocí v jiných oblastech (např. s jazykovým kursem, s pobytovým statutem apod.). Tito lidé mají v jejich pomoci důvěru a lze předpokládat, že určitý vzájemný vztah mezi sociálními pracovníky neziskových organizací a jejich klienty sehrává pozitivní úlohu také při zprostředkování zaměstnání (např. podporuje schopnost vyhodnotit potřeby klienta a posoudit vhodnost volného pracovního místa).
- 15 Od počátku roku 2012 bylo dle zákona o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb. odmítnutí výkonu veřejné služby (tj. bezplatné činnosti v rozsahu do 20 h týdně) u nezaměstnaných nad 2 měsíce důvodem k vyřazení z evidence uchazečů o zaměstnání. Povinnost nezaměstnaných vykonávat veřejnou službu zrušil Ústavní soud nálezem ze dne 27. 11. 2012.
 - 16 Základní soubor tvoří všechny osoby, které byly mezi 1. lednem 2010 a 31. prosincem 2010 alespoň jeden den vedeny v evidenci uchazečů o zaměstnání. Způsob výpočtu se tak odlišuje od běžně používaných ukazatelů, které porovnávají počty účastníků programů APZ v průběhu celého roku se stavovou hodnotou počtu uchazečů o zaměstnání k 31. 12. daného roku. K metodice výpočtu více viz Vyhliďal (2013).
 - 17 Podíl rekvalifikací na celkovém počtu programů APZ dosahoval 41 % a podobně tomu bylo také u programů APZ poskytnutých cizincům ze zemí EU (42 %). Rekvalifikace tvořily 55 % všech programů APZ poskytnutých uchazečům z řad občanů třetích zemí (data za rok 2010, zdroj Vyhliďal, 2013).
 - 18 Investice vlastních prostředků do rekvalifikačního či jiného vzdělávacího programu nebyly v souboru našich respondentů žádnou výjimkou.
 - 19 Jedná se o charakteristiky, které zákon o zaměstnanosti specificky uvádí jako důvody pro zvýšenou péči při zprostředkování zaměstnání (§ 33 zák. č. 435/2004 Sb., v platném znění).
 - 20 Pokud rekvalifikaci zajišťuje krajská pobočka Úřadu práce, je realizována pouze v zařízeních s akreditovaným vzdělávacím programem podle platných právních předpisů nebo v zařízeních se vzdělávacím programem podle zvláštního předpisu (viz § 108 zák. č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů). Absolvovali-li uchazeč o zaměstnání rekvalifikaci na základě písemně uzavřené dohody s krajskou pobočkou Úřadu práce, která rekvalifikaci i financuje, dostává vždy na závěr osvědčení o zaměstnání, kterým nelze zajistit pracovní kvalifikace však uchazeč o zaměstnání nedostane v případě, že rekvalifikaci předčasně přerušil a nedokončil.
 - 21 Poskytnuté rekvalifikace se svou délkou pohybovaly od krátkodobých (např. dvouměsíčních) kursů po 3měsíční kursy.
 - 22 Výzkum ovšem nesledoval, jaký podíl odlišnosti u nezaměstnanosti představují ti, kteří nastoupili do zaměstnání.
 - 23 Podle zákona o zaměstnanosti (326/2004 Sb.) se společensky účelnými pracovními místy se rozumí pracovní místa, která zaměstnavatel zřizuje nebo vyhrazuje na základě dohody s ÚP a obsazuje je uchazeči o zaměstnání, kterým nelze zajistit pracovní uplatnění jiným způsobem. Společensky účelným pracovním místem je i pracovní místo, které zřídil po dohodě s ÚP uchazeč o zaměstnání za účelem výkonu samostatné výdělečné činnosti.
 - 24 Např. již zmiňovaná legalizace pobytu či akceptace podmínek uplatnění v rámci tzv. švarcsystému.

Literatura:

- Awad, I. 2009. The global economic crisis and migrant workers: Impact and response. Geneva: ILO. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/publication/wcms_112967.pdf
- Banting, K., Kymlicka, W. 2006. Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies. Oxford: Oxford University Press.
- Bosswick, W. & Heckmann, F. 2006. Social integration of immigrants: Contribution of local and regional authorities. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

- Castles, S., Miller, M.J. 2003. The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. New York: The Guilford Press.
- CVVM 2012. Postoje české veřejnosti k zaměstnávání cizinců. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6818/f3/ov120418.pdf
- Freeman, G.P. 2013. Migration and the Political Economy of the Welfare State: Thirty Years Later. In Jurado, E., Brochmann, G.: Europe's Immigration Challenge. Reconciling Work, Welfare and Mobility. London, New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Horáková, M. 2013. Přínosy rekvalifikačních programů pro začleňování skupin ohrožených nezaměstnaností na český trh práce. In Fórum sociální politiky 1/2013. Praha: VÚPSV.
- Leontiyeva, Y. 2011. Imigranti v ČR - žádání a nechtění. Současné migrační a integrační politiky v ČR. In Rákokcová, M., Trbola, R. (Eds.): Institucionální podmínky sociální integrace cizinců v ČR I. Integrační politika. Brno: Barrister & Principal.
- Leontiyeva, Y. 2012. Brains versus Brawn: Comparison of the Educational and Occupational Status of non-EU Labour Migrants in the Czech Republic [disertační práce]. Praha: Karlova univerzita.
- OECD 2012. International Migration Outlook 2012, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/migr-outlook-2012-en>
- Požizková, H. 2010. Role veřejných služeb zaměstnanosti v oblasti regulace zahraniční zaměstnanosti a integrace cizinců na trh práce [disertační práce]. Brno: Masarykova univerzita.

- Rákokcová, M., Trbola, R. (eds). 2009. Sociální integrace přistěhovalců v ČR. Praha: SLON.
- Rákokcová, M., Trbola, R. 2013. Případová studie nezaměstnanosti cizinců v Brně a okolí. In Rákokcová, M., Trbola, R., Vyhliďal, J.: Nezaměstnanost cizinců v České republice. Praha: VÚPSV, v.v.i. [v tisku].
- Tollarová, B. 2006. Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace? Biograf (39). <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3902>
- Úřad práce Brno-město 2011. Analýza trhu práce v okrese Brno-město za rok 2010. http://portal.mpsv.cz/sz/archiv/bm_info/sz/zpravy/2011/zprava_o_situaci_na_tp_v_okrese_brno-mesto_v_roce_2010.pdf
- Úřad práce ČR 2012. Analýza trhu práce v Jihomoravském kraji za rok 2011. <http://portal.mpsv.cz/upcr/kp/jhm/vyrocnizpravy>
- Vavrecková, J., Baštyř, I. 2012. Soustava kvantitativních ukazatelů monitorujících integraci cizinců z třetích zemí (údaje od 31.12.2004 do 30.6.2012). Praha: VÚPSV, v.v.i.
- Vyhliďal, J. 2013. Struktura nezaměstnaných cizinců v České republice v roce 2010. In Rákokcová, M., Trbola, R., Vyhliďal, J.: Nezaměstnanost cizinců v České republice. Praha: VÚPSV, v.v.i. [v tisku]
- Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

Oba autoři působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i.

Přibývá dlouhodobě nezaměstnaných

Z nejnovějšího vydání statistiky o trhu práce ILO „Key Indicators of the Labour Market“, která kromě jiných dat zahrnuje rovněž informace o dynamice ztrát pracovních míst a vytváření nových v 70 ekonomikách, vyplývá, že se doba nezaměstnanosti v porovnání s předkrizovou situací v roce 2008 prodlužuje a pro osoby hledající práci je stále těžší získat novou práci v době kratší než 6 měsíců. Například ve Španělsku, Velké Británii, USA, Srbsku a Bulharsku se dlouhodobá nezaměstnanost v porovnání s rokem 2008 zvýšila o 40 %.

Nová čísla ukazují, že v zemích s podobnou mírnou nezaměstnaností mohou existovat podstatné rozdíly v trendech na trhu práce. Zatímco v USA a Německu měli v období mezi lety 1970 a 2013 zhruba stejnou míru nezaměstnanosti okolo 6,3 %, v USA trvala doba nezaměstnanosti v průměru kratší dobu. Ve Francii, kde byla míra nezaměstnanosti o 30 % vyšší než v Německu, se nezaměstnanému v průměru podaří najít práci dříve než nezaměstnanému v Německu.

V rozvojových zemích je situace jiná. Pracovníci zde rychleji přecházejí ze zaměstnanosti do nezaměstnanosti a zpět než v rozvinutých zemích, což je ale dáno tím, že často přecházejí do neformálního zaměstnání. Například v Mexiku byl v období let 2001 až 2012 počet lidí vstupujících na trh práce o 3,7 % vyšší a počet lidí opouštějících trh práce o 69 % vyšší než v USA, jedné z rozvinutých ekonomik s nejvyšším pohybem na trhu práce.

Míra nezaměstnanosti může poskytnout jen hrubý obrázek o fungování trhu práce v dané zemi. Statistická data o průběhu nezaměstnanosti, shromážděná v této statistice, která zahrnuje údaje za dobu let 1980-2012, umožní přizpůsobit politiku těm kategoriím pracovníků, kteří jsou nejvíce zasaženi dynamikou na trhu práce.

Bez ohledu na úroveň rozvinutosti jednotlivých zemí se ukazuje, že odpovídající vzdělání a dovednosti jsou tím, co činí rozdíl mezi inkluzivním růstem a růstem, který nechává velké segmenty společnosti stranou.

Ze zprávy vyplývá, že rozdíl mezi dosaženou a trhem požadovanou kvalifikací v rozvojových zemích činil v roce 2012 v průměru 17,1 %, zatímco po většinu přechodí dekády byl výrazně pod touto úrovní, zvláště v rozvinutých ekonomikách.

Průměrný výskyt „překvalifikovanosti“ dosáhl v roce 2010 v rozvinutých ekonomikách 10,1 %, zatímco v roce 2008 činil 8,5 %, a týkal se zejména migrantů, mladých pracovníků a lidí s postižením. Výskyt „podkvalifikovanosti“ činil v roce 2010 v průměru 28,1 %, zatímco v roce 2008 31 %.

Ze zprávy také vyplývá, že výskyt „překvalifikovanosti“ během doby narůstá. Je to částečně dáno vyšší úrovní dosaženého vzdělání a také tím, že v době krize, kdy je nedostatek pracovních příležitostí a vysoká míra nezaměstnanosti, se tento trend prohlubuje.

Kromě údajů o nezaměstnanosti statistika obsahuje informace a analytické údaje o platech, produktivitě práce, chudobě při práci a dalších charakteristikách trhu práce. Ukazuje se například, že klesá chudoba při práci a objevuje se a rozrůstá světová střední třída, což se týká i rozvojových zemí, kde v současnosti 32 % všech zaměstnanců, téměř dvakrát tolik než na konci devadesátých let, patří ke střední třídě.

Více na: www.ilo.org/kilm.

Zdroj: ILO

Rodovo podmienené násilie ako indikátor Indexu rodovej rovnosti - výzva pre členské štáty EÚ?

Veronika Valkovičová

Každý, kto mal niekedy možnosť prísť do kontaktu s najnovšou Správou o rodovom indexe¹ v členských krajinách EÚ, bol zároveň konfrontovaný s dvoma zaujímavými faktami. Prvým je prehlásenie, ktoré nie je možné už v úvode prehladiť a v slovenskom preklade znie približne nasledovne: „Rovnosť medzi mužmi a ženami je fundamentálnou hodnotou Európskej únie, ktorá je zahrnutá v zmluvách, akou je aj Charta základných práv Európskej únie. Inštitúcie Únie si už v prvých dňoch svojej existencie vytvárali schopnosť meniť rodové vzťahy v členských štátoch“ (EIGE, 2013c, s. 6). Druhým faktom, s ktorým sú čitatelia a čitatelky bezprecedentne konfrontovaní, sú výsledky Správy, konkrétne v samostatnej kategórii „násilie“. Každý členský štát má totiž v príslušnej sekcii jednoduchú informáciu: No comparable data available (Komparatívne dáta nie sú prístupné). Keďže Správa o rodovom indexe vyšla v tomto roku a hodnotila mapované údaje programového obdobia stratégie rovnosti do roku 2010, sú výsledky indexu nielen hodnotením súčasného stavu, ale zároveň i akousi predpoveďou toho, akým spôsobom sa bude európska verejná politika v tejto oblasti ďalej uberať smerom k stratégii Europe 2020.

Cieľom tejto úvahy však nie je hodnotiť výsledky, či porovnávať jednotlivé členské štáty. Na tomto mieste sa pokúsím zodpovedať jednoduchú otázku, a to kde sú dáta o rodovo podmienenom násilí. Považujem za nutné podrobiť Správu analýze orientovanej na tzv. nodálne pojmy násilie a rod/rodový (gender). Cieľom takejto analýzy je skúmať koncept rodovo podmieneného násillia v diskurze, ktorý európska verejná politika svojim pôsobením formuje. Materiálom pre túto diskusiu nie je len jediná publikácia vydaná Európskou komisiou v spolupráci s EIGE (European Institute for Gender Equality), tento krátky príspevok sa zameriava na tri dokumenty - Gender Equality Index Report, Main Findings a Country Profiles. Opäť sa tak vraciam k dvom zmieneným faktom - k nedostatku dát a k spomínanému prehláseniu autorov a autoriek Správy, ktoré možno v pozmenenej podobe nájsť v textoch na mnohých miestach. Pokúsím sa poukázať na to, ako sú oba tieto fakty na seba epistemologicky naviazané a ako percepcia rodových vzťahov samotných iniciátorov a iniciátoriek Indexu ani nemohla viesť k inému výsledku, len k nedostatku dát v skúmanej oblasti.

Europeanizácia a európsky diskurz

V prvom rade je nutné zdôrazniť nevyhnutný faktor, vďaka ktorému vôbec môže viesť diskusia na tému konceptu rodovej rovnosti vo verejnej politike európskych štruktúr (primárne v agende Generálneho riaditeľstva pre spravodlivosť DG JUST). Jeho podstata je veľmi jednoduchá, doterajšia skúsenosť nám hovorí, že podobný koncept skutočne existuje, i keď jeho charakter je značne premenlivý. Mnoho stratégií, smerníc či len komunikácií inštitúcií EÚ nesie odkaz na rok 1957, kedy sa mzdová rovnosť medzi pohlaviami dostala do európskeho spektra záujmu (Rossilli, 2000). Verejná politika, a špecificky agenda, ktorá prislúcha Komisii, však už postúpila ďalej z oblasti rovnosti na trhu práce. Predovšetkým sa tak stalo vďaka Pekinskej akčnej platforme, ktorá sa začala formovať na kon-

ferencii v Mexiku v roku 1975. Práve vďaka tejto iniciatíve sa vytvorila požiadavka na politické inštitúcie, aby uplatňovali rodovo citlivý prístup, tzv. gender mainstreaming (Kulašiková, 2008). Na doterajšie iniciatívy európskych inštitúcií nadväzuje tiež tzv. Európska Ženská Charta z roku 2010, či najaktuálnejšia Stratégia uplatňovania rovnosti medzi ženami a mužmi 2010-2015.

O agende DG JUST v oblasti rodovej rovnosti možno povedať, že je akousi „žuvačkovou politikou“², keďže zasahuje mnoho oblastí európskeho občianstva (od politickej reprezentácie pohlaví až po oblasť zdravia či vedy). Avšak s narastajúcim spektrom pôsobnosti európskych inštitúcií sa tiež spája silnejší vplyv tzv. europeanizácie³. Klasické teórie neofunkcionalizmu či neogovernmentalizmu už nemožno bezvýhradne aplikovať na procesy, ktorých sme každý deň obecnstvom i aktérmi. Stále silnejšie sa zdajú byť tzv. teórie verejných politík (Schwok, 2005), ktoré poukazujú práve na diskurzívny rozmer európskej agendy (Smith, 2010). Príkladom autora, ktorý poukazuje na komplexný rozmer európskych verejných politík a na ich symbolickú moc, je Thierry Delpeuch. Podľa neho sa politika EÚ prenáša na členské štáty v niekoľkých podobách - formálnej, behaviorálnej a diskurzívnej (Delpeuch, 2011). Práve preto nie je zámer podrobiť diskurz rodovo podmieneného násillia cez rétoriku Európskej komisie a EIGE vôbec náhodný. Pre oficiálne publikácie Komisie v oblasti rodovej rovnosti je zároveň príznačné, že sa v nich autori a autorky často odvolávajú na štatistické dáta. Ako príklad možno uviesť už spomínanú Stratégiu 2010-2015, ktorej autori a autorky nezabudli v každej tematickej sekcii uviesť dostatočne ilustratívne množstvo štatistických údajov. Je však na mieste položiť si otázku, aké epistémy prijala Európska komisia v projekte Indexu rodovej rovnosti za svoje a akú metodológiu na nich vystavala.

Pojmy a dojmy Európskej komisie

Stratégia uplatňovania rovnosti medzi ženami a mužmi 2010-2015 stanovuje dve

základné domény v ktorých volá po intervencii - prvou sú neustále pretrvávajúce mzdové rozdiely a druhou je tzv. Rodovo podmienené násilie (z a.j. gender-based violence), (EU, 2011). Ako však Správa o indexe rodovej rovnosti sama nerovnosť v násilí definuje? Svoju pozíciu deklaruje nasledovne: „I keď sa definície snažia byť rodovo neutrálne, existuje všeobecná tendencia preferovať prístup, ktorý sa sústreďuje špecificky na ženy“ (EIGE, 2013c, s. 7). Ďalej správa pokračuje slovami, že „Európska komisia definuje rodovú rovnosť ako absenciu diskriminácie založenej na pohlaví. Diskrimináciu v oblasti možností, alokácie zdrojov, výhod, či prístupu k službám“ (EIGE, 2013c, s. 7). Index rodovej rovnosti je „založený na zjednodušenej definícii rodovej rovnosti: rovný prístup k možnostiam, rovnosť v dôstojnosti a integrita medzi mužmi a ženami“ (EIGE, 2013c, s. 7). Konceptne je rodová rovnosť spojením troch prístupov - prístupu rovnakosti (z a.j. sameness approach), prístupu diferencie (difference approach) a transformatívneho prístupu (transformative approach). Prvý zo spomínaných prístupov je podľa Správy snahou zrovnoprávniť ženy s mužmi pred zákonom (EIGE, 2013c). Autori a autorky Správy však sami priznávajú úskalia rovnakosti, keďže práve rovnakosť založená na normatívnom prístupe môže ženy ešte viac znevýhodniť. Proti prístupu rovnakosti vystupuje aj americká právnička Catherine MacKinnon, keď píše, že „nerovnosť znamená zaobchádzať s jedincami, ktorí sú rovnakí rozdielne a s jedincami, ktorí nie sú rovnakí, rovnako“ (MacKinnon, 1991, s. 1287). Chcieť jednotné rodovo neutrálne normy za každých okolností by mohlo znamenať, že sa nebudú brať do úvahy špecifické životné skúsenosti žien, akou je napríklad materstvo. Druhý prístup diferencie prizvukuje rozdielne fyzické danosti a životné trajektórie jedincov. Poukazuje na rozdielne psychologické danosti či morálne hodnoty. Aj tu však Správa prizvukuje, že prístup diferencie môže veľmi ľahko sklznúť k tzv. esencializmu⁴ (EIGE, 2013c). Posled-

ným prístupom je tzv. transformatívny prístup, pri ktorom sa autori a autorky Správy odvolávajú na koncept sociálnej spravodlivosti z dielne Nancy Fraser. Teória sociálnej spravodlivosti Fraser totiž predpokladajú dva typy opatrení - afirmatívne a transformatívne (i keď autorka priznáva, že pôvodne afirmatívne opatrenia môžu mať v konečnom dôsledku transformatívny charakter), (Fraser, 2007). Ako autori a autorky evokujú aj v Správe, „transformatívne opatrenia znižujú nerovnosť bez toho, aby tvorili stigmatizované triedy, ktoré sú vnímané ako nepatrične zvýhodňované“ (Fraser, Honneth, 2004, s. 118).

Definícia rodovej rovnosti, ku ktorej sa Správa a samotný index prikláňajú, spočíva na týchto troch pilieroch. Nemožno však zabúdať na historický kontext vývoja politiky rodovej rovnosti európskych inštitúcií, ktorý je primárne založený na redistributívnej spravodlivosti. Eliane Vogel-Polsky radí politiky rodovej rovnosti spoločensťva, ktoré existovali do roku 2000, do troch skupín: 1. Rovnaké práva občanov národných štátov a teda snaha odstrániť diskrimináciu medzi osobami rovnakej národnosti. 2. Rovnaké práva pre migrantov z členských štátov. 3. Právo na rovnakú plácu za rovnakú prácu (Rossilli, 2000). Takýto kognitívny koncept rodovej rovnosti pretraktuje rod ako atribút jednotlivcov, ktorý je v prvom rade zdrojom nerovností v statkoch a možnostiach. Práve na tomto základe sú položené politiky pozitívnych akcií a afirmatívnych opatrení. Diskurz rodovej rovnosti konzervovaný Indexom rodovej rovnosti je konceptom založeným na jasne kvantifikovateľných indikátoroch distribúcie a participácie. A teda je vystavaný na jednoduchej logike - muži majú X, ženy majú Y, o koľko je X viac ako Y? Resp. mužov je X, žien je Y, o koľko je X viac ako Y? Je však nutné položiť si otázku, čo sa stane, ak sa pokúsime kvantifikovať sociálny jav, ktorý nemožno vnímať ako distributívny aspekt rodu, ale ako aspekt performatívny?

Diskurz rodovo podmieneného násillia

Judith Butler v roku 1990 publikovala prelomové dielo *Gender Trouble*, v ktorom prezentovala nový pohľad na socio-kultúrny konštrukt, akým je rod. Definovala ho ako performatívny atribút sociálnej štruktúry, alebo ako by povedal Pierre Bourdieu, performatívny aspekt habitu (Bourdieu, 2002). Butler zdefinovala rod ako konštrukt, ktorý si vyžaduje neustále opakovanie, ako tichú kolektívnu dohodu s cieľom udržiavať kultúrnu fikciu (Butler, 1990). Rod je pre ňu socio-kultúrny konštrukt, ktorý nie je atribútom, ale skôr aktom. Či „sériou opakujúcich sa aktov, ktorými sa vytvára efekt stability a substanciality rodu“ (Zábrodská, 2009, s. 39). Butler tak spochybnila percepciu konštrukt rodu ako faktoru s výhradne (re)distributívnymi dôsledkami. K rovnakému záveru tiež prichádza I. M. Young, keď v svojej publikácii *Spravodlivosť a politika diferencie* píše, že „násillie je formou nespravodlivosti, ktorú nie je distributívne

chápanie spravodlivosti schopné obsiahnuť“ (Young, 1990, s. 63). Young ďalej dodáva, že práve tento aspekt násillia voči (socio-kultúrnym) skupinám predstavuje najväčšiu výzvu pre moderné ponímanie spravodlivosti.

Autori a autorky súhrnnej správy *Gender Equality Index - Main Findings* píše o rodovo podmienenom násillí ako o manifestácii „historicky nerovných mocenských vzťahov medzi mužmi a ženami, ktorá je vážnou zábranou v dosahovaní rovnosti“ (EIGE, 2013b, s. 31). V tom, čo považujú za takúto manifestáciu, nie sú ale dostatočne ilustratívni. Veľmi jasne sa však odkláňajú od performatívneho ponímania rodu a preferujú prístup k rodovo podmienenému násilliu ako k násilliu mužov voči ženám. Násillie je pre potreby Indexu rodovej rovnosti definované ako rodovo príznčné násillie, ako maskulinna dominancia nad ženami (EIGE, 2013c). Napriek tomu, že je domáce násillie podľa Európskej komisie primárnou oblasťou pretrvávajúcich rodových stereotypov (EIGE, 2013b; EU, 2013), rozpoznáva aj iné prejavy, a to explicitne sexuálne obťažovanie, znásillenie a sexuálne násillie (EIGE, 2013c). Bližšie informácie o tom, čo presne poníma pod sexuálnym násillím opäť neuvádza.

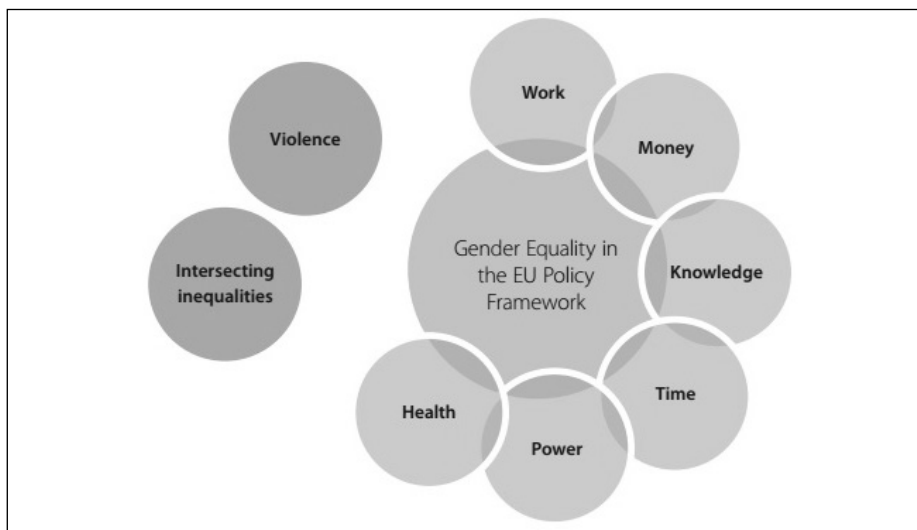
Koncept rodovo podmieneného násillia Európskej komisie ako epistemologická báza pre jeho vlastné mapovanie predstavuje sporný bod v spektre toho, ako Správa vytvára binaritu priameho a nepriameho násillia (EIGE, 2013c). Zatiaľ čo priamu formu násillia definuje ako agresívny prejav maskulinity voči ženám, nepriame násillie je vnímané ako súhrn postojev a stereotypov (teda prejavy sexizmu a mizogynie), (EIGE, 2013c). V kontexte druhého typu násillia však Správa akoby systematicky vytláča možnosť, že by rodovo podmienené násillie mohlo byť namierené mužmi proti mužom. V tomto ohľade nemám na mysli násillie voči osobám LGBT, ktorému sa venuje samostatne aj agenda Agentúry pre základné ľudské práva (FRA), (viď napr. FRA: *Funda-*

mental rights, challenges and achievements in 2012).⁵ Položme si však kontrolnú otázku. Ak je v diskurze Správy takéto násillie vnímané ako násillie voči ženám prehlbujúce stereotypy patriarchálnych štruktúr a násillie voči LGBT osobám je samostatným konceptom, potom ako môžeme zaradiť napríklad násillný akt heterosexuálneho muža voči inému heterosexuálnemu mužovi, pri ktorom ho jasne verbálne napáda hanlivým pomenovaním pre označenie homosexuálov a dáva mu zároveň ženské mená/pomenovania? Nie je vo svojej podstate takéto násillie tiež formou nepriameho rodovo podmieneného násillia?

Ďalšiu kritiku, ktorú môžeme na tento koncept duality priameho a nepriameho rodovo podmieneného násillia vzniesť, je jeho kognitívny rozmer, ktorý ženám prisudzuje status obetí. Ak je však niekto obeťou, môže byť zároveň aktérom? Autori a autorky evokujú slová Nancy Fraser, ktorá hovorí o nevedomom reprodukovani mocenských štruktúr i samotnými utlačovanými, čo vyplýva z habitu tak, ako ho opísal Bourdieu (Bourdieu, 2002). Koncept reprodukcie mocenských štruktúr a auto-korekcia utlačovaných je však v rozpore s dualitou priameho a nepriameho násillia, ktorú zvolili iniciátori a iniciátorky Indexu. Spornosť tejto duality je prítomná už len v tom ohľade, že zatiaľ čo priame násillie je vyhradené ako doména mužov, nepriame násillie môže byť vykonávané ženami na ženách.

Násillie ako doména

Štruktúra Indexu rodovej rovnosti pozostáva z 8 samostatných domén, pričom 6 z nich je považovaných za kľúčové oblasti: práca, peniaze, vzdelanie, čas, moc a zdravie. Zvyšné dve domény - násillie a tzv. pretínajúce nerovnosti (intersecting inequalities) sú samostatnou kategóriou. Sú to tzv. satelitné domény, ktoré nie sú kľúčovými, nakoľko ich úlohou je merať „ilustratívne fenomény“ (EIGE, 2013a, s. 6). V praxi to tak znamená, že násillie a pretínajúce nerovnosti sa nezarátavajú do záverečného výsledku in-

Zdroj: EIGE. *Gender Equality Index - Country Profiles*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013a. 158 s. ISBN 978-92-9218-311-0

dexu. Výpočet výsledného skóre je pomerom medzi kvantitatívnymi dátami reprezentácie mužov a žien v danej doméne, resp. distribúcie statkov medzi pohlaviami. Napriek tomu sa nejedná o jednoduché dáta, index pracuje s početnými indikátormi v každej oblasti.⁶ Avšak čo je pre tento osem-dimenzionálny model pomerne špecifické je fakt, že v každej z nich, dokonca aj v doméne pretínajúcich nerovností, existujú kvantifikovateľné indikátory⁷. A predsa doména násilie vlastnými indikátormi nedisponuje, autori a autorky správy tieto metodologické zábrany pripisujú nedostatočnej „harmonizácii dát“ (EIGE, 2013b, s. 31). To by však nevyhnutne predpokladalo harmonizáciu percepcie rodovo podmieneného násillia národnými štátmi a teda aj potenciálnu zmenu v trestnom práve. Zároveň je členským štátom neustále ukladaná úloha rodovo podmieneného násillia mapovať (EIGE, 2013a), čo je požiadavka a priori problematická v kontexte kritiky, ktorej bol koncept rodu a násillia na predchádzajúcich riadkoch podrobený. Správa súčasne nezabúda čitateľom a čitateľkám pripomenúť, že rodovo podmieneného násillia a konkrétne domáce násillie je často tabuizovaným fenoménom, čo spôsobuje vážne prekážky v jeho zaznamenávaní (EIGE, 2013c). V kontexte harmonizácie percepcii národných štátov možno tiež opäť pripomenúť Catherine MacKinnon a jej dlhoročné skúsenosti v oblasti trestného práva. Autorka píše, že väčšina sexuálnych útokov na ženy nespadá pod ideálny model sexuálneho násillia, čo často vedie k spochybňovaniu intencií obete počas trestného vypočúvania a spochybňovaniu dobrovoľnosti, či skôr nedobrovoľnosti aktu (MacKinnon, 1991). Ako majú teda členské štáty v súlade s Európskou komisiou a EIGE postupovať?

Výzva pre štáty, či pre Európsku komisiu?

V záverečnej časti venovanej metodológii Indexu rodovej rovnosti autori a autorky predkladajú nasledovnú výzvu: „Aj keď nemohli byť zvolené žiadne indikátory, ktoré by merali rodové priepasti v tejto oblasti [oblasti násillia], zanechávame toto miesto prázdne, pripravené na prvú možnosť ho vyplniť“ (EIGE, 2013c, s. 107). Je zjavné, že autorom a autorkám bolo už pred publikovaním textov jasné, že nedostatok indikátorov povedie k nedostatku výsledkov. Napriek tomu sa rozhodli rodovo podmieneného násillia do indexu zahrnúť, čo možno vnímať nielen ako deklaratívne prehlásenie o tom, ktorý z faktorov rodových nerovností považuje EK za relevantný. Tento symbolický akt možno tiež vnímať ako formu diskurzívneho prehlásenia o tom, že európska agenda v tejto oblasti nachádza svoju legitimitu intervenovať, čím diskurzívne nastoľuje svoju symbolickú moc (Bourdieu, 2001). Aký normatívny rámec preto Európska komisia zvolila pre potrebu kognitívnej harmonizácie rodovo podmieneného násillia? Rozhodne vníma toto násillie ako násillie páchané na ženách, nie ako násillnú reprodukciu rodu (Shepherd, 2013), na ktorú možno nahliadať

dať cez prizmu performativity. Vnímať túto doménu ako násillnú reprodukciu rodu by totiž znamenalo vyňať ju z kategórie násillia na ženách a zasadiť ju do širšieho spektra spoločenských fenoménov. Podobný posun v diskurze Európskej komisie by jednoznačne znamenal nie len zmenu v diskurze spravodlivosti DG JUST. Tiež by to znamenalo nové výzvy pre doteraz etablovaný princíp subsidiarity vo vzťahoch európskych inštitúcií k národným štátom.

- 1 Českým čitateľom a čitateľkám tohto príspevku sa môže zdať slovo „rodový/rodová/rodové“ v tomto kontexte pomerne neprirodzené. Je však nutné pripomenúť, že slovenský jazyk nedisponuje výrazom „gender“.
- 2 Z doslovného prekladu francúzskeho výrazu „la politique de chewing gum“.
- 3 Europeanizácia je chápaná ako komplexný proces vplyvu európskej politiky na politiky národných štátov. Ako proces má niekoľko stupňov - konštrukcia, difúzia a inštitucionalizácia formálnych a neformálnych pravidiel, ktoré sú inkorporované do diskurzov a právnych poriadkov členských štátov (Jacquot, 2008). Ako ďalej píše Sophie Jacquot, koncept europeanizácie nie je možné stotožniť s termínom „európska integrácia“. Proces europeanizácie sa sústreďuje na zostupnú tvorbu politiky a integrácia zas na proces vzostupný (Jacquot, 2008).
- 4 Esencializmus predstavuje taký modus percepcie sociálnej reality, ktorá je založená na biologickej diferencii pohlaví. Pripisuje pohlaviu špecifické atribúty, ktoré sú pretavené do socio-kultúrnej identity - teda napr. definuje mužov ako silných, ambicioznych a aktívnych. Zatiaľ čo ženám rezervuje vlastnosti ako starostlivosť, citlivosť a pasivita (Krištofová, 2011).
- 5 V tejto úvahe pristupujem k homosexualite cez prizmu sociálneho konstruktivismu, ktorý vníma sexualitu ako variabilnú identitu jednotlivcov, ktorá sa tiež formuje v štruktúrach heteronormativity a anrocenzizmu (Krištofová, 2011).
- 6 Index rodovej rovnosti členských krajín EÚ je súhrnom už existujúcich indikátorov Rozvojového programu Spojených národov (UNDP) či Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), (EIGE, 2013c, s. 11). Index dokonca zahŕňa aj najmladší index iniciovaný na pôde OECD - SIGI index, ktorý skúma tzv. rodinný kód (počet manželstiev v skorom veku, polygamiu, rodičovskú autoritu a pod.), fyzickú integritu (akty fyzického násillia), preferencia synov (nedostatok žien v konkrétnych oblastiach), občianske práva (sloboda pohybu a pod.), vlastnícke práva (práva na majetok, prístup k bankovým pôžičkám, prístup k pôde a pod.), (OECD Development Centre, 2012, s. 8).
- 7 Konkrétne sa doména pretínajúcich nerovností pýta na údaje ako zamestnanosť imigrantov v danej krajine, zamestnanosť ľudí vo veku 55-64 rokov, či zamestnanosť ľudí, ktorí žijú v domácnosti len s jedným či viac ekonomicky nezávislými jedincami (teda primárne deťmi), (EIGE, 2013b).

Bibliografia:

- Bourdieu, P. *La domination masculine*. Lonrai: Éditions du Seuil, 2002. 177 s. ISBN 978-2-02-055771-9
- Bourdieu, P. *Language et pouvoir symbolique*. Lonrai: Éditions du Seuil, 2001. 423 s. ISBN 978-2-02-050922-0
- Butler, J. *Gender Trouble - Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge, 1990. 171 s. ISBN 0-415-90042-5
- Delpuech, T. Beyond Europeanization? Mainstreaming European Studies - L'Européanisation au prisme des théories sur les transferts juridiques.[online] *Príspevok konferencie AFSP Strasbourg 2011*. [cit.2013-1-12]. Dostupné z www.afsp.info/congres2011/section-thematiques/st46/st46delpuech.pdf

- EIGE. *Gender Equality Index - Country Profiles*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013a. 158 s. ISBN 978-92-9218-311-0
- EIGE. *Gender Equality Index - Main Findings*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013b. 40 s. ISBN 978-92-9218-306-6
- EIGE. *Gender Equality Index - Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013c. 182 s. ISBN 978-92-9218-312-7
- European Union (EU). *Strategy for equality between women and men 2010-2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. 40 s. ISBN 978-92-79-16981-6.
- European Union (EU). *Violence against women - Victim support*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 36 s. ISBN 978-92-9218-055-3
- FRA. *Fundamental rights: challenges and achievements in 2012*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 302 s. ISBN 978-92-9239-165-2
- Fraser, N. *Rozvíjení radikální imaginace - Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*, Praha: Filozofia, 2007. 181 s. ISBN 978-80-7007-251-6
- Fraser, N., Honneth, A. *Prerozdělení alebo uznání*, Praha: Filozofia, 2004. 333 s. ISBN 80-7007-200-8
- Jacquot, S. *National Welfare State Reforms and the Question of Europeanisation - From Impact to Usages*. [online] Edinburgh: RECOWE Publications, 2008. 30 s. [cit.2013-1-12] Dostupné z www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/3141
- Kiczková, Z., Szapuová, M. (Eds.) *Rodové štúdiá - Súčasné diskusie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2011. 510 s. ISBN 978-8-223-2934-7
- Kulašiková, Z. *Politika rodovej rovnosti: Úvod do teórie politiky rodovej rovnosti*. Sládkovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove, 2008. 141 s. ISBN 978-80-89267-20-0
- MacKinnon, C. *Reflections on Sex Equality under Law*. *The Yale Law Journal Centennial Issue*, 1991, roč. 100, č.5, s.1281-1328. ISSN 0044-0094, s.1281-1328
- OECD Development Centre. *2012 SIGI Social Institutions and Gender Index - Understanding the Drivers of Gender Inequality*. Paris: OECD Development Centre, 2012. 36 s.
- Rossilli, M. (ed.). *Gender Policies in the European Union*. New York: Peter Lang Publishing, 2000. 261 s. ISBN 0-8024-4508-8
- Shepherd, L.J. *Gender, Violence and Security*. London: Zed Books Ltd. 2013, 224 s. ISBN 978-1-78032-797-6
- Schwok, R.: *Théories de l'intégration européenne - Approches, concepts et débats*. Paris: Éditions Montchrestien, 2005, 154 s. ISBN 2-7076-1439-4
- Smith, A. *Le gouvernement de l'Union européenne: une sociologie politique*. Paris: L.D.G.J., 2010, 224 s. ISBN 978-2-275-03620-5
- Young, I.M. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990. 304 s. ISBN 978-069115-262-2
- Zábrodská, K. *Variace na gender*. Praha: Academia, 2009, s. 198 s. ISBN 978-80-200-1752-9

FHS UK vydala na podzim roku 2013 publikáciu o etických aspektoch inspekcií kvality v rezidenčných zariadeniach sociálnych služieb (Sládek, M. *Inspekce kvality v rezidenčních zařízeních sociálních služeb - etické aspekty*. Praha, FHS UK 2013. 222 s. 1. vyd. ISBN 978-80-87398-37-1), jejíž distribuci zajišťuje knižní velkoobchod Kosmas. Autor v první části shrnul teoretická východiska včetně relevantní literatury, v druhé seznamuje s výsledky výzkumu, jehož cílem byla analýza etických souvislostí při výkonu inspekcií ve vybraných rezidenčních zariadeních sociálních služieb (domov pro seniory, domov se zvláštním režimem a domov pro osoby se zdravotním postizením). Zjištění však lze aplikovat v celém spektru sociálních služieb.

Rodinná mediace v České republice a možnosti jejího uplatnění v sociální práci¹

Lenka Holá, Lenka Westphalová

Mediace se ve světě etablovala v oblasti rodinných konfliktů, jejichž podstatou jsou blízké osobní vztahy. V nich se nejspíš nemůžeme domáhat hledání práva, pravdy a spravedlnosti, ale usilujeme o řešení, která přinesou možnost komunikace, spokojenosti a urovnaných dlouhodobých vztahů. Současně se ukazuje, že řešení rodinných konfliktů se bez vstupu práva a psychosociálních věd (v různém poměru podle povahy a intenzity konfliktu) neobejde. Článek je teoretickou přehledovou studií o aspektech rodinné mediace v kontextu sociální práce ve specifických, zejména legislativních podmínkách České republiky. S využitím induktivní metody budeme směřovat k závěru, zda a za jakých, zejména legislativních podmínek, je možné uplatnit rodinnou mediaci v sociální práci. Tím dáváme tématu nejen teoretickou, ale také aplikační dimenzi. Úvod článku pojímáme jako krátký historický exkurs vzniku a vývoje rodinné mediace ve světě a v Evropě. To nám vytvoří rámec pro charakteristiku rodinné mediace jako nástroje řešení rodinných konfliktů se zaměřením na možnosti jejího využití dle zákona o sociálně právní ochraně dětí a zákona o sociálních službách.

Mezinárodní společnost pro rodinné právo (International Society of Family Law - ISFL) byla založena v dubnu 1973 z iniciativy profesora Zeeva Falka na univerzitě v Birminghamu ve Velké Británii. K plnění svých úkolů pořádá ISFL v odstupu tří let světové odborné konference. Konference v r. 1982 v Cambridge byla věnována tématu „Řešení rodinných konfliktů“. Rodinné právo je diskutováno také na evropské úrovni. V r. 1997 proběhla ve Štrasburku čtvrtá evropská konference rodinného práva, která řešila již téma „Rodinná mediace“. Rada Evropy vydala v r. 1998 doporučení k mediaci v rozvodových záležitostech. Není to první počín tohoto mezinárodního společenství, který se vztahuje k civilnímu právu. I když institucionalizované používání rodinné mediace a jiných postupů k řešení konfliktů, týkajících se rodinných záležitostí, je poměrně novou procedurou v členských státech Rady Evropy. Pokud jde o samotný pojem „mediace“, ten se ve smluvní, právně závazné komponentě práva Rady Evropy vyskytl také poměrně nedávno. Je tomu tak zejm. v Evropské úmluvě o výkonu práv dětí, kde se hovoří o mediaci a jiných metodách rozhodování konfliktů, kterými se míní spory týkající se dětí. Právě na toto ustanovení se pak odvolává doporučení o rodinné mediaci.

Podle výzkumů rodinné mediace, které provedla Rada Evropy v jednotlivých členských státech (Casals, 2009), se ukazuje, že tam, kde je rodinná mediace zaváděna, způsoby, jimiž se rozvíjí, jsou shodné. Mediace se vyvíjí buď v rámci soudního řízení, nebo mimosoudně.

K otázce mediace v sociální práci se u nás jako jedny z prvních vyjadřují V. Novotná a V. Schimmerlingová (1992). Mediace považují za metodu sociální práce. Zprostředkování (mediace) smírného řešení je podle nich pracovní postup užívaný často při sociální práci s rodinami, ale i v jiných oblastech sociální péče (např. při pracovní rehabilitaci občanů se změněnou pracovní schopností). A. C. Kilpatrick (1987) popisuje adaptaci mediační metody tak, aby byla použitelná pro sociální pracovníky. Vychází přitom z toho, že je mnoho podobností mezi mediačním postupem a procesem so-

ciální práce (např. hledání alternativ a účinných řešení, vedení klientů k odpovědnosti za sebe samé). I když sociální pracovník v běžné praxi nebude či ani nemůže dodržovat všechna pravidla a postupy mediační metody, může znalosti, získané podrobnějším studiem uplatnit, kdykoliv se ve své praxi setká s protikladnými názory dvou stran jednoho sociálního případu.

O tom, že spojení sociální práce s mediací není jen teoretickou úvahou, svědčí i pojetí mediace jako prostředku sociální prevence, začleňování výuky mediace do osnov vysokoškolského studia sociální práce, výcviky sociálních pracovníků v základních mediačních dovednostech, pojmání mediace jako metody sociální práce, a především uplatňování sociální práce v justici, kde je mediace jednou z hlavních forem intervence sociálního pracovníka.

Charakteristiky současné české rodiny

Instituce rodiny je ovlivňována a formována společností a během dějinného vývoje prošla řadou proměn. Tyto postupné proměny, které mají povětšinou hluboké kořeny, se výrazně zviditelnily ve druhé polovině 20. století. Rodina tradiční a rodina moderní společnosti se liší v mnoha ohledech. Velkou rolí v proměně rodiny sehrála sekularizace společnosti.

V křesťanské společnosti měla rodina po dlouhou dobu monopol na tzv. legitimní sex, který postupně zaniká a předmanželský sex se stává všeobecně legitimním. V důsledku nárůstu počtu nemanželských dětí (od počátku 70. let) ztrácí rodina také svůj monopol na plození dětí. Dříve bylo podle křesťanství manželství pojímáno jako celoživotní nezrušitelný svazek. „Trvalost rodiny byla garantována transcendentním imperativem: Co Bůh spojil, člověk nerozlučí.“ (Možný, 2002, s. 20). Toto pojetí je postupně substituováno chápáním manželství jako právní smlouvy, vypověditelné kteroukoliv z obou smluvních stran.

Další významnou rolí v proměnách rodiny hraje dělba a změna povahy práce spolu

s rozvojem různých institucí, které postupně začínají přebírat řadu tradičních funkcí, jež dříve náležely právě rodině (např. mateřské školy, chráněná bydlení pro seniory, pěstounské rodiny, masmédia). Dřívější typická rodinná formace byla vícegenerační patriachální rodina. Šlo o monogamní rodinu s dominantním postavením otce. Velkou rolí hrála ekonomická aktivita, především v oblasti výroby, na které se většinou podíleli všichni členové rodiny. Jako příklad můžeme uvést typickou selskou rodinu, která vystupuje jako hospodářská jednotka. Vše, co vyprodukuje a nespotřebuje, směřuje za další potřebné statky. Postupně však přestává být bydliště zároveň pracovištěm. Muž odchází za prací a žena se povětšinou soustřeďuje na péči o domácnost (Možný, 2002). Ve chvíli, kdy však práce začíná čím dál více spočívat v manipulaci se symboly a nevyžaduje tedy fyzickou zdatnost, která je vlastní více mužů než ženě, začínají se ženy věnovat profesní kariéře a opouštět domácnost (přibližně od konce 50. let 20. stol.). Další změnu ve vývoji rodiny můžeme zaznamenat při sledování volby partnera. Zatímco v současné společnosti je prosazovaná svobodná volba partnera, dříve výběr partnera spadal spíše do kompetence rodiny. Stěžejní roli hrálo partnerovo společenské postavení či majetkové poměry.

Charakteristikou současné české rodiny se zabývá např. také Pavlát (2008). Jeho zjištění se v mnoha směrech shodují s údaji Giddense (1999, 2003) a Možného (2002). Podle autorů je manželství v dnešní době založeno převážně na citovém svazku a emocionální komunikaci páru, v němž je prospěch a uspokojení z této komunikace jediným důvodem pro jeho trvání. A právě fakt, že manželství (případně rodina nebo partnerský vztah) záleží pouze na emocích a na dohodě mezi partnery, ho v dnešní době činí tolik zranitelným, nestabilním a zrušitelným (dále např. Beck, 2004; Beck, Beck-Gernsheim, 1995; Singly 1999). Není budováno jako ekonomická a sociální, vnitřně uspořádaná jednotka - není zřejmé, co kdo bude dělat a v čem bude rozhodovat. Nejsou jasná práva ani povinnost, strategie v rozhodování. Časté je kompetitivní

chování obou partnerů o pozici a moc. Žena se stala rovnoprávnou mužů, tato rovnoprávnost ochromuje rozhodování. Tradiční mužská a ženská role je neudržitelná, jiné přijatelné řešení není v dohledu. Ženy jsou proto zmatené a muži nejistí. Vznikají další formy rodinného společenství (např. výchova dítěte homosexuálními páry, matka na „objednávku“, rodičovství bez otce jako záměr), stoupla prestiž rozvedené ženy nebo svobodné matky. Mimo manželství se rodí 28,5 % dětí, prvoroďičky jsou vyššího věku, časté jsou velké věkové rozdíly mezi partnery. Ztrácí se prioritní práva a potřeb dětí, roste důraz na individuální svobodu a štěstí. Tím se vytrácí rozvodové bariéry, rozvodovost dosáhla v r. 2011 46,2 %. To sice představuje pokles z rekordní hodnoty 50 % v roce 2010, přičemž ale před 20 lety byla úhrnná rozvodovost na úrovni 34,8 % (ČSÚ, 2013).

Rodinné konflikty, rozpad rodiny

Mezi členy rodiny jsou vztahy velmi osobní a uspokojení z nich ovlivňuje subjektivní životní spokojenost. Vztahy mezi blízkými osobami, ať už jsou to manželé, rodiče a děti, sourozenci, popřípadě prarodiče, se vyznačují tím, že do nich jejich protagonisté investují nejen v rámci hmotných prostředků, ale zejména nehmotné vklady jako jsou čas, úsilí, fantazie, manuální práce a energie s tím cílem, aby vztah přinejmenším vydržel a přinejlepším se rozvinul a přinášel uspokojení. Ve vztazích blízkých osob se nejspíš nemůžeme domáhat hledání práva, pravdy a spravedlnosti, ale usilujeme o řešení, která přinesou možnost komunikace, spokojenosti a urovnaných dlouhodobých vztahů. Pokud se však vzájemně uspokojivých vztahů nepodaří v rodině dosáhnout, mohou dlouhodobé, neřešené a hluboké konflikty vést k jejímu rozpadu.

Končí-li rodina rozpadem, končí jím i její rozvrat. Nekončí však, bohužel, rozvrácené vztahy. V tomto je psychologický pohled mnohem komplikovanější, než pohled právní. Stejně tak v definování rolí aktérů této sociální události. Naopak, při rozhodování o poměrech nezletilých dětí při rozvodu rodičů je právu lhostejné, zda se jedná o děti narozené v manželství či nikoliv.

V případě rozvodu manželství předchozí (do 1. 1. 2014) právní terminologie nekorespondovala se sociální realitou. Ten, kdo podával návrh na rozvod, se označoval jako žalobce, ten druhý jako žalovaný. Současná terminologie označuje účastníky rozvodového řízení jen jako manžele, přičemž dokonce mají novou možnost podat návrh společně. Tím je vyzdvíženo svobodné rozhodnutí manželů rozvést se, kdy za splnění určitých podmínek soud nezkontroluje rozvrat manželství. V sociální práci i mediaci si můžeme dopřát terminologické zjednodušení a v souladu s Novákem a Průchovou (2007) za navrhovatele, iniciátora rozvodu považovat všechny, kdo si rozvod přejí. Mohou to být jak oba manželé, tak i jeden z nich, ale také někdo z jejich blízkých, často milenec nebo milénka.

Rozpad rodiny je většinou charakteristický tím, že je nutné zapomenout na investice do vztahu a smířit se se ztrátou. „*Tato ztráta je vždy oboustranná, nemusí však být symetrická. Jeden z páru může ztratit mnohonásobně více než druhý. Okolo tohoto faktu se pak často odehrávají rafinované manipulace a fantazie o pomstě*“ (Klimeš, 2010, s. 11).

Konflikty v rodinněprávních sporech jsou často řešeny prostřednictvím soudního řízení. Vždyť i dohody uzavírané v rodinném právu, zejména pokud se týkají nezletilých dětí, musí být schváleny soudem. Jde o výraz principu intervence státu do rodinných vztahů, zejména do vztahů mezi rodiči a dětmi, s tím cílem, aby byla zajištěna ochrana dítěte a jeho práv v souladu s jeho nejlepšími zájmy (Králičková, 2009).

Rozvod v současné české společnosti

Právní úprava rozvodu je zakotvena v zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Ve srovnání s předchozí úpravou v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině k podstatným změnám nedošlo. I nadále zůstává jako jediný princip rozvodu hluboký, trvalý a nenapravitelný rozvrat manželského soužití. Rozlišujeme dva způsoby průběhu rozvodového řízení, a to situaci, kdy se rozvrat musí prokázat a soud zjišťuje jeho příčiny, nebo situaci, kdy ke zjišťování příčin rozvratu nedochází. Tato druhá varianta se označuje jako rozvod nesporný, kdy je možné, aby soud bez dalšího manželství rozvedl, pokud se druhý manžel připojí k návrhu na rozvod, manželství trvalo ke dni zahájení řízení o rozvod nejméně 1 rok a manželé spolu déle než 6 měsíců nežijí. Dále se manželé musí dohodnout na úpravě poměrů nezletilého nespolečného dítěte pro dobu po rozvodu a soud tuto dohodu v předchozím řízení musí schválit. Poslední podmínkou je předložení dohody manželů na úpravě jejich majetkových poměrů, společného bydlení a případné vyživovací povinnosti rozvedeného manžela.

Česká republika patří v evropském měřítku mezi země s nejvyšší úrovní rozvodovosti. Dle Českého statistického úřadu (cit. 2012) dosáhl v roce 2008 absolutní počet rozvedených manželství 31 300, z nichž 65 % iniciovaly ženy. U celkem 72,1 % případů šlo o první rozvod u obou manželů. V roce 2008 dosáhla úhrnná rozvodovost 49,6 %, čímž byla překonána prozatím nejvyšší hodnota 49,3 % z roku 2004. Rozvodovost v r. 2011 dosáhla 46,2 %, což znamená, že rozvodem dnes končí přibližně polovina původně uzavřených manželství. Ukazatel úhrnné rozvodovosti v ČR přitom od 90. let po současnost nepřetržitě stoupal a nyní se ustálil na těchto poměrně vysokých hodnotách. Průměrná délka trvání manželství při rozvodu činila 12,3 let, stejně jako v roce 2007.

Statistické údaje odrážejí do určité míry sociální realitu, nicméně je třeba přihlídnout ke skutečnosti, že jejich vypovídací

hodnota není absolutní. V daném roce porovnávají počet uzavřených a rozvedených manželství, přičemž počet uzavřených manželství každoročně klesá. Proto v této souvislosti absolutní počet rozvodů stoupá. Navíc, ve statistických údajích se nezohledňuje opakované uzavírání a opakovaný rozvod manželství jednou osobou.

Co se týká dětí, od počátku osmdesátých let přicházelo každoročně o společné soužití s oběma rodiči více než 30 tisíc nezletilých dětí. To v roce 1990 bylo téměř 1,5 % populace závislých dětí žijících v úplných rodinách (Šťastná, 2005). V devadesátých letech minulého století se zastoupení rozvodů manželů s nezletilými dětmi mírně snižovalo a naopak rostl podíl rozvodů bezdětných manželství. Celkově přišlo mezi lety 1990-2000 rozvodem o denní kontakt s jedním z rodičů (většinou s otcem) přes 340 tisíc dětí, což představuje téměř čtvrtinu z 1,4 milionu dětí narozených vdaným matkám v osmdesátých letech (v letech 1980-1990) (Šťastná, 2005).

Za hlavní příčiny rostoucího počtu rozvodů v ČR jsou považovány zejména volnější legislativa, všeobecná tolerance k rozvodům a především rostoucí individualizace české společnosti. Sociální normy spojené s rozvody a rozchody se přitom výrazně liší, a to jak z kulturního, tak i z historického hlediska. „*Různé společnosti, ba i různé společenské vrstvy, se od sebe dosti podstatně liší ve vymezení toho, co všechno má či musí spolknout anebo snášet manželský partner, než začne hledat formální řešení svých manželských problémů*“ (Možný 2006, s. 204).

Česká společnost přitom patří k zemím, kde jsou rozvody všeobecně tolerovány. Z výzkumů ISSP 1994 a ISSP 2001 vyplynulo, že od poloviny 90. let se česká společnost stala vůči rozvodům ještě tolerantnější. Současný trend je takový, že rozvod ztrácí svou jednoznačně negativní konotaci a stále více je lidmi přijímán jako možné a dokonce i správné řešení vážných manželských neshod. Obdobná situace je i v případě postojů respondentů k rozvodům rodin, v nichž jsou přítomny děti. Pouze asi třetina respondentů se domnívá, že v tomto případě je třeba, aby spolu manželé zůstali i přesto, že spolu nemohou vyjít. Děti tedy v současné době podle většiny respondentů nepředstavují důvod, který by měl manželům v rozvodu zabránit.

K negativním důsledkům rozvodu patří zejména rapidní pokles životní úrovně (a to především u osamělých matek) a ztráta kontaktů s dětmi (hlavně u mužů). V ČR se asi 50 % neúplných rodin pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima. V čele většiny těchto neúplných rodin přitom stojí právě ženy, kterým postavení na trhu práce komplikují mnohé diskriminační mechanismy. Přesto jsou navrhovatelkami rozvodu v ČR ve dvou třetinách případů právě ženy (ČSÚ, 2011). Podle Dudové (2008) se muži po rozvodu obvykle začnou více věnovat své práci, avšak velmi často přicházejí o kontakt se svými dětmi.

Možnosti řešení rodinných konfliktů v České republice

Kvalita partnerského vztahu je jedním z klíčových predikátorů problémů v osobnostním, emočním a sociálním vývoji dítěte. Na tuto problematiku upozorňují práce publikované ve světě již ve 30. letech 20. stol. (např. Towle, 1931; Adams, Hubbard, 1936). V českém prostředí pak zejm. přehledová studie J. Pavláta (2005, č. 5). Shrnuje zde výsledky amerických výzkumů provedených v situaci rozvodů a porozvodového uspořádání. Autor konstatuje, že při sledování následků rozvodu pro dítě je právě míra a podoba konfliktu mezi rodiči pro jejich následně psychické a sociální selhávání rozhodující. V českém prostředí dosud nebyla věnována dostatečná pozornost empirickému zkoumání těchto souvislostí. Významným příspěvkem v této oblasti je proto metodická studie Lacinové, Michalčákové a Ježka (2009, č. 1), která přináší prvotní zkušenosti s metodou sledující percepci konfliktu mezi rodiči a dětmi v ČR.

Tradiční manželské poradenství obvykle končilo v situaci, kdy se zdálo být rozvod nutný. Pak na místo psychologů nastoupili právníci. Asi od 70. let 20. stol. v USA, v České republice od 80. let, vzniká nová poradenská disciplína - předrozvodové, rozvodové a porozvodové poradenství. Jejimi propagátory u nás byli např. Ivo Sedláček, Zdeněk Dytrych, Zdeněk Matějček, Ivo Plaňava, Eduard Bakalář. Kressel a Deutsch (1977) považovali za základní kámen úspěchu rozvodové terapie dosažení emočního rozvodu, sexuálního odpoutání a nakonec, zřejmě to nejtěžší, zachování funkčních rodičovských rolí. Podle Nováka a Průchové (2007, s. 19) nemusí poradce jen radit, tj. zprostředkovávat informace, ale může zastávat i roli mediátora. Podle našeho názoru je toto složitější, protože integrace více profesních rolí do jedné osoby s sebou nese vždy (velká) rizika. Věc by si proto zasluhovala větší pozornost, na niž zde nemá prostor.

Prvky rozvodového poradenství lze u nás nyní najít v práci řady institucí i odborníků (např. občanských poraden, mediálních center, orgánů sociálně právní ochrany dětí, nestátních neziskových organizací, které se zaměřují na problematiku dětí a rodiny, ordinací klinických psychologů, advokátů). Potenciál poraden pro rodinu, partnerství a mezilidské vztahy je limitován tím, že značná část rozvádějících se rodin z nejrozumnějších důvodů jejich pomoc nevyhledá. Pomineme-li situační a spíše jednorázovou aktivitu psychologů jako soudních znalců, jejichž úkolem je ve sporných případech přispět ke kvalifikovanějšímu rozhodování soudu o svěření dítěte do péče, zůstává těžší práce s rozpadající se rodinou na sociálních pracovnících. Zkušenosti s rozšiřováním obsahu i stylu práce s těmito rodinami ukazují, že sociální práce může být účelným kontextem pro terapeutickou, poradenskou a také mediální pomoc rodinám.

Specifika rodinné mediace

Základní podstatou rodinné mediace je zjištění, že většina rozvádějících či rozcházejících se partnerů má zachovanou schopnost a vůli zůstat kompetentními rodiči. Lze tak postupně oddělit konfliktní partnerskou rovinu od roviny rodičovské (Holá, 2011). Mediace v rodinných konfliktech je jednou z nejrozšířenějších oblastí využívání mediace. Současně v ní panuje výrazná terminologická nejednotnost. Setkáváme se s pojmy „rodinná mediace“, „rozvodová mediace“, „mediace v partnerských vztazích“ a dalšími. V zahraniční literatuře se pojem rodinné mediace zpravidla využívá i pro rozvodové řízení (např. Parkinson, 1997). U nás většinou rozlišujeme mezi rodinnou a rozvodovou mediací. Rodinná mediace se zabývá řešením konfliktů vzniklých ve vzájemném soužití členů rodiny (rodičů, dětí, prarodičů, atd.). Rozvodová mediace je metodou řešení konfliktů v rámci rozvodového řízení manželů. Protože o rozvodu manželů rozhoduje soud, spojuje se v ní mediace rodinná s mediací tzv. soudní. Specifickým rysem rozvodové mediace je dvojitý pohled na rozvod manželství:

1. Pohled sociálně psychologický, kdy rozvod je vyústěním dlouhodobého konfliktního vztahu dvou partnerů.
2. Pohled právní, kdy rozvod manželství je právním institutem. Jeho naplnění předpokládá splnění právních norem. Zákon hraje v rozvodovém řízení významnou roli, kdy také rodinná mediace jej musí respektovat a vycházet z něj.

Rozvodová mediace je u nás chápána jako oblast mediace rodinné. Zde operujeme především spojem „rodinná mediace“, a to zejména proto, že pro účely rozhodování o výchově a výživě nezletilých dětí při rozpadu rodiny nerozhoduje, zda rodiče manželství uzavřeli či nikoliv. Pojem „rodinná mediace“ také lépe vyhoví skutečnosti, že se mediace může zabývat všemi oblastmi, které souvisí s rozpadem vztahu rodičů a dalšího fungování (např. možnosti kontaktů prarodičů s vnuky, vztahy se širším příbuzenstvím, vztahy s novými partnery rodičů). Pojem „rodinná mediace“ připouští a dokonce podporuje zachování co možná nejlepších vztahů partnerů pro jejich další rodičovské fungování. Casals (2005) uvádí, že pokud hovoříme o rozvodové mediaci, zaměřujeme se v ní na dospělé manžele, rodinná mediace zahrnuje širší okruh členů rodiny, zaměřujeme se v ní na celé rodiny.

Cílem rodinné mediace je stabilizace poměrů členů rodiny, nejčastěji rodičů a dětí. Dále nabídnout komunikační prostor pro řešení rodinných konfliktů, a tím předcházet rodinným dysfunkcím. Cílem je rovněž zlepšit rodinné vztahy, přistoupit k nim odlišným způsobem a pomoci objasnit a odstranit problémy či nedorozumění. Důležité je naučit členy rodiny o svých problémech hovořit a snažit se nalézt společná řešení. Pozitivní zahraniční zkušenosti ukazují, že při využívání rodinné (rozvodové) mediace dochází k redukování konfliktů, k zajištění

kontinuity osobních vztahů mezi rodiči a dětmi, k redukování doby pro urovnání konfliktů i snižování společenských a ekonomických nákladů na rozvod (Kubicová, Jusanová, Patera, 2012).

Rodinné konflikty vhodné pro mediaci

Mediace v rodinných konfliktech je uspořádána jako krátkodobá intenzivní pomoc, která není limitovaná jen vlastním rozpadem rodiny (např. Holá, 2003; Bakalář, 2006). Všeobecně se přijímá názor, že všechny druhy rodinných konfliktů mohou být otevřeny k posouzení v průběhu mediálního procesu. Je pak na vyhodnocení mediátorem a domluvě s klienty, zda a kterým tématům bude věnována pozornost. Mediace při rozpadu rodiny bude zpravidla řešit otázky svěření dítěte do péče a formy jeho výchovy, kontaktu s dítětem a finančního a majetkového uspořádání. K tomu lze říci, že v návaznosti na analýzu nové úpravy majetkových vztahů mezi manžely, tj. zavedení institutu „společného jmění manželů“ zákonem č. 91/1998, je opětovně věnována pozornost okamžiku vypořádání zaniklého manželství. Aby byl odstraněn nežádoucí stav, kdy v mnoha případech k vypořádání vůbec nedošlo, či k němu došlo po mnoha letech, byla přijata úprava, která podporovala, aby se manželé po zániku společného jmění bez zbytečných odkladů především sami pokusili o vypořádání dohodou (Fiala, 1999, s. 79-81).

Během mediace lze prodiskutovat i další otázky, např. úpravu samotné výchovy dětí, zajištění jejich zdraví, kontakty se širším příbuzenstvím, atd. (Hrušáková, 1999). Mediace v oblasti rodiny a partnerských vztahů se týká konfliktů v souvislosti s rozvodem a uspořádáním po něm, otázek rodinných a partnerských vztahů (např. očekávané chování, komunikace, výchova dětí, rodinné finance, trávení volného času, konflikty dospělých sourozenců) a rodinných konfliktů, tj. konfliktů před, během a po všech změnách v rodině (např. předmanželské dohody, konflikty mezi rodiči a dospívajícími dětmi, vícegenerační rodinné konflikty, rodinné podnikání, dědictví).

Mediace při rodičovské odluce bude zpravidla řešit otázky svěření dítěte do péče a formy jeho výchovy, péče a kontaktu s dítětem, finančního a majetkového uspořádání a způsobu spolupráce mezi rodiči. Rodiče si za pomoci mediátora ujasní své představy o potřebách dětí i svých a získají také přehled o právních náležitostech rodinných vztahů. Poté se mohou dohodnout na konkrétním řešení úpravy poměrů, které by jako vzájemnou dohodu respektovali v dalším soužití, nebo by se stalo podkladem pro dohodu schvalovanou soudem v rozvodovém řízení.

Rodinná mediace se hodí k urovnání citlivých emocionálních problémů obklopujících rodinné záležitosti lépe než právní mechanismy. Zejména v procesu rozvodu manželství mají být uplatněny konsenzuální přístupy a tím redukován konflikt v zájmu všech členů rodiny. Mediální systémy mají

směřovat k tomu, aby byly chráněny nejlepší zájmy a blaho dětí, zvláště dosahováním vhodného uspořádání kontaktů s dítětem a péčí o ně. Touto dobrou vůlí a smírnou cestou by mělo být především omezeno škodlivé působení důsledků rodinného rozvratu a naopak podpořeny pokračující vztahy mezi členy rodiny (Radvanová, 2001, s. 10-11).

Jsou-li vztahy mezi členy rodiny poznamenány určitou mírou násilí, není mediace v těchto případech vyloučena, jsou však na její průběh kladeny vyšší nároky. Mediace v případech násilí mezi rodiči vyžaduje intenzivní intervenci. Musíme ale rozlišovat mezi násilím jako dlouhodobou charakteristikou blízkého vztahu a jednorázovým násilím, v němž dlouhodobé vztahové konflikty vyústily. Mediátor se věnuje případu komplexně, včetně napětí a nerovnováhy ve vztazích mezi partnery a mezi rodiči a dětmi. Aby se předešlo rizikům z poškození klientů, musí mít mediátoři velmi dobrou znalost problematiky domácího násilí, rozvinuté dovednosti ve vedení těchto případů a přístup k rozložení zdrojů (Holá, 2010).

Česká právní úprava mediace v civilních sporech

Důvodem přijetí zákona o mediaci dle důvodové zprávy je snaha umožnit všem osobám alternativní řešení jejich konfliktů metodou rychlého a kultivovaného mimosoudního řešení. Mezi další důvody patří odbřemenění soudů, možnost vyhnout se soudním sporům a řešit konflikt bez dlouhých čekacích lhůt, bez zbytečných finančních nákladů a bez zdoluhavé psychické záležitosti stran. V neposlední řadě důvodová zpráva uvádí jako jedno z rozhodujících kritérií zájem dítěte, kdy v rodinných věcech je vždy významná schopnost komunikace rodičů, k jejímuž zlepšení může institut mediace výrazně přispět (Vládní návrh na vydání zákona o mediaci, 2012).

Právní úprava v zákoně o mediaci

Dne 1. 9. 2012 nabyl účinnosti zákon č. 202/2012 Sb., o mediaci a o změně některých zákonů (zákon o mediaci), který zejména zakotvil právní účinky zahájení mediace a možnost alespoň částečně povinného mediačního řízení (ve formě povinného setkání s mediátorem) jako alternativy soudního procesu. Jednou z hlavních myšlenek jeho přijetí bylo zabezpečení výkonu mediační činnosti osobami, které jsou odpovídajícím způsobem vyškoleny, což zakládá solidní platformu pro úspěšné působení mediátorů. Zákon v §2 definuje mediaci jako postup při řešení konfliktu za účasti jednoho nebo více mediátorů, kteří podporují komunikaci mezi osobami na konfliktu zúčastněnými tak, aby jim pomohli dosáhnout smírného řešení jejich konfliktu uzavřením mediační dohody. Rodinnou mediací pak mediace, která se zaměřuje na řešení konfliktů vyplývajících z rodinných vztahů.

Současná česká právní úprava sice nevy-

lučuje, aby byla mediace prováděna mimo režim zákona o mediaci (např. v rámci živnostenského oprávnění či jako registrovaná sociální služba). Takto prováděná mediace však nemá důsledky zahájení mediace podle zákona, mezi které patří především stavení promlčecích a prekluzivních lhůt (Kohoutek In. Pavlová, Veteška, 2010).

Právní úprava v občanském soudním řádu

Nová právní úprava, která současně novelizovala ustanovení občanského soudního řádu, upravuje problematiku nařizování mediace v úplně jiné dimenzi. Podle předchozího znění občanského soudního řádu mohl soud nařídít účast na mediačním jednání. V současnosti soud může nařídít účastníkům řízení první setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin (ustanovení § 100 odst. 3 o. s. ř.). Další změnu občanského soudního řádu je možno vyhodnotit jako velmi přínosnou a jde o větší důraz na informační povinnost soudu o možnosti využití mediace, která klade důraz na sdělení ve fázi přípravného řízení, nicméně ani v nalézacím řízení není opomenuta. Využití mediace v řízení vykonávacím je možné zpochybňovat, jelikož v této fázi jsou konflikty mezi účastníky řízení většinou „zakopané“ a jejich ochota ke smírnému řešení je omezena, nicméně je třeba vyzdvihnout snahu zákonodárce upozorňovat opakovaně na možnost smírného řešení konfliktu. Je však třeba klást důraz na povinnost soudu informovat o možnosti využití mediace zejména v raných fázích soudního řízení.

Soudu je stanovena povinnost informační zejména v ustanovení § 99 odst. 1 o. s. ř., kdy v řízení předseda senátu, s ohledem na povahu věci, upozorní na možnosti využití mediace podle zákona o mediaci, popřípadě na možnost využití sociálního poradenství podle zákona o sociálních službách (zákon č. 108/2006 Sb.). U poskytování odborného poradenství v rámci sociálních služeb jde o odborné sociální poradenství se zaměřením na potřeby jednotlivých okruhů sociálních skupin osob v občanských poradnách, manželských a rodinných poradnách, poradnách pro seniory, poradnách pro osoby se zdravotním postižením, poradnách pro oběti trestných činů a domácího násilí, toto poradenství zahrnuje také sociální práci s osobami, jejichž způsob života může vést ke konfliktu se společností (ustanovení § 37 tohoto zákona).

Možnost nařízení mediace je upravena v ustanovení § 100 odst. 3 o. s. ř., kdy je-li to účelné a vhodné, může předseda senátu účastníkům řízení nařídít první setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin a přerušit řízení, nejdéle však na dobu 3 měsíců. Pokud se účastníci bez zbytečného odkladu nedohodnou na osobě mediátora, vybere jej ze seznamu vedeného ministerstvem předseda senátu. Po uplynutí 3 měsíců soud v řízení pokračuje. První setkání nelze nařídít po dobu platnosti předběžného opatření podle § 76b o. s. ř., které chrání oběti domácího násilí. Soud může uložit

účast na mimosoudním mediačním jednání, pokud to uzná za účelné a vhodné, formulace „může“ by neměla vyjadřovat libovůli soudu, ale jeho kompetenci k uložení (David a kol., 2009, s. 464-465). Soud by měl také posoudit, zda nepůjde jen o formální opatření, které pouze oddálí konečnou úpravu a k žádným výsledkům nepovede (Bureš, 2009, s. 649). Proti usnesení, kterým soud nařídí první setkání s mediátorem, není možné dle ustanovení § 202 odst. 1 písm. p) o. s. ř. odvolání.

Možnost nařízení prvního setkání s mediátorem v rozsahu 3 hodin zůstala zachována i ve vykonávacím řízení ve věcech výchovy nezletilých dětí (ustanovení § 273 odst. 2 písm.a) o.s.ř.). Pokud spory rodičů dospěly do stádia, že jeden z nich dobrovolně neplní soudní rozhodnutí nebo soudem schválenou dohodu o výchově nezletilých dětí, může oprávněný podat návrh na soudní výkon rozhodnutí. Výkon rozhodnutí o výchově nezletilých dětí upravený v ustanoveních § 272 a násl. o.s.ř. je velmi specifický a odlišuje se od jiných druhů výkonu rozhodnutí. Cílem je předat dítě do výchovy tomu, kdo je v rozhodnutí určen, umožnit dítěti styk s druhým rodičem, popřípadě navrátit dítě (v případě mezinárodních únosů). Než soud přistoupí k výkonu rozhodnutí odebráním dítěte (v součinnosti s orgánem sociálně právní ochrany a Policií ČR), má od 1. 10. 2008, kdy nabyla účinnosti novela občanského soudního řádu, ještě další dvě možnosti. Jde o možnost stanovit, je-li to účelné, plán navykacího režimu (pro postupný kontakt s oprávněnou osobou) nebo uložit tomu, kdo neplní dobrovolně soudní rozhodnutí, účast na mimosoudním mediačním jednání (ustanovení § 273 odst. 2 písm. a) o.s.ř.). Z dílce tohoto ustanovení je možné vyvodit, že uložit mediaci je možné jen povinnému (tomu, kdo má dítě odevzdat), nikoli oprávněnému. Je třeba doufat, že oprávněný bude mít zájem na upozaděním konfliktu v zájmu dítěte, které je nejvíce nuceným odnětím postiženo.

Mediace dle navrhovaného zákona o zvláštních řízeních soudních

Ve vládním návrhu dochází k vydělení zejména nesporných řízení z občanského soudního řádu do zvláštního právního předpisu. S ohledem na přednostní smírné řešení konfliktu je stanovena i v tomto navrhovaném znění informační povinnost soudu o možnostech mediačního jednání (ustanovení § 9 navrhovaného zákona). Jelikož do režimu tohoto zákona bude patřit i řízení o rozvod manželství, bude mít soud informační povinnost o možnosti mediačního jednání. V tomto řízení však nebude možnost mediačního jednání nařídít.

V rámci péče soudu o nezletilé, tedy zejména při rozhodování o péči o nezletilé dítě, o stanovení výživného, styku s dítětem, o rodičovské odpovědnosti, o předání a navrácení dítěte, o zastupování dítěte, o správě jeho jmění a o souhlasu s právním jednáním nezletilého dítěte, je možnost nařízení mediace upravena v ustanovení § 470

navrhovaného zákona. Z něho vyplývá, že za účelem ochrany zájmu dítěte soud vede rodiče k nalezení smírného řešení. Soud může rodičům uložit na dobu nejdéle 3 měsíců účast na mimosoudním smířím nebo mediačním jednání nebo rodinné terapii, nebo jim nařídí setkání s odborníkem v oboru pedopsychologie. Soud může uložit i jiné formy alternativního řešení sporu, než je mediace podle zákona o mediaci. Bohužel se znění zákona vrací k formulaci nařízení mediačního jednání, nikoli nařízení prvního setkání s mediátorem. Lze si totiž jen obtížně představit, že by stranám konfliktu bylo nařízeno, aby se pokusily uzavřít smír, tedy aby spolu komunikovaly a dohodly se na řešení svého konfliktu.

Ostatní rodinněprávní spory, jako je vypořádání společného jmění manželů, vyživovací povinnost mezi manžely nebo rozvedenými manžely, výživné neprovdané matky apod. budou i nadále po přijetí navrhované úpravy řešeny podle občanského soudního řádu.

Rodinná mediace jako nástroj sociálně-právní ochrany

V sociální práci může být mediace poskytována v rámci sociálně-právní ochrany. Tou stát poskytuje pomoc dítěti a jeho rodičům, která směřuje zejména k ochraně práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu a k obnovení narušených funkcí rodiny. Orgány sociálně-právní ochrany dětí jsou definovány v ustanovení § 4 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen ZSPOD). Jejich základní funkce spočívá v preventivní a poradenské práci s rodinou, která je ohrožená. Ohrožení se může projevit tím, že rodiče neplní řádně své povinnosti, které jim vyplývají z rodičovské zodpovědnosti, nebo dítě má výchovné problémy, které rodiče nezvládají, popřípadě rodiče jsou ve sporu o úpravě výchovy dítěte nebo ve sporu o styk s dítětem.

Orgán sociálně-právní ochrany dětí pomáhá rodičům při řešení výchovných problémů, které souvisí s péčí o dítě, popřípadě jim poskytne nebo zprostředkuje odbornou poradenskou pomoc. Pokud taková pomoc bude doporučena a rodiče ji nevyužijí, může orgán sociálně-právní ochrany dětí uložit (ustanovení § 12 ZSPOD) rodičům povinnost využít odbornou poradenskou pomoc. Obecní úřad obce s rozšířenou působností tak může uložit rodičům povinnost využít odbornou poradenskou pomoc, pokud rodiče nejsou schopni řešit problémy spojené s výchovou dítěte bez odborné poradenské pomoci, zejména při sporech o úpravě výchovy dítěte nebo úpravě styku s dítětem nebo nedbali na doporučení spolupracovat s pověřenými osobami, poskytovateli odborných poradenských služeb nebo mediátorem.

Nově je také do katalogu výchovných opatření v ustanovení § 13 ZSOD zařazena vedle napomenutí, omezení a dohledu možnost uložit rodičům nebo jiným oso-

bám odpovědným za výchovu dítěte povinnost využít odbornou poradenskou pomoc nebo povinnost účastnit se jednoho setkání se zapsaným mediátorem v rozsahu 3 hodin. Tato výchovná opatření může uložit obecní úřad obce s rozšířenou působností. Je však třeba zdůraznit, že v praxi orgány sociálně-právní ochrany dětí většinou mediaci doporučují a k jejímu nařízení přistupují spíše zřídka.

Pokud by rodiče povinnost využít pomoc odborného zařízení nebo povinnost účastnit se prvního setkání se zapsaným mediátorem nebo na rodinné terapii, o jejímž uložení rozhodl ZSPOD, za něž lze uložit pokutu do 20 000 Kč.

Rodinná mediace dle zákona o sociálních službách

V roce 2006 se Parlament ČR usnesl na přijetí zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (dále jen zákon o SSL). Tento zákon upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím sociálních služeb a příspěvku na péči, podmínky pro vydání oprávnění k poskytování sociálních služeb, výkon veřejné správy v oblasti sociálních služeb, inspekci poskytování sociálních služeb a předpoklady pro výkon činnosti v sociálních službách. Zákon také upravuje předpoklady pro výkon povolání sociálních pracovníků.

K základním zásadám zákona patří nárok na bezplatné poskytnutí základního sociálního poradenství (dle § 37 odst. 2 zákona) o možnostech řešení nepříznivé sociální situace nebo jejího předcházení a dále zásada, že sociální služby musí být poskytovány v zájmu osob a v náležitě kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod osob.

Podle tohoto zákona se sociální službou rozumí činnost nebo soubor činností zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení.

Výše zmiňovaná nepříznivá sociální situace se definuje jako oslabení nebo ztráta schopnosti z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsoby života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením.

Pod vlivem výše uvedených definic můžeme již záhy zhodnotit, že mediace může mít v zákoně o sociálních službách své místo, byť jím není přímo definována. Okruhy řešených situací a problémů jasně ukazují na podstatu témat projednávaných na mediaci, např. rozvod jako krizová sociální situace, kterou často provází oslabení schopnosti komunikace zainteresovaných členů rodiny a v důsledku tak dochází k oslabení funkcí rodiny jako takové

a mnohdy (není-li této oslabené komunikaci napomoženo) ke konfliktům se společností či dokonce k trestněprávnímu chování členů rodiny (Nováková, Holá, 2013).

Rodinnou mediaci poskytovanou jako sociální službu limitují dva již výše zmiňované zákony (zákon o SSL a ZSPOD). Konkrétně jde zejména o povinnosti vyplývající z § 88 zákona o SSL a Standardů kvality sociálních služeb (dle Přílohy č. 2 k vyhlášce č. 505/2006 Sb.) a dále o povinnosti pověřených osob daných zejména § 53 zákona o SPOD; oba zákony přitom souzní v otázce bezplatnosti. Každá sociální služba je povinna se zákonem o SSL a obsahem standardů řídit. Povinnosti uvedené v § 88 a standardy kvality jí pak dále ukládají povinnost zpracování svých vnitřních pravidel, pracovních postupů či vedení různých evidencí atp. Plnění standardů kvality a naplňování povinností vyplývajících z § 88 a dalších ustanovení zákona o SSL hodnotí inspekce, která je vykonávána v režimu zákona č. 552/1991 Sb., o státní kontrole, a provádí ji nově od roku 2012 krajská pobočka Úřadu práce (dosud inspekci vykonávaly krajské úřady a MPSV).

Jako jedny ze zásadních jsou pro práci s klienty v rámci SSL standardy č. 3 a 4 - jednání se zájemcem o sociální službu a smlouva o poskytování sociální služby; budeme se jim tedy věnovat blíže. Standard č. 3 stanoví, že poskytovatel má písemně zpracována vnitřní pravidla, podle kterých informuje zájemce o sociální službu srozumitelným způsobem o možnostech a podmínkách poskytování sociální služby a podle těchto pravidel poskytovatel postupuje. Dále se uvádí, že poskytovatel projednává se zájemcem o SSL jeho požadavky, očekávání a osobní cíle, které by vzhledem k jeho možnostem a schopnostem bylo možné realizovat prostřednictvím sociální služby. Poskytovatel má také písemně zpracována vnitřní pravidla pro postup při odmítnutí zájemce o SSL z důvodů stanovených zákonem a podle těchto pravidel postupuje.

V souvislosti s mediací dle zákona o SSL je důležité uzavírání smlouvy o poskytování sociální služby. Matoušek (2011) hovoří o tom, že osoba, která potřebuje sociální služby, a poskytovatel, jsou podle zákona povinni uzavřít o poskytnutí sociální služby smlouvu. V některých případech, především jde-li o poskytování služeb sociální péče, jsou subjekty povinny tuto smlouvu uzavřít v písemné formě. Smlouva o SSL obsahuje dle zákona tyto náležitosti:

- označení smluvních stran, druh sociální služby,
- rozsah poskytování sociální služby,
- místo a čas poskytování sociální služby,
- výši úhrady za sociální služby sjednanou v rámci výše úhrady stanovené v § 73 až 77 a způsob jejího placení,
- ujednání o dodržování vnitřních pravidel stanovených poskytovatelem pro poskytování sociálních služeb,
- výpovědní důvody a výpovědní lhůty,
- dobu platnosti smlouvy.

S uzavíráním smlouvy o poskytnutí mediace se počítá i u nově přijatého zákona č. 202/2012 Sb., o mediaci a o změně některých zákonů (zákon o mediaci). Ten v § 4 stanoví, že mediace je zahájena uzavřením smlouvy o provedení mediace. Tato smlouva musí obsahovat alespoň:

- označení stran konfliktu,
- jméno, popřípadě jména, příjmení a adresu místa podnikání mediátora,
- vymezení konfliktu, který je předmětem mediace,
- výši odměny mediátora za provedenou mediaci nebo způsob jejího určení, popřípadě ujednání o záloze nebo ujednání o tom, že mediace bude provedena bezplatně,
- dobu, po kterou má mediace probíhat, nebo ujednání o tom, že mediace má probíhat po dobu neurčitou.

Dalším, pro podmínky a pravidla rodinné mediace jako sociální služby určujícím ustanovením je zejména § 53 zákona o SPOD, který se věnuje povinnosti státních orgánů, dalších právnických a fyzických osob a pověřených osob. Ten stanoví, že na výzvu orgánů SPOD jsou pověřené osoby povinny sdělit bezplatně údaje potřebné podle tohoto zákona pro poskytnutí SPO, nebrání-li tomu zvláštní předpis. Povinnosti zachovávat mlčenlivost podle zvláštního právního předpisu (§ 12 odst. 2 občanského zákoníku) se nelze dovolávat, jestliže mají být sděleny údaje o podezření z týrání, zneužívání dítěte nebo zanedbávání péče o něj.

Mlčenlivost upravuje v § 100 také samotný zákon o SSL, který stanoví, že mj. i poskytovatelé sociálních služeb jsou povinni zachovávat mlčenlivost o údajích týkajících se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby, které se při své činnosti dozvědí, není-li dále stanoveno jinak. Tato povinnost trvá i po skončení pracovního vztahu. Povinnosti zachovávat mlčenlivost mohou být osoby uvedené ve větě první zproštěny pouze tím, v jehož zájmu tuto povinnost mají, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu. Údaje týkající se osob, kterým jsou poskytovány sociální služby, které se při své činnosti poskytovatelé dozvědí, sdělují jiným subjektům, jen stanoví-li tak tento zákon nebo zvláštní zákon (kterým je myšleno zejména dále zmíněné znění trestního řádu či občanského soudního řádu).

Povinnost sociální služby o poskytování informací a spolupráci však nejsou vymezeny jen vůči orgánům SPOD, ale také vůči soudu a Policii ČR, a to na podkladě § 367 a § 368 trestního zákoníku - kdy se jedná o povinnost oznamovat podezření ze spáchaní trestných činů na dětech orgánům činným v trestním řízení, § 8 a násl. trestního řádu - kde je stanovena povinnost poskytnout na dožádání informace Policii ČR, § 128 občanského soudního řádu (dále jen OSŘ) - který ukládá povinnost sdělit soudu skutečnosti, které mají význam pro řízení a rozhodnutí.

Zde považujeme za důležité podotknout, že právní rámec mediace jako sociální služby není zdaleka jednoduchý a existuje řada jeho různých výkladů, ať už právních či psy-

chosociálních. To, jak v praxi v současné době mediace jako sociální služba funguje, bývá výsledkem dlouhodobé práce mediátorů a sociálních pracovníků služby, práce na metodikách a standardech, spolupráce s externími poradci - zejména s právníky, výsledkem konsenzu s jednotlivými spolupracujícími OSPOD a soudy.

Závěr

Rodinné mediace je v České republice věnovaná pozornost zejména v praxi. To je samozřejmě dobře. Aby se mohla i praxe dále rozvíjet, je potřebné zabývat se tématem také teoreticko-empiricky. Na této úrovni se domníváme, že jí dosud nebyla věnována patřičná pozornost.

Článek je kritickou analýzou rodinné mediace v České republice, a to z hlediska jejích legislativních podmínek, specifíků, účastníků a praxe poskytování mediace. Téma je velmi aktuální, neboť situace byla změněna přijetím a nabytím účinnosti zákona č. 202/2012 Sb., o mediaci. Současně se k tématu mediace v civilních sporech vztahují některé české zákony, ale také mezinárodní právní akty. Na úrovni české legislativy je mediace regulována především zákonem č. 202/2012 Sb., o mediaci. Pak také zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a zákonem č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. Mediace může být poskytována v režimu sociálních služeb (zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách), dotýká se jí také zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník, v němž je zjevná tendence k řešení občanských konfliktů smírnou cestou. Na jedné straně je více možností, podle kterých je možné mediaci v České republice poskytovat, na druhé straně tím vzniká k využívání mediace sociálně a právně poměrně nepřehledné prostředí. Do tohoto kontextu se autorky snažily zasadit něco tak křehkého, jako je současná (česká) rodina, a tak citlivého, jako jsou konflikty v ní.

1 Článek je výstupem z výzkumného projektu Právníké fakulty Univerzity Palackého, IGA: Rodinná mediace, PF_2013_006.

Literatura:

- Adams, C. F. - Hubbard, R. M. Factors affecting the success of child guidance clinic treatment. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1936, Vol. 6, p81-102.
- Bakalář, E. et. al. Rozvodová tematika a moderní psychologie. Praha: Nakladatelství Karolinum. 2006.
- Beck, U. Riziková společnost: na cestě k jiné moderně. Praha: Sociologické nakladatelství. 2004.
- Beck, U. - Beck-Gernsheim, E. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity, 1995.
- Casals, M. M. Divorce mediation in Europe. *Electronic Journal of Comparative Law*, 2005, Vol 9. Dostupné z: <<http://www.ejcl.org/92/art92-2.html>> [on-line]. [cit. 2. 7. 2009]
- Fiala, J. K rozdílu mezi vypořádáním společného jmění manželů a uzavřením dohody o vypořádání. *Právní rozhledy*, 1999, roč. 7, č. 2, s. 79-81.
- Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999.
- Holá, L. Mediace a možnosti jejího využití. *Právo a rodina*, 2006, č. 5, s. 11.
- Holá, L. *Mediace v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2011.
- Holá, L. *Mediace. Způsob řešení mezilidských konfliktů*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2003.

- Holá, L. Možnosti a meze mediace v případech násilí mezi rodiči. In: DÁVID, R., SEHNÁLEK, D., VALDHANS, J. (Eds.). *Dny práva - 2010 - Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
- Hrušáková, M. Tzv. nesporný (smluvený) rozvod a mediace. *Bulletin advokacie*, 1999, č. 5, s. 29 - 35.
- Kilpatrick, A. C. Childhood sexual experiences: Problems and issues in studying long-range effects. *The Journal of Sex Research*, 1987, 23, 173-196.
- Klímeš, J. *Partneři a rozchody*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010.
- Králičková, Z. *Lidskoprávní dimenze českého rodinného práva*. Brno: Masarykova univerzita. 2009.
- Kressel, K. - Deutsch, M. Divorce therapy: An In-depth survey of therapists views. *Family Process*, 1977, Vol. 16, p 413-443.
- Kubicová, J. - Jusanová, E. - Patera, L. Rodinná mediace je prevencí i řešením rodinných a rozvodových sporů. Citováno z: <http://resenispou.cz/publik/uk2006.htm> [on line] [10. 2. 2012].
- Lacinová, L. - Michalčáková, R. - Ježek, S. Škála dětské percepce konfliktu mezi rodiči: česká verze dotazníku pro adolescenty. *Československá psychologie*, 2009, roč. 53, č. 1, s. 68 - 83.
- Matoušek, O. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. 2. vyd. Praha: Portál, 2011.
- Možný, I. *Sociologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.
- Možný, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.
- Novák, T. - Průchová, B. *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. Praha: Grada Publishing, 2007.
- Nováková, S. - Holá L. Rodinná mediace jako sociální služba. In: HOLÁ, L. a kol. *Mediace a možnosti využití*. Praha: Grada Publishing. Přípravováno do tisku.
- Novotná, V. - Schimmerlingová, V. *Sociální práce: její vývoj a metodické postupy*. Praha: Karolinum, 1992.
- Parkinson, L. *Family Mediation*. London: Sweet & Maxwell, 1997.
- Pavlát, J. Děti v rozvodových sporech: severoamerická studie (1980 - 2001). *Československá psychologie*, 2005, roč. 49, č. 5, s. 422 - 431.
- Pavlát, J. *Otcovství, děti a rodina. Česká a slovenská psychiatrie*, 2008, 104(4), s. 189-195.
- Radvanová, S. Význam rodinné mediace. *Právo a rodina*, 2001, č. 6, s. 10.
- Rozvodovost. <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost> [on-line] [2. 5. 2013]
- Singly, F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
- Šťastná, A. *Harmonizace rodiny a rodičovství. Část 1 - Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství*. Praha: VÚPSV, 2005.
- Towle, C. The evaluation and management of marital status in foster homes. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1931, Vol. 1, p271 - 284.
- Evropská úmluva o výkonu práv dětí přijatá Radou Evropy 25. 1. 1996 ve Štrasburku. V ČR publikovaná pod č. 54/2001 Sb.m.s.
- Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 202/2012 Sb., o mediaci a o změně některých zákonů (zákon o mediaci)
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
- Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
- Doporučení výboru ministrů členským státům Rady Evropy o rodinné mediaci č. R(98) 1 z 21. ledna 1998.
- Vládní návrh na vydání zákona o mediaci a o změně některých zákonů Důvodová zpráva I. Obecná část. Citováno z: <http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=72721> [12. 2. 2012].

Obě autorky působí na Právníké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde se zabývají mimo jiné rovněž problematikou rodinné mediace.

OKNA po deseti letech

Antonín Janýška

Tento příspěvek si nedělá ambice na to, aby byl hodnocen jako odborný. Je spíše pokusem o popis vzniku kvalitní, odborné a hluboce lidské sociální služby. Na začátku nebyly odborné teorie, ale emoce a touhy konkrétních lidí, konkrétních rodin. To, co u těchto rodin asi „chybělo“, byla sebelítost. To, co u těchto rodin zřejmě rozhodovalo, byla jistota, že když si nepomůžou samy, musí se smířit i s tím, co se jim nelíbí. Dnes jsou OKNA občanským sdružením, které podporuje osoby se zdravotním handicapem a jejich rodiny v aktivním, smysluplném a důstojném způsobu života, napomáhá jejich zapojení do běžných společenských aktivit a vytváří nové příležitosti pro seberealizaci a osobní růst.

Je mnoho občanských iniciativ, které vzniknou jako protest proti něčemu. Většina protestů má své racionální příčiny. Pokud se jakýkoliv typ protestu týká problematiky osob s handicapem, snadno se k veřejnosti dostanou neúplná fakta. Hlavní protagonisté většiny protestů si totiž snadno najdou cestu k médiím. Pak se o protestu píše v novinách a vysílá v rozhlase a v televizi. Jsou protesty, které se navenek projeví agresí či nespravedlivým obviňováním a jako takové nemohou znamenat nic pozitivního. Většina protestů šťastně končí tím, že se najde cesta k odstranění nejasností. Nebo tím, že se uspokojí ambice jednotlivců a problém si žije dál svým vlastním systémovým životem. Existují ale také protesty, které byly začátkem něčeho úplně nového a dobrého. Protestem tak může být nastartován první krok dopředu. To ale protestující musí vědět, kam má ten jejich první krok směřovat, aby protest mohl sloužit především jako impulz pro pozitivní vývoj.

Proč vznikla OKNA

„Je to postižený, chcete to vidět, nebo to dáte rovnou do ústavu?“ I taková slova mohly ještě v devadesátých letech minulého století slyšet v porodnici některé matky. Pravdou je, že ne každá matka takovou skutečnost unesla a domů se po porodu vrátila bez novorozence dítěte. A nám nepřisluší, abychom to soudili. Existují však matky, které naprosto nepochybovaly o tom, že jejich dítě patří do jejich rodiny, i když má nějaký handicap. Tyto matky a všichni členové rodin dětí s postižením pak všemožně hledali a hledají způsoby, jak co nejlépe prožít společný čas. Jak připravovat dítě s handicapem na samostatný život, až už rodiče nebudou mít sílu k podpoře a sourozenci budou mít každý dost starostí se svou vlastní rodinou. Čas na přípravu k samostatnému životu je velmi krátký. To si všichni rodiče uvědomí zejména tehdy, když končí základní školní docházka jejich dítěte. Pak znovu mohou slyšet ten jednoduchý recept: „dejte to do ústavu“. A právě v tomto okamžiku začali někteří rodiče v Jindřichově Hradci „protestovat“ proti místním zažitým zvyklostem, aby své milované děti „dali“ do velkého ústavu, který byl k dispozici. A protože věděli, že nestačí jen protestovat, hledali také rady. Jakou cestou jít, aby jejich dospívající děti s handicapem

mohly žít alespoň trochu svobodný, samostatný a důstojný život mezi lidmi „bez handicapu“. Jinými slovy, aby jejich děti nemusely vyměnit život v rodině za život v ústavu mimo rodinu a aby to přitom rodina všechno zvládla. Měli to štěstí, že pro radu nemuseli jít příliš daleko. Už během základní školní docházky svých dětí do zvláštní školy přicházeli do kontaktu s paní učitelkou, která dělala víc, než jenom učila. Ona také naslouchala. Jak svým žákům, tak jejich rodičům. Všichni společně pak „protest“ proti umístění dětí do „velkého“ ústavu přetvářeli do desítek, možná stovek konkrétních otázek, na které společně hledali odpovědi a konkrétní řešení. A tak začalo v Jindřichově Hradci už v průběhu roku 2001 vznikat něco, co dostalo v roce 2003 konkrétní podobu a název. V roce 2003 bylo totiž z iniciativy rodičů dětí s handicapem, jedné paní učitelky a několika dalších spolupracovníků oficiálně založeno občanské sdružení OKNA.

Poznámka:

Až potud se zdá být příspěvek pouhým vyprávěním. Pokud si spolu s dějem velmi konkrétně nepředstavíte také jeho jednotlivé účastníky. Je třeba zdůraznit obrovskou statečnost rodičů dětí s handicapem. Naše společnost konzumující propagandistická prohlášení „velkomyslně“ pořádá sbírky „na lidi s handicapem“, pořádá benefiční koncerty, kde například profesionální zpěvačka zpívá vedle nevidomé amatérské zpěvačky, občas teatrálně předvádí, co lidé s handicapem dokázali na speciální olympiádě, atd. atd. Poslanci po dlouhých rozpočtových jednáních „velkomyslně“ přidají nějaký ten milion do státního rozpočtu na sociální služby, místo co by tam dodali tolik peněz, kolik je na kvalitní sociální službu reálné potřeba. Nikdo však zatím nedoceníl rodiče, kteří „překonalí celý svět i sami sebe a své představy a sny“, přijali dítě s handicapem a s obrovskou láskou a s obrovským úsilím jej vedou „do normálního života“. Hluboká úcta vytrvalosti otců, rukypolíbení a obrovský obdiv trpělivosti matek.

Jak vznikl název

Název občanského sdružení nebyl zvolen náhodně. Symboliku názvu je možné vidět v několika rovinách. První rovina symboliky názvu „OKNA“ vyjadřuje základní vlastnosti prostředí, které musí obklopuvat člověka

s handicapem, aby mohl svůj handicap překonat: OTEVŘENOST, KOMUNIKACE, NADĚJE, AKTIVITA. Druhá rovina symboliky názvu může být v tom, že nejkrásnější výhled z OKNA je tam, kde se cítíme dobře, kde jsme „v pohodě“, kde máme čas a náladu se z toho okna podívat. A třetí rovina symboliky názvu OKNA spočívá v tom, že z každého okna může být jiný výhled. Když se podíváme ráno, v poledne a večer, když se podíváme na jaře, v létě, na podzim či v zimě, pokudžé vidíme něco jiného. Stejně tak mnohotvárný a plnohodnotný by měl být i život lidí s handicapem. A po tom toužili i rodiče dětí s handicapem a věděli, že po tom touží i jejich děti, protože tak se přece žije „u nás doma“. Proto měli hrůzu z toho, že by jejich děti měly strávit život ve velkém ústavu s dlouhými chodbami, se společnými záchody, mezi lidmi, se kterými si třeba nebudou rozumět, s budičkem a večerkou, s nástupem na snídani, oběd a večeři. Bez naděje na změnu. Bez naděje na realizaci vlastních přání. Co na tom, že tam v tom ústavu žijí desítky a stovky lidí s handicapem, kteří mají stejné starosti. A že tam pracují lidé, kteří mají pro ty starosti pochopení a určitě chtějí i pomoci. Není to prostě normální životní prostředí. Není to prostředí pro život „mého dítěte“. Do tohoto prostředí nemůže jít „moje dítě“ žít - to je ten protest. To je odmítnutí místní nabídky řešení sociálního problému. OKNA, vznik občanského sdružení OKNA, to je to lidsky přijatelné řešení. Řešení, které vybočuje z místních zvyklostí, ze stávajícího systému sociálních služeb. Je to „netradiční“ řešení, které v době svého vzniku nemusí být do stávajícího systému začleněno.

Jak se rozvíjela OKNA

Hned na začátku působení občanského sdružení OKNA využili zakladatelé vynikající příležitost ke spolupráci s Fakultou managementu Jihočeské univerzity. Díky tomu byl zahájen a realizován Program Pět P. To je nestátní sociálně-preventivní program věnující se dětem školního věku, které jsou kvůli svému zdravotnímu či sociálnímu handicapu vyřazovány ze společnosti. Pomocí přátelského vztahu s dospělým kamarádem se u dítěte zmírňuje izolovanost, zvyšuje se samostatnost a sebevědomí, posiluje se jeho individualita a dítě si zvyká na prostředí mimo rodinu. Označení Pět P je zkratkou pěti klíčových slov prolínajících se

celým programem: PŘÁTELSTVÍ, PODPORA, PREVENCE, PÉČE, POMOC. Program je českou alternativou amerického mentoringového programu „Big Brothers, Big Sisters“, který má více než stoletou tradici. V naší republice oslaví program Pět P patnácté výročí a funguje téměř ve dvaceti městech.

Zahájení a rozvíjení programu Pět P je postaveno na práci dobrovolníků. Za deset let existence občanského sdružení OKNA prošlo programem více než 70 dobrovolníků a 40 dětí. Dohromady tedy bylo za deset let vytvořeno přes 70 různých dvojic. Každá dvojice byla zcela originální a během let procházela vývojem na základě konkrétních potřeb konkrétních klientů. Způsob práce musel zcela zákonitě kopírovat vývoj dítěte od nástupu do školy až do věku jeho dospělosti. Svým způsobem program Pět P nastartoval a směřoval vývoj a rozšiřování činnosti celého občanského sdružení OKNA. Stojí za to stručně popsat rozvoj aktivit po jednotlivých letech:

- 2003** Vznik sdružení, individuální poradenství, sociálně-preventivní program Pět P,
- 2004** Poradenství, rodičovská skupina, kroužek Setkání s řemeslem, Pět P, tábor,
- 2005** Poradenství, rodičovská skupina, kroužek Setkání s řemeslem, Pět P, tábor, město Jindřichův Hradec darovalo sdružení dům, začínají opravy domu,
- 2006** Poradenství, rodičovská skupina, kroužek Setkání s řemeslem, Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, klub maminek, vzdělávání rodičů, budování Komunitního centra Okénko, realizace Globálních grantů Světlo pro Okna, Zdravé finance pro Okna, program HELPP pro dospělé s handicapem, zkušební provoz chráněné dílny,
- 2007** Poradenství, rodičovská skupina, kroužek Setkání s řemeslem, Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, klub maminek, vzdělávání rodičů, budování Komunitního centra Okénko, realizace Globálních programů Světlo pro Okna, Zdravé finance pro Okna, vzdělávání pracovního týmu Oken, Kapři, Školáci, Růžička,
- 2008** Poradenství, rodičovská skupina, Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, HELPP, Školáci, D-klub pro domov seniorů, Růžička, Kapři, vzdělávání pracovního týmu Oken, přístavba domu - dvě bezbariérové garsoniéry, zahájení poskytování služby sociálně-terapeutické dílny,
- 2009** Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, D klub pro domov seniorů, Růžička, Kapři, plavecké závody, vzdělávání pracovního týmu Oken, zahájení provozu služby Chráněné bydlení, provoz služby Sociálně-terapeutické dílny, provoz pěti chráněných dílen (knihařské, textilní, dřevodílny, výtvarné, košíkářské). Počátek realizace grantu OPVK „Šance pro každého“,
- 2010** Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, D klub, Růžička, Kapři, spor-

ovní soustředění, plavecké závody, vzdělávání týmu Oken, provoz služby Chráněné bydlení, provoz služby Sociálně-terapeutické dílny, provoz pěti chráněných dílen, realizace grantu OPVK „Šance pro každého“, pomoc náhradním rodinám, domácí péče o člověka s tracheostomií,

- 2011** Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, D klub, Růžička, Kapři, sportovní soustředění, plavecké závody, vzdělávání týmu Oken, provoz služby Chráněné bydlení, provoz služby Sociálně-terapeutické dílny, provoz čtyř chráněných dílen (knihařské, textilní, dřevodílny, výtvarné), pomoc náhradním rodinám, domácí péče o člověka s tracheostomií,
- 2012** Pět P, tábor, půjčovna pomůcek, knihovna, D klub, Růžička, Kapři, sportovní soustředění, plavecké závody, vzdělávání týmu Oken, zdvojnásobení kapacity služby Chráněné bydlení, navýšení kapacity a stěhování služby Sociálně-terapeutické dílny a tří chráněných dílen (knihařské, textilní, výtvarné) do nově opravených prostor „bývalé Ladovky“, dřevodílna zůstává v původních prostorách, pomoc náhradním rodinám, domácí péče o člověka s tracheostomií, pobytová akce pro dospělé klienty, zahájení provozu prodejní galerie a kavárny.

Toť jenom stručný výčet aktivit, které mají svou konkrétní náplň a svou cílovou skupinu. Za tímto výčtem se skrývají stovky hodin práce dobrovolníků i profesionálů, obrovské úsilí, ale i podpora dobrých lidí, sponzorů, firem poskytnutých služeb, návštěvníků benefičních akcí.

Od roku 2003 do roku 2005 byla práce sdružení realizována ryze dobrovolnický. Přibývajících aktivit a postupný vznik dalších pracovišť si vynutily zaměstnávání profesionálů. Občanské sdružení OKNA provozuje 5 samostatných pracovišť: Chráněné dílny, Prodejní galerie Okénko, Sociálně-terapeutická dílna Okénko, Chráněné bydlení Okénko, Dobrovolnické centrum. V roce 2013 se na těchto 5 pracovištích Oken můžeme setkat se 34 zaměstnanci s různě koncipovanými pracovními smlouvami, s pracovními úvazky respektujícími zdravotní stav a individuální potřeby zaměstnanců. Protože nejenom uživatelé služeb, ale i velká část zaměstnanců má nějaký handicap, který jim prakticky znemožnil uplatnění na tzv. volném trhu práce. Životní styl uživatelů služeb se blíží normálnímu standardu běžného občana. Bydlí doma s rodiči nebo ve službě Chráněné bydlení, chodí do práce do chráněných nebo sociálně-terapeutických dílen, mají své volnočasové aktivity, jezdí na „dovolené“. Ano, vedle popsaných aktivit realizují Okna i pobytové akce: prožitkový tábor pro děti s handicapem, sportovní tábor pro děti a teenagery s handicapem, rekreační pobyt pro uživatele chráněného bydlení, vzdělávací pobyt pro pěstouny s dětmi.

„Kdo“ jsou tedy OKNA dnes

Popisovaná aktivita vznikala postupně „odspodu“, protože rodiče dětí s handicapem hledali pro své děti smysluplnou budoucnost. Nechtěli peníze, aby budovali nové domy a zaměstnávali desítky odborníků. Nechtěli jen sliby, že to přece „bude zase dobré“. Nečekali jen na pomoc města či státu. Chtěli konkrétní odpovědi na otázky proč - jak - kdy - kde - kdo. Chtěli konkrétní skutky a pro budoucnost svých dětí udělali obrovské množství práce, aniž by jenom čekali s otevřenou dlaní. Byli velmi vytrvalí a nechali si poradit. Dokázali své osobní přání a touhy podřídit odbornému vedení a naučili se všichni spolupracovat. V tom byli a jsou zcela výjimeční.

Okna jsou občanské sdružení, které podporuje osoby se zdravotním handicapem a jejich rodiny v aktivním, smysluplném a důstojném způsobu života, napomáhá jejich zapojení do běžných společenských aktivit a vytváří nové příležitosti pro seberealizaci a osobní růst.

Pracují zde profesionálové

Velká část zaměstnanců má za sebou trpké a mnohaleté zkušenosti s vyhledáváním vhodného pracovního uplatnění. Občanské sdružení OKNA úspěšně spolupracuje s ÚP a s maximálním porozuměním dokázalo vytvořit pracovní místa „na míru“ lidem s handicapem. Na těchto nově vytvořených pracovních místech „na míru“ lidé s handicapem maximálně využívají své schopnosti i získané dovednosti. Jejich sociální status se zcela otočil. Z těch, kteří byli závislí na pomoci, se stali odborníci, kteří mohou sami pomáhat. Pro tyto zaměstnance znamenalo pracovní uplatnění nový životní start. A protože si vyzkoušeli, co to je být odmítán, litován, přehlížen, dokázali na základě vlastních prožitků a zkušeností povzbudit ty uživatele i jejich rodiče, kteří ztrácejí naději a odvahu.

Budoucnost

Budoucnost od všech zainteresovaných vyžaduje:

- Pokračovat v započaté práci, která nikdy nekončí.
- Hledat a nalézt odpovídající stabilní finanční zdroje.
- Neztratit odvahu a vytrvalost.
- Nikdy nezapomenout na to, proč a pro koho OKNA vznikly.
- Žít s vědomím, že minulost se nevrátí, ať už byla dobrá, nebo špatná.
- Neztráta přítomnost.
- Připravovat budoucnost nejen pro sebe, ale i pro ty, kteří by bez naší pomoci mohli „padnout“.

Aktuální příklad výsledků činnosti

Dva z klientů, Patricie a Radek, uživatelé chráněného bydlení a sociálně-terapeutické dílny, vystavovali své obrázky na Art festu v Českých Budějovicích, pořádaném Volným sdružením Jihočeských výtvarníků. Sklidili velký úspěch - ve své kategorii obsadili první a třetí místo a přímo na akci

prodali 8 obrázků. Terapeutka ze sociálně terapeutické dílny s nimi chodí 2x týdně malovat do Galerie Okénko a oba uživatelé nejen díky tomu ohromně rozkvetli. Mají i podobný osud, oba jsou „odložená“ miminka, odsouzená k trvalému „ležáctví“. Měli však štěstí - Radek vyrostl u pěstounky, která mu ohromně moc dala, ale časem se vyčerpala a nebyla schopná se o něj dále

starat. Pak žil v nějakém zařízení - totálně utlumený medikací a velmi konfliktní. V péči Oken je od r. 2010. Chodí tancovat, malovat, umí vařit, občas s námi chodí do kostela a je tam rád. Patricie vyrostla v ústavu, byla také „ležák“, ale měla opravdu výborné „tety“. Věnovaly jí velmi trpělivou, důslednou a obětavou péči. Chodí, tvoří, raduje se ze života. V péči Oken je také od

r. 2010, má samostatný pokoj. Maluje, tančuje, pracuje s korálky, plete, chodí do galerie. A teď tito dva zažili k radosti všech opravdu veliký úspěch a navíc ve velkém městě.

Více informací o činnosti, aktivitách a potřebách tohoto občanského sdružení naleznete na www.okenko.eu.

Transformace pobytových sociálních služeb jako podpora uplatňování práv osob s mentálním postižením

Jana Skalová

V současné době, pod vlivem vlny změn v přístupu k poskytování pobytových sociálních služeb, dochází konečně ke změně k lepšímu i pro osoby s mentálním postižením. Je kladen větší důraz na respektování a dodržování práv těchto lidí, vznikají organizace a projekty, jež se daným tématem zabývají a celý proces podporují. Transformace pobytových sociálních služeb představuje posun k lepšímu životu pro ty, jež dosud žili v režimovém zařízení pobytových sociálních služeb.

Vztah k lidem se zdravotním postižením a úroveň péče o ně je významný ukazatel společenské, hospodářské a kulturní úrovně země. Zdravotní postižení představuje pro člověka významnou sociální událost, která je jen obtížně srovnatelná se situacemi závislými či odvozenými od lidského konání. Před rokem 1989 bylo postavení lidí se zdravotním postižením v naší společnosti charakterizováno segregací. Revoluce v roce 1989 a změna politického režimu v naší republice přinesla změny ve všech sférách veřejného dění. Vlna těchto změn v pozitivním slova smyslu zasáhla i oblast poskytování sociálních služeb. Teprve po roce 1990 se začalo konečně hovořit o integračních přístupech a ve větší míře prosazovat uplatňování práv osob zdravotně postižených. Jako nejvíce ohroženou skupinu v boji o ochranu jejich práv vnímám osoby s mentálním postižením v pobytových zařízeních sociálních služeb. Velice často se můžeme setkat s mylným názorem, že lidé s mentálním postižením mají jiná (omezená) práva než ostatní, a bohužel stále poměrně často dochází (ať již vědomě či bez zjevného úmyslu) k porušování, respektive upírání základních práv lidem s postižením.

Lidská práva

Myšlenka lidských práv, jejich definování, ukotvení a především jejich dodržování je stěžejním prvkem vyspělé moderní společnosti. Základní lidská práva jsou v České republice definována a zajišťována nejvyšší právní normou právního řádu našeho státu, a to Ústavou České republiky¹. Součástí ústavního pořádku je Listina základních práv a svobod² (článek 3 zákona č. 1/1993 Sb. - Ústava České republiky), jež přibližuje, „co jsou lidská práva“, a jejíž první věta „Lidé jsou si rovni v důstojnosti a právech“ zřetelně deklaruje podstatné. Základní práva a svobody vymezují prostor, v němž může člověk jednat na základě vlastní svobodné vůle a do něhož není nikdo oprávněn vstupovat. Lidská práva zaručují každému především osobní svobodu, slušné zachá-

zení a možnost rozhodovat sám o sobě. Lidé s mentálním postižením mají stejná základní práva a svobody jako ostatní lidé³ (bez ohledu na to, zda jsou omezení nebo zbaveni způsobilosti k právním úkonům).

Mezi důležité nástroje, jež souvisí s oblastí lidských práv a poskytování sociálních služeb v České republice, je nutné zařadit také zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, prostřednictvím něhož došlo k uzákonění povinnosti dodržování Standardů kvality sociálních služeb⁴, ale je třeba také zmínit Etický kodex sociálních pracovníků České republiky⁵.

Česká republika při tvorbě své legislativy vychází a je v souladu s legislativou mezinárodních organizací, jichž je členem. Prostřednictvím článku 10 Ústavy⁶ ratifikovala zásadní mezinárodní dokumenty a úmluvy týkající se lidských práv. Mezi stěžejní závazky naší země, vyplývající z ratifikovaných dokumentů, jež jsou podstatné pro transformaci, je třeba zmínit především respektování a důraz na dodržování práva na život v běžném prostředí (komunitě), což znamená, že stát (včetně všech stupňů přenesené působnosti) „nesmí institucionalizovat lidi se zdravotním postižením ... a musí upustit od systematické politiky ústavní péče o lidi s postižením, resp. nesmí takovou politiku zavést“ (M. Matiaško, 2011). Dalším závazkem, který je naše země povinna plnit, je již samotná transformace poskytované péče v institucionálních zařízeních, jež „předpokládá deinstitucionalizaci, konkrétně přesun péče z institucí na služby v komunitě. Je preferováno, aby tento proces byl legislativně ošetřen a aby byla přijata národní politika pro transformaci institucionální péče s detailním plánem realizace práva na život v komunitě“⁷ (M. Matiaško, 2011).

Transformace pobytových sociálních služeb

Transformace pobytových sociálních služeb přispívá svou podstatou k respektování či posilování dodržování práv osob s mentálním postižením. Představuje nový (jiný)

přístup k poskytování pobytových sociálních služeb a především nový náhled na postoj k osobám, jež tyto služby využívají.

Transformace pobytových sociálních služeb přináší přeměnu tzv. modelu ústavního do modelu sociálního začleňování. Může být definována jako „změna velkokapacitní ústavní služby pro lidi s postižením na bydlení a podporu v běžném prostředí. Lidé s postižením díky transformaci přecházejí z velkých ústavů do bytů či rodinných domů v běžné zástavbě a žijí způsobem života, který je obvyklý pro jejich vrstevníky“ (www.trass.cz). V praxi to tedy pro pobytová zařízení znamená přechod z velkých budov a areálů, kde je vysoká koncentrace lidí s postižením na jednom místě a kde jsou uživatelé služeb izolováni od vnějšího světa, s cílem je léčit, vychovávat, socializovat či rehabilitovat, kdy uživatel služeb je postaven do role velkého dítěte (pacienta), je nucen se přizpůsobovat danému režimu v zařízení a nemá skoro žádný prostor pro vlastní rozhodování. Přechod do běžného života v běžném prostředí, kdy je kladen důraz na posílení dospělé role uživatelů, rozvoj jejich samostatnosti, nezávislosti a posílení vlastních kompetencí, kdy je podporováno samostatné rozhodování a možnost vlastní volby. Kdy je k člověku s mentálním postižením přístupováno jako k jakémukoli jinému člověku z našeho okolí, z široké veřejnosti. Základní lidská práva, jež jsou v těchto situacích nejvíce dotčena, jsou především právo na zajištění lidské důstojnosti (adekvátní oslovování, důraz na individualitu jedince, osobní rozvoj, čest a pověst, dále právo na zajištění osobní svobody (svoboda myšlení, vlastního názoru a rozhodování o svém životě, vhodné zacházení, volba trávení volného času) a právo na ochranu soukromí (ale i ochrana osobních vztahů, osobních údajů apod.).

Úspěch versus kritika transformace pobytových sociálních služeb

Úspěšný průběh celého transformačního procesu může být dosažen při splnění zá-

kladných podmínek, jež celý průběh ovlivňují. V první řadě vize úspěšné transformace představuje důkladnou přípravu zařízení, jež se rozhodne svou službu transformovat. Znamená to dlouhou, náročnou a pečlivou přípravu (transformační plán), jež zahrnuje práci s obcí, personálem, uživateli i jejich rodinami. K úspěšnému procesu transformace je nutné mít v dané lokalitě dostupné navazující zdroje a služby, jež daného poskytovatele v jeho činnosti podpoří.

Práce s personálem je jedním z hlavních klíčů k úspěchu celého procesu. Proto je třeba klást značný důraz na dostatečné vzdělávání personálu (není zde myšleno průběžné povinné vzdělávání), a to ve všech fázích celého procesu. Pochybnosti, nejasnosti, nezodpovězené otázky, to vše může mít negativní dopad na celý průběh transformace. Důležité je započít se systematickým odborným vzděláváním personálu dané služby s dostatečným předstihem před procesem transformace, tak aby celý tým byl řádně připraven na vstup do tak náročného procesu. Následně je třeba tento personál odborně „doprovázet“ celým procesem a po skončení transformace služby provést zhodnocení včetně poskytnutí zpětné vazby.

Nejenže personál „tvorí“ danou službu, ale především pracuje s uživateli služby, jež motivuje a ovlivňuje v názorech a myšlenkách. Mírní například také jejich obavy, jež jsou v případě tak veliké změny, již transformace pro uživatele služby představuje, značné. Obavy z neznámého prostředí, z nových lidí, informací, pravidel, zodpovědnosti a povinností. Ztráta léty zažitého režimu, relativního bezpečí „pohodlného“ ale závislého života či blízkých osob - spolubydlících. Samotný akt přestěhování není to nejnáročnější, ale přeměna v myšlení lidí, ať již personálu či samotných uživatelů služby je to, na čem úspěšnost celého procesu značně závisí. Ke snížení obav a odstranění nejistoty je třeba využívat všech dostupných způsobů předávání informací uživatelům dané služby, ale především aktivně pracovat na jejich začlenění do všech rozhodovacích procesů. Důležité je respektování a především pružné reagování na jejich měnící se potřeby.

Další oblastí, které je třeba se intenzivně při procesu transformace služby věnovat, je spolupráce se širokou veřejností. Kromě apelu na zvýšení informovanosti je důležitá postupná příprava na společné soužití, postupné fyzické propojení „obou světů“. Světa běžné populace a světa lidí s mentálním postižením z pobytového zařízení sociálních služeb. Důležité je veřejnosti jasně ukázat, že je „normální“ a zcela přirozené přistupovat k druhým (v našem případě k osobám s mentálním postižením) jako k běžným občanům naší společnosti.

Při realizaci transformačního procesu je třeba počítat i s překážkami, jež mohou proces transformace významně ovlivnit. Kritika ze strany odpůrců procesu transformace směřuje zejména k (v dnešní době silnému a pro mnoho poskytovatelů rozhodujícímu aspektu) vyšší finanční náročnosti. Náklad-

nější na počátku celého procesu jsou zcela jistě nové vyhovující prostory, a to ať již jejich zajištění (koupě, pronájem, výstavba), či jejich nové vybavení. Druhou otázkou, jež se vztahuje k finančním nákladům, je jak a na co využít objekty, v nichž byly sociální služby do doby jejich transformace poskytovány. S roztržštěním ústavu do menších komunit také souvisí potřeba navýšení personálu (což znamená opět navýšení finančních prostředků na mzdy, ochranné pracovní pomůcky, vybavení, vzdělávání apod.). Tyto faktory jsou to, co daný proces limituje po stránce materiální. Pružnost či spíše nepružnost legislativního ukořtení, nechuť, neochota, zažité stereotypy a upřednostňování osobních zájmů jsou pak hlavní nemateriální prvky, jež mohou daný proces zpomalit či úplně znemožnit.

Podpora transformace pobytových sociálních služeb v České republice

Procesu transformace pobytových sociálních služeb se v České republice věnuje řada významných projektů a studií. Vznikají neziskové organizace a instituce, jež se snaží o tomto procesu více informovat a jež poskytují podporu zájemcům ze stran ústavních zařízení o zapojení do transformace, a to ať již formou vzdělávání, metodické podpory, poradenství, či rozvojem návazných služeb v komunitě.

Za zásadní dokument, zaměřený na otázku transformace pobytových sociálních služeb, můžeme v České republice považovat „Koncepci podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné druhy sociálních služeb poskytované v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti“⁸. V rámci této koncepce byl spuštěn i pilotní projekt Ministerstva práce a sociálních věcí s názvem „Podpora transformace sociálních služeb“⁹. Významné aktivity probíhají rovněž v rámci zmíněného projektu Ministerstva práce a sociálních věcí, kdy bylo vytvořeno na „národní úrovni prostředí pro transformaci pobytových zařízení sociálních služeb na služby komunitní“ (www.trass.cz), pod hlavičkou zřízeného Národního centra podpory transformace sociálních služeb¹⁰. Součástí těchto aktivit je také individuální projekt pod názvem „Transformace sociálních služeb“¹¹, jež se soustřeďuje na posilování kompetencí uživatelů pobytových služeb žijících v daném zařízení či při procesu jeho opouštění. Z neziskové sféry můžeme krátce připomenout některé známé organizace působící v oblasti lidských práv, transformace a začleňování osob s postižením do běžné společnosti, jako jsou např. QUIP - Společnost pro změnu¹², Fokus, sdružení pro péči o duševně nemocné¹³, Centrum pro výzkum a inovaci v sociálních službách, o. s., Liga lidských práv¹⁴, či zmínit nově vznikající organizaci Centrum podpory transformace, o. p. s.¹⁵

Závěr

Závěrem bych chtěla shrnout, že proces transformace pobytových sociálních služeb

není jednoduchý. Má svá úskalí a stinné stránky. Přesto si myslím, že má smysl a je důležité v něm pokračovat. Transformace pobytových zařízení sociálních služeb je v naší zemi novým prvkem, jenž je v jakémsi prvním kole a jehož výsledky a přínosy se v plné míře teprve ukážou. Přesto již nyní můžeme pozorovat přínosy při pohledu na konkrétní jednotlivé uživatele služeb, na změnu jejich života k lepšímu. Budu věřit, že směr, jakým se transformační proces ubírá, bude i nadále podporován a rozvíjen.

- 1 Zákon č. 1/1993 Sb. - Ústava České republiky
- 2 Zákon č. 2/1993 Sb. - Listina základních práv a svobod
- 3 Zákon č. 2/1993 Sb. - Listina základních práv a svobod - Článek 5: „Každý je způsobilý mít práva.“
- 4 Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (ve znění pozdějších předpisů), § 88 „Poskytovatelé sociálních služeb jsou povinni“ pís. h) „dodržovat standardy kvality sociálních služeb“
- 5 Společnost sociálních pracovníků ČR - www.socialnipracovnici.cz
- 6 Zákon č. 1/1993 Sb. - Ústava České republiky - článek 10: „Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.“
- 7 Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice (Právo na nezávislý způsob života a život v komunitě podle článku 19 CRPD a závazky České republiky)
- 8 Koncepce schválena dne 21. února 2007 usnesením vlády č. 127.
- 9 Neinvestiční projekt financovaný z Evropského sociálního fondu - Operační program lidské zdroje a zaměstnanost, na jehož výstupy (realizaci transformačních plánů) u vybraných zařízení navazuje čerpání finančních prostředků z Evropského fondu pro regionální rozvoj - Integrovaný operační program.
- 10 Projekt je financovaný prostřednictvím Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR
- 11 Tento projekt získal dne 21. 11. 2013 ocenění „Projekt roku 2013“
- 12 <http://www.kvalitavpraxi.cz/>
- 13 <http://www.fokus-cr.cz/>
- 14 <http://llp.cz/>
- 15 www.podporatransformace.cz

Literatura:

- Etický kodex sociálních pracovníků České republiky - Společnost sociálních pracovníků ČR [online]. Dostupné na <http://socialnipracovnici.cz/sekce-socialnich-pracovniku/article/ke-stazeni>.
- Gerloch, Aleš - Šturma, Pavel a kol. Ochrana základních práv a svobod v proměných práva na počátku 21. Století v českém, evropském a mezinárodním kontextu. Praha: Auditorium, 2011. 536 s. ISBN 978-80-87284-23-0.
- Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné druhy sociálních služeb poskytované v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti [online]. Dostupné na http://www.mpsv.cz/files/clanky/3858/Koncepce_podpory.pdf.
- Matiaško, Maroš. Úmluva OSN o právech osob se zdravotním postižením a transformace sociální péče v České republice (Právo na nezávislý způsob života a život v komunitě podle článku 19 CRPD a závazky České republiky). Praha: MPSV, 2011, 77 s.
- Sobek, Jiří a kol. Práva lidí s mentálním postižením. Příručka pro poskytovatele sociálních služeb. Praha: Portus Praha, o.s., 2007. 99 s. ISBN 978-80-239-9399-8.
- Projekt Transformace sociálních služeb (2013-2015) [online]. Poslední revize 25.12.2013. [cit. 10.12.2013]. Dostupné na <http://www.trass.cz/TrassDefault>.

aspx?rid= 58225&app=Article&grp=Content& mod= ContentPortal&sta=ArticleDetail&pst=ArticleDetail&p1=OID_INT_8879&p2=Header_BOOL_True&p3=RoundPanel_BOOL_True&p4=VPath_STRING_&aco de=93859072.

Transformace sociálních služeb pro lidi s postižením [online]. Poslední revize 25.12.2013. [cit. 10.12.2013]. Dostupné na <http://www.trass.cz/>.
Zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
Zákon č. 2/ 1993 Sb., Listina základních práv a svobod

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (ve znění pozdějších předpisů)

Informační servis čtenářům

Konference o chudobě v České republice

Mladí lidé představují každý rok největší skupinu migrujících osob a činí tak hlavně s úmyslem nalézt kvalitní práci, lepší životní podmínky, dosáhnout vzdělání, ve snaze spojit rodinu či z humanitárních důvodů. V roce 2010 procházelo v zahraničí terciárním vzděláváním 3,6 mil mladých lidí. Příležitostí k tomu projednat, jak řídit globální toky migrace za prací nejen mladých lidí a zajistit, aby měly pozitivní efekt jak na země původu, tak na cílové země, se stalo podzemní setkání „Hig-Level Dialogue on International Migration and Development“ v New Yorku.

V úterý 12. listopadu uspořádala Masarykova demokratická akademie (MDA) pod záštitou předsedy Senátu M. Štěcha konferenci s názvem "Chudoba v České republice". Konference si kladla za cíl upozornit co nejvýrazněji na problematiku chudoby ve společnosti České republiky, pomoci k pevnějšímu usazení této tematiky ve veřejném prostoru a přispět tak k tomu, aby problému chudoby byla věnována větší pozornost, a snad i k posílení úsilí nutného k nápravě v této oblasti. Konference se zúčastnilo kolem 150 osob z nejrůznějších oblastí života - od několika senátorů a politiků přes zástupce akademické obce až po přímé aktéry z organizací státních, obecních a především neziskových sociálních služeb.

Po přivítání ředitelem MDA Vladimírem Špidlou jednání zahájila Alena Gajdůšková, první místopředsedkyně Senátu. Prezentovala téma chudoby jako "nechtěné dítě", které ale právě proto vyžaduje možná větší péči než ostatní.

První panel "Chudoba jako sociální problém v české společnosti" zahájil prof. Martin Potůček (CESES při Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze), po němž pokračovali Jan Dobeš (náměstek ministra práce a sociálních věcí ČR), Daniel Gerbery z Filozofické fakulty UKO v Bratislavě, dále

Libor Prudký (Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a Centrum pro vysoké školy, v. v. i., Praha) a konečně Jan F. Krupa (Armáda spásy Praha). Všechna vystoupení upozorňovala na hluboké příčiny a důsledky narůstající chudoby v naší zemi. Ukázalo se jasně, že jde o problematiku neřešitelnou parciálně, resortně, ale pouze prostřednictvím vážného a cíleného politického rozhodování a komplexní spolupráce všech aktérů.

Jednání druhého panelu s názvem "Regionální distribuce chudoby" zahájil Ilja Hradecký (zakladatel a emeritní ředitel o. s. Naděje Praha), po němž pokračovali Tomáš Tožička (technik, teolog a odborník na rozvojovou problematiku), prof. Tomáš Sirovátka (Fakulta sociálních studií MU Brno), M. Šimáček (ředitel Agentury pro sociální začleňování vlády ČR) a P. Dolínek (zastupitel Hl. m. Prahy). I tady se ukázalo, že dosahy a podoby chudoby jsou velmi strukturované, diferencované (také regionálně), ale řešitelné. Zvláště když se spojí obětavá a nezištná práce s hlubokým poznáním a cíleným úsilím. Prof. Sirovátka poukázal na některé bludy, které chudobu u nás dlouhodobě provázejí, mj. i. na skutečnost, že největšími uživateli sociálních dávek, které mají pomáhat proti chudobě, nejsou potřební občané, ale podnikatelé s bydlením pro ně.

Konečně třetí panel se věnoval problematice, která je u nás dosud stranou soustavnějšího zájmu. O "Chudobě v práci" hovořil nejprve Vladimír Špidla, v makroekonomických souvislostech pak Ilona Švihlíková (Vysoká škola mezinárodních vztahů a veřejné politiky), z hlediska odborů Pavel Janičko (ČMKOS). Jaroslav Müllner (Senát České republiky) pojednal o vztahu chudoby ke vzdělání a vzdělávání.

Přístupy jednotlivých vystupujících byly různé - od teoretických konceptů přes charakteristiku i analýzu příčin a konkrétní výzkumy a metodiky až po dobré i horší zkušenosti z praxe a vyjádření k otevřeným tématům problematiky chudoby na současné veřejné a politické scéně.

Konference v každém případě upozornila na vysokou aktuálnost chudoby ve společnosti České republiky - aktuálnost, která zásadně překračuje rozsahem i dosahem míru, kterou někteří spojují s kritérii uváděnými v mezinárodních srovnávacích. Ukazuje se totiž, že již jen při nepřatném posunu těchto kritérií se problematika chudoby v České republice dotýká téměř jedné třetiny všech obyvatel. A její důsledky ve všech oblastech života narůstají, samozřejmě včetně prohlubování sociálního napětí.

Libor Prudký, FHS UK

Setkání UNECE Task Force on Ageing-related Statistics

Dne 27. 11. 2013 se v Ženevě uskutečnilo první pracovní jednání skupiny pro statistiku vázanou na problematiku stárnutí (dále jen Pracovní skupina). Pracovní skupina byla ustavena UNECE konferencí Evropských statistiků (United Nations Economic Commission For Europe; Conference of European Statisticians) s cílem vypracovat doporučení pro metodologii a rozsah sledování indikátorů pro měření vývoje v oblastech nejnvýznamněji ovlivněných stárnutím populace UNECE regionu zahrnujícího celkem padesát šest států.

Jednání pracovní skupiny se zúčastnilo čtrnáct členských zemí: Česká republika, Velká Británie, Tádžikistán, Azerbajdžán, Srbsko, Maďarsko, Malta, Švýcarsko, Polsko, Itálie, Kanada, USA, Belgie a Rakousko; a dále, kromě zástupců UNECE-Population Unit, i zástupce Eurostatu a zástupce European Centre for Social Welfare Policy and Research. Zájem o problematiku se tedy netýká pouze "úzkého" kruhu Evropy, ale je platformou pro širší mezinárodní spo-

lupráci v regionu. Dominantní expertízou všech přítomných byla statistika, nicméně ukázalo se, že jak pohled ze strany sociální politiky, tak pohled sociologický jsou pro samotné konečné cíle Pracovní skupiny velmi obohacující.

Již v rámci přípravy na jednání byl členům Pracovní skupiny rozeslán seznam indikátorů rozdělených do devíti různých domén: demografie, životní podmínky, finanční zabezpečení, zdravotní stav, zdra-

votní rizika a chování, subjektivní pohoda, potřeby v oblasti zdravotní a sociální péče a dostupnost služeb, vzdělávání a participace na trhu práce, sociální in-/exkluze, a konečně sociálně přínosné aktivity seniorů mimo pracovní trh. V rámci těchto okruhů bylo definováno čtyřicet osm podřazených témat a celkem téměř devadesát konkrétních číselných indikátorů, které jsou ve větší či menší míře k dispozici na úrovni národních států, je možné je vzájemně porov-

návat, a tím sledovat vývoj jednotlivých společností.

Úkolem členů pracovní skupiny bylo zhodnotit právě dostupnost, vhodnost a úplnost navržených indikátorů, a také jejich aktuální využití pro tvorbu národních politik. Z anketního šetření mezi tvůrci politik bylo identifikováno, že nejvíce - přes 70 % dotázaných - při tvorbě politik využívá indikátory z oblasti participace na pracovním trhu, demografické ukazatele a doménu finančního zajištění stáří (např. úroveň příjmů seniorů, míry rizika ohrožení chudobou apod.). Naopak nejméně ve své praxi využívají indikátory z oblasti sociálně přínosných aktivit mimo pracovní trh (12 %) a indikátory subjektivní pohody (7 %). Vezmeme-li v úvahu, že se jednalo pouze o anketní šetření s nemnoha respondenty, není třeba tyto výsledky zveličovat, ovšem fakt, že jen necelých 30 % dotázaných využívá indikátory z oblasti zdravotního stavu a chování v oblasti zdraví, typicky ilustruje mezinárodně rozšířenou schizma sociálních a zdravotních politik.

Zástupci statistických úřadů a akademické sféry pak hodnotili indikátory kromě jejich dostupnosti také z pohledu jejich zdrojů, míry dostupnosti (online zdroje, nutnost dalších výpočtů, míra detailu např. z pohledu rozdělení na věkové skupiny apod.). Z této druhé ankety pak vyplynulo, že s ohledem na doménu je k dispozici mezi padesáti (subjektivní pohoda) až sto procenty navržených indikátorů (demografické charakteristiky), a to do značné míry přímo v online databázích nebo zprávách z výzkumů. Bylo však zajímavé, že velká většina dat s výjimkou domény demografických indikátorů pochází z výběrových šetření (survey), což zvláštním způsobem podtrhuje význam harmonizovaných sociologických výzkumů realizovaných ve starší populaci.

Jako jeden z největších problémů dostupnosti a srovnatelnosti různých indikátorů v současnosti bylo diskutováno nejednotné stanovení dolní věkové hranice (zatímco některé země pracují s hranicí 60 let, jiné

s věkem 65 let, některé domény vyžadují sledování již od mladšího věku) a dále nedostatečné členění v rámci seniorské věkové kategorie (a to jak s ohledem na jednotlivé věky, resp. roky, tak na socio-demografické skupiny uvnitř skupiny definované věkově). V důsledku demografických trendů tak například Statistický úřad Kanady ve svých šetřeních zvažuje navyšování vzorku (over-sampling) ve vyšších věkových skupinách, aby pro detailní analýzy a třídění vyššího řádu byl k dispozici dostatečný počet případů. Další specifickou problematikou jsou pak otázky etnicky heterogenní seniorské populace a populace institucionalizované, jejichž vliv do budoucna ještě poroste v důsledku globalizace a morbidit ve vysokém stáří.

Dalším z bodů programu jednání pracovní skupiny bylo představení příkladů dobré praxe z Kanady, Velké Británie, USA a České republiky. Kanadský statistický úřad (<http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html>) například zpřístupnil své databáze registrovaným uživatelům z akademické obce, pouze za splnění minimálních vstupních podmínek a zcela bez poplatku, a to ve stejném rozsahu a detailu, jako mají k dispozici pro svoji práci zaměstnanci tohoto úřadu. Dále publikují každoročně speciální zprávy věnované tématu seniorů a pro celou webovou prezentaci uplatňují princip "web accessibility", tedy dostupnost i pro osoby s různou formou smyslového postižení, která mohou být častá také v seniorské populaci. Jednoduchým příkladem jsou popisky, resp. slovní vyjádření, detailů každého z prezentovaných grafů.

Na příkladu Office for National Statistics z Velké Británie bylo zase zajímavé, jakou měrou se snaží využívat sofistikovaných metod diseminace výsledků, ať již se jedná o interaktivní grafy nebo kartogramy, anebo o velmi aktivní stránku na sociálních sítích Facebook a Twitter. (Viz též <http://www.ons.gov.uk/ons/taxonomy/index.html?nscl=Ageing>).

V prezentaci příkladů dobré praxe z České republiky byly vyzdvíženy aspekty,

jako je otevřenost Českého statistického úřadu (ČSÚ), který ke každé publikaci uvádí i detailní kontakty osoby, u které je možné získat další informace, nebo dobře fungující služby informačního servisu. Zahraničními členy pracovní skupiny byla se zájmem reflektována především role ČSÚ a tiskového odboru Ministerstva práce a sociálních věcí jako "hlídacího psa", tedy institut sledování mediálních prezentací statistických a administrativních dat a jejich "opravy", resp. uvádění na pravou míru desinterpretovaných faktů. Z širokého vějíře aktérů, kteří se z různých úhlů pohledu "ageing-related" statistikám v ČR věnují, byla v prezentaci české zkušenosti zjevně viditelná fragmentace zdrojů dat. Nabízí se tak určitá potřeba centralizace informací, tedy vytvoření jakéhosi univerzálního rozcestníku k datům vázaným ke stárnutí populace. Tato fragmentace však v žádném případě není specifickou pouze ČR.

Potřeba kvalitní komunikace statistických dat a jejího vlivu na tvorbu politik a veřejného mínění byla jedním z dalších bodů, které budou rozpracovány do formy doporučení v oblasti statistik vázaných na otázku stárnutí. Ty budou ve formě uceleného doporučujícího dokumentu pracovní skupinou předány Konferenci Evropských statistiků v závěru roku 2014.

Do té doby bude skupina dále pracovat na optimalizaci indikátorů s ohledem na jejich praktickou využitelnost, účelnost, ale zároveň i věcnou adekvátnost vzhledem k politickým cílům definovaným Vídeňskou ministerskou deklarací z roku 2012 s titulem "Zajištění společnosti pro každý věk: Podpora kvality života a aktivního stárnutí", tedy: I. Podpora delšího produktivního života a schopnosti pracovat; II. Posílení participace, ne-diskriminace a sociální inkluze starších osob; III. Ochrana a podpora důstojnosti, zdraví a nezávislosti ve vyšším věku; IV. Udržení a posílení mezigenerační solidarity.

Lucie Vidovičová

Novinky v knižním fondu

Albín Bráf: Politik, národohospodář a jeho doba. Sborník z konference. / Doležalová, Antonie [EDI]

Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013. - 171 s. - ISBN 978-80-86729-85-5.

Důchodová reforma. / Loužek, Marek

Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013. - 77 s. - ISBN 978-80-86729-92-3.

Nezaměstnanost cizinců v České republice. / Rákoczyová, Miroslava - Trbola, Robert - Vyhliadal, Jiří

Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2013. - 149 s. - ISBN 978-80-7416-125-4.

Podpora zamestnávania osob so zdravotným postihnutím. Nástroje, financovanie, udržateľnosť. / Ondrušová, Darina

Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2013. - 62 s. - ISSN 1339-3847.

Informační systém o průměrném výdělku.

1. pololetí 2013. Platová sféra.

Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2013. - 64 s.

Informační systém o průměrném výdělku. 1. pololetí 2013. Mzdová sféra.

Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2013. - 73 s.

Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2012.

Praha: Česká správa sociálního zabezpečení, 2013. - 72 s. - ISBN 978-80-87039-32-8.

A handbook of comparative social policy. / Kennett, Patricia [EDI]

Cheltenham: Edward Elgar, 2013. - xv, 406 s. - ISBN 978-1-84980-366-3.

World population policies. Their origin, evolution and impact. / May, John F.

Dordrecht: Springer, 2012. - xxvii, 339 s. - ISBN 978-94-007-2836-3.

Global ageing in the twenty-first century. Challenges, opportunities and implications. / McDaniel, Susan A. [EDI] - Zimmer, Zachary [EDI]

Farnham: Ashgate, 2013. - xvii, 324 s. - ISBN 978-1-4094-3270-8.

Soukromá a firemní školka od A do Z. Jak založit a provozovat soukromé nebo firemní zařízení předškolní výchovy. / Pemová, Terezie - Ptáček, Radek a kol.

Praha: Grada, 2013. - 167 s. - ISBN 978-80-247-4699-9.

Demografická ročenka České republiky 2012. Praha: Český statistický úřad, 2013. - 339 s. - ISBN 978-80-250-2392-1.

Tranzitivní ekonomiky. Politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie. / Myant, Martin - Drahokoupil, Jan

Praha: Academia, 2013. - 577 s. - ISBN 978-80-200-2268-4.

Dítě v nové rodině. / Purvis, Karyn Brand - Cross, David R. - Sunshine, Wendy Lyons

Praha: Grada, 2013. - 252 s. - ISBN 978-80-247-4535-0.

Raná fáze implementace reformy v rámci agendy dávek pomocí v hmotné nouzi. / Musil, Libor - Hubíková, Olga - Havlíková, Jana - Kubalčíková, Kateřina

Praha: VÚPSV, v. v. i., 2013. - 107 s. - ISBN 978-80-7416-124-7.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu lednového čísla:

- Ing. Kateřina Endrštová: Vyhlášení výsledků soutěže Národní cena - Pečovatelka roku 2013
- Lucie Miřáková, Sodexo: Plníme přání seniorům
- Mgr. Juliana Hanzová: Sociálne služby na Slovensku. Ako ďalej?
- Ing. Renata Kainráthová: Účtování v terénních sociálních službách
- Mgr. Irena Lintnerová: Aplikované pohybové aktivity - úvod k novému seriálu
- Mgr. Petra Štarková: Krizové poradenství v praxi - jak to chodí na linkách důvěry
- Mgr. Denisa Slašťanová, LLP Vision : Kdo za to může? - Odpovědnost v sociálních službách
- Ing. Jiří Horecký, Ph.D., MBA: Otázky dlouhodobé domácí péče v zemích EU
- Ing. Romana Skála-Rosenbaum: Názory, ohlasy, komentáře: Sociální služby v Izraeli

Z domácího tisku

Nová sociální smlouva - klíč k politické legitimitě evropské integrace. / POTŮČEK, Martin

In: Scientia et Societas. - Roč. 9, č. 3 (2013), s. 3-11.: -lit.

Rysy historického vývoje sociální dimenze EU. Evropský sociální model a jeho význam pro udržení politické legitimacy a tím i pokračování evropské integrace.

Zdravotní pojištění a dopady zvýšení minimální mzdy v příkladech (2.). / DANĚK, Antonín

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 16, č. 11 (2013), s. 19-23.

Kdy se neplatí pojistné z neplaceného volna. Zaměstnanci ve zdravotním pojištění bez minima. Odvod pojistného ze skutečné výše příjmu.

Trendy pracovní spokojenosti všeobecných sester. / IVANOVÁ, Kateřina - VĚVODA, Jiří - NAKLÁDALOVÁ, Marie - MAREČKOVÁ, Jana

In: Kontakt. - Roč. 15, č. 2 (2013), s. 115-127.:obr., -lit.

V posledních letech se zvyšuje společenská prestiž povolání zdravotní sestry. Její profese vyžaduje poměrně vysokou kvalifikaci a má prospěšnost pro společnost. To vyžaduje, aby byla zvyšována pracovní saturace a snižována fluktuace všeobecných sester. Motivační strategie by proto měly vycházet z trendů jejich pracovní spokojenosti.

Změny náhrady mzdy při dočasné pracovní neschopnosti a karanténě pro rok 2014. / ŠUBRT, Bořivoj

In: Práce a mzda. - Roč. 61, č. 11 (2013), s. 8-11.

Změny výpočtů pro náhradu mzdy. Redukovaný průměrný výdělek. Redukční hranice. Postup redukce. Příklady.

Mateřská a rodičovská dovolená. / DANDOVÁ, Eva

In: Právo pro podnikání a zaměstnání. - Roč. 21, č. 2-3 (2013), s. 20-25.

Mateřská a rodičovská dovolená z pohledu zákoníku práce a zdravotního pojištění.

Poskytování a financování dlouhodobé péče v zemích OECD. / ČELEDVÁ, Libuše - ČEVELA, Rostislav - WIJA, Petr - HOLMEROVÁ, Iva

In: Kontakt. - Roč. 15, č. 2 (2013), s. 209-216.:obr., -lit.

Analýza se zaměřuje na financování a pracovníky dlouhodobé péče.

Vyživovací povinnost podle zákona o rodině a podle nového občanského zákoníku. / HROUZKOVÁ, Věra

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 16, č. 11 (2013), s. 24-26.:tab.

Ze zahraničního tisku

Introduction: "New" Welfare in Practice: Trends, Challenges and Dilemmas. [Úvod: "Nový" sociální stát v praxi: Trendy, výzvy a dilemata.] / Ellison, Marion - Fenger, Menno

In: Social Policy and Society. - Roč. 12, č. 4 (2013), s. 553-564.: -lit.

Evropské sociální státy mají tradici kompenzování sociálních rizik. V celé Evropě však lze pozorovat transformace spočívající v přesunu od kompenzačního přístupu založeného na potřebách/právech k více individualistickému přístupu.

Comparative Welfare State Analysis with Survey-based Benefit Reciprocity data: The "Dependent Variable Problem" Revisited.

[Komparativní studie sociálního státu s údaji ze šetření příjemců dávek: Nový pohled na "problém závislé proměnné".] / OORSCHOT VAN, Wim

In: European Journal of Social Security. - Roč. 15, č. 3 (2013), s. 224-248.:obr., -lit.

Studie se opírá o data z celoevropského šetření příjmů a životních podmínek EU-SILC ve 27 zemích EU v období 2004-2009.

Responsibilisation on Government's Terms: New Welfare and the Governance of Responsibility and Solidarity. [Vládní odpovědnost: Nový sociální stát a řízení odpovědnosti a solidarity.] / PEETERS, Rik

In: Social Policy and Society. - Roč. 12, č. 4 (2013), s. 583-595.: -lit.

Analýza nizozemského politického diskurzu odhaluje mechanismy, jimiž vláda odůvodňuje svůj nový přístup k sociálním otázkám. Tradiční konotace pojmů "odpovědnost" a "solidarity" jsou transformovány s cílem mobilizovat občany a přiblížit jim tak část problému i část řešení různých sociálních problémů.

Stronger response urgently needed. [Důrazná reakce je naléhavě potřebná.]

In: Social agenda. - č. 32 (2013), s. 12-13.:obr.

Iniciativa Evropské komise k řešení vysoké nezaměstnanosti mládeže v rámci EU.

Social Investment, Protection and Inequality within the New Economy and Politics of Welfare in Europe. [Sociální investice, ochrana a nerovnost v rámci nové ekonomiky a politiky sociálního státu v Evropě.] / Ellison, Marion - Fenger, Menno

In: Social Policy and Society. - Roč. 12, č. 4 (2013), s. 611-624.:obr., -lit.

Sociální státy závisí na spravedlivém shromáždění a přerozdělování zdrojů, což spočívá na zachování důvěry mezi různými částmi společnosti a napříč generacemi.

Stress testing the Nordic models: Manufacturing labour adjustments during crisis. [Stresové testování severských modelů: Úpravy práce v průmyslu během krize.] / SVALUND, Jorgen - BERGSTRÖM CASINOWSKY, Gunilla - DOLVIK, Jon Erik - HAKANSSON, Kristina - JARVENSIVU, Anu - KERVINEN, Heidi - MOBERG, Rasmus Juul - PIIRAINEN, Tatu

In: European Journal of Industrial Relations. - Roč. 19, č. 3 (2013), s. 183-200.:tab., -lit.

Tento článek diskutuje, jak aktéři v mezinárodně exponovaných sektorech ve 4 severovýchodních ekonomikách reagovaly na ekonomickou krizi roku 2008.

Educating Practices at Primary School Level and New Forms of Positive Welfare for Families. [Praxe vzdělávání na úrovni základní školy a nové formy pozitivní sociální péče pro rodiny.] / GATT, Suzanne - ARMENI, Laura Sue

In: Social Policy and Society. - Roč. 12, č. 4 (2013), s. 565-581.:tab., -lit.

Globální finanční krize v Evropě vytvořila velké společenské nároky. Sociální začleňování se stalo jedním z hlavních problémů tisíciletí s tím, že nejvíce zasaženy jsou nejvíce zranitelné osoby. V takových chvílích je velmi důležité poskytnout pozitivní sociální pomoc.

Tento článek prezentuje výsledky výzkumu z nadnárodní studie, která se zaměřuje na vzdělávací praxe podporující sociální soudržnost jako formu pozitivní sociální pomoci.

Trade unions and migrant workers in Western Europe. [Odbory a migrující pracovníci v západní Evropě.] / GORODZEISKY, Anastasia - RICHARDS, Andrew

In: European Journal of Industrial Relations. - Roč. 19, č. 3 (2013), s. 239-254.:tab., -lit.

Tento článek zkoumá rozdíly mezi mírou zapojení v odborech místních a migrujících pracovníků ve 14 zemích západní Evropy. Analýza ukazuje, že nižší míru odborového zapojení migrujících pracovníků lze pouze z části přičíst vlivu segregace na trhu práce.